

จดหมายเหตุ
ประพาสหัวเมืองบักขั๊ต

ร.ศ. ๑๒๘

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระมณฑล

915.938
2118 ก

๓๖.๕

จดหมายเหตุ

ประพาสหัวเมืองบักขะใต้

ร.ศ. ๑๒๘

ของ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

หอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๓,๐๐๐ ฉบับ

พ.ศ. ๒๕๐๖

องค์การคำของครุสภา

ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์

ถนนราชดำเนินกลาง

จัดพิมพ์จำหน่าย

กรมศิลปากร

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

๒๕๑๐ .ร.ศ.

๕๐๓

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

กรมศิลปากร

๒๕๑๐ .ร.ศ.

๕๐๓

028818

กรมศิลปากร

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

พระนคร

กรมศิลปากร

๐๕๑

เลขห้อง ๓๑๓

เลขหมู่ ๙๑๕.๙๓๘
๔๑๑๓

เลขทะเบียน ๔.๓๐๓.๕๖๒๒

จดหมายเหตุ

ประพาสหัวเมืองบ่กษไต้

ตั้งแต่วันที่ ๘ เมษายน ถึง วันที่ ๓๑ พฤษภาคม

รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

อธิบายนาม

ผู้ที่ได้กล่าวนามไม่ตรงไว้

๑. นายเกอ ^๕	หม่อมหลวงเพอ ^{๕๔}
๒. คุณหลวงอภิบาล	หลวงอภิรักษ์ราชฤทธิ์
๓. แสงอาทิตย์	นายหลาบ
๔. คุณตุ้	นายพงษ์
๕. เสนาโพ	นายโถ
๖. พระลักษณ	หม่อมหลวงพน ^{๕๓}
๗. เสนายม	นายยม
๘. คุณจางวางรตมำ	นายวรการบัญชา
๙. ท่านกะเนม	นายอู่
๑๐. ท่านมหาเต็ม	นายเพิ่มเปรียญ
๑๑. ไต้เท้ากรุณา	พระยาราชวัลภานุสิษฐ์
๑๒. คุณหลวงร้อยเอกราชองค์รักษ์	
หรือหม่อมคอกเทียน	นายร้อยเอก หลวงภูเบนทร์-
นุรักษ์
๑๓. ท่านอา	หม่อมเจ้าปิยบุตร
๑๔. ท่านชนแพทย์	ขุนวิรัชเวชกิจ

๑๕. คุณหลวงเอื้อ หรือ
หลวงไชยประสิทธิ์ นายร้อยเอก หลวงประสิทธิ์-
ราชศักดิ์

๑๖. เจ้าคุณกรุงปารีส นายจำนงราชกิจ

๑๗. ลุงจารย์ หรือ ท่านอาจารย์
หลวงบุรีนวราชู

๑๘. คุณพระอมร หรือ คุณจางวาง
มหาคเล็ก พระเทพทวาราวดี

๑๙. นายกระบืออ่อน นายสว่าง

๒๐. คุณพันตรีราชองครักษ์ นายพันตรี หลวงอาจสรศิลป์

๒๑. กัปตันเรือกลาง นายเรือโท เกย์ลดาห์ล

(Kjeldahl)

(กรมทหารเรือให้ยืมไปชั่วคราว)

ระยะทางย่อ

วัน	เดือน	ที่ประพาส ฯลฯ	หน้า
<u>ฉบับที่ ๑</u>			
๘	เมษา	ออกจากกรุงเทพ ฯ เดินทางทะเล	๑
๙	,,	เดินทางทะเล จนถึงปากน้ำ	
		ชุมพร ประพาสเกาะลังกาจิว	
		และว่าด้วยเรื่องวังนก	๕
๑๐	,,	ขึ้นเมืองชุมพร	๙
๑๑และ๑๒	,,	อยู่ชุมพร	๑๐
<u>ฉบับที่ ๒</u>			
๑๓	เมษา	ออกจากชุมพร ประทับร้อน	
		ท่าเสียบายน แรมท่าไม้ลาย	๑๙
๑๔	,,	ออกจากท่าไม้ลาย เข้าแดน	
		ระนอง ประทับร้อนที่บกอินทนิล	
		แรมที่ปากจั่น	๒๓
๑๕	,,	เล่าเรื่องปากจั่นต่อ	๒๔

วัน	เดือน	ที่ประพาส ฯลฯ	หน้า
๑๕	เมษา	ออกจากปากจั่น ล่องตามลำน้ำ โดยเรือดำรงรัฐ ประทับร้อนที่ ตำบลน้ำจืด ที่ว่าการอำเภอ กระบรี ไปลงเรือกลางล่องไป ที่ปากน้ำระนอง แรมในเรือกลาง	๓๒
<u>ฉบับที่ ๓</u>			
๑๖	„	ดูภูมิประเทศทั้ง ๒ ผัง และว่า ด้วยเมืองมลิวัน ขึ้นเมืองระนอง ประทับแรมที่พระที่นั่ง รัตน- รังสรรค์	๓๖
๑๗	„	ประพาสพุน้ำร้อน และสถานที่ ต่างๆ ในเมืองระนอง	๔๐
๑๘	„	เสด็จไปเยี่ยมพระยาดำรงสุจริต	๔๖
๑๙	„	เสด็จเยี่ยมที่ฝัองศพ ท่านพระยา- ดำรงสุจริต (เก่า)	๕๓

วัน	เดือน	ที่ประพาส ฯลฯ	หน้า
<u>ฉบับที่ ๔</u>			
๒๐	เมษา	ออกจากระนองโดยทางทะเล ไป เมืองตะกั่วป่า จอดเรือที่เกาะ คอขาว ขึ้นไปเสวยที่จวนผู้ว่า ราชการ แรมในเรือกลาง	๕๘
๒๑	,,	เสด็จขึ้นไปที่ตลาดใหญ่ (เมือง ตะกั่วป่าเก่า) แรมที่นั่น	๖๑
๒๒	,,	เสด็จไปทอศพระเนตร พระ- นารายณ์เทวรูปที่เขาวัง กลับ ไปแรมที่ตลาดใหญ่	๖๕
๒๓	,,	เสด็จล่องจากตลาดใหญ่ ไปทอศ- พระเนตรเทวรูปที่คลองเหนือและ ประพาสทุ่งตึก แล้วกลับไปแรม ในเรือกลางที่เกาะคอขาว	๗๐
๒๔	,,	ออกเรือจากเกาะคอขาว เดิน ทางทะเล ไปจอดที่ในอ่าวภูเก็ท แรมในเรือกลาง	๗๕

วัน	เดือน	ที่ประพาส ฯลฯ	หน้า
		ฉบับที่ ๕	
๒๕	เมษา	(ว่าด้วยการประพาสที่ภูเก็ตตลอด) เข้าเสด็จขึ้นเมืองภูเก็ต บ่าย ข้าราชการเฝ้าเรียงตัว และทรง รถประพาสในเมือง กำเสวยที่ จวนข้าหลวงเทศาภิบาล	๘๓
๒๖	„	บ่ายทรงรถประพาส	๘๔
๒๗	„	เข้าทรงเปิดถนนเทพกษัตรี แล้ว เสด็จไปประพาสกลาง	๘๕
๒๘	„	เข้าทรงเปิด ถนนวิจิตรสงคราม แล้วเสด็จประพาสเขานาค และ กระทำ กำข้าราชการและพ่อค้าจัด การเลี้ยง ถวายเป็นพระเกียรติยศ ที่สนามชุมพล	๙๐
๒๙	„	เข้าทรงเปิดโรงเรียน ปลูกปัญญา แล้วทอดพระเนตรสถานที่ ราช- การต่างๆ และเหมืองดินกของ	

วัน	เดือน	ที่ประพาส ฯลฯ	หน้า
๓๐	เมษา	อ้า^๕แคงหัว เวลาบ้ายทอดพระเนตร เรือชุกแระ ของบริษัททองคำฮาร์ เบอร์ดินเครีคยิง ไม่เสด็จแห่งใด เวลา^๑ค้ำมีการ เลียงพระราชทานข้า^๕ราชการ	๑๐๗ ๑๑๓
<u>ฉบับที่ ๖</u>			
๑	พฤษภา	ออกจากภูเก็^๕ต เดินทางเรือไป ชน^๕เมืองพังงา	๑๑๙
๒	,,	เข้าประพาส^๕ถ่านาค^๕แล้วทอด พระเนตรสถานที่ต่าง^๕ๆ ในเมือง พังงา บ้ายประพาส^๕ถ่านาค^๕ช้างและ ตลาด	๑๒๕
๓	,,	ออกจากเมืองพังงา โดยทางบก ประทับร้อนที่วัด^๕ถ้ำ แรมที่อำเภอ ตะกั่วทุ่ง	๑๓๒

วัน	เดือน	ที่ประพาส ฯลฯ	หน้า
<u>ฉบับที่ ๑</u>			
๔	พฤษภา	เข้าประพาสตลาดบ้านกระโสม (ตะกั่วทุ่ง) แล้วเสด็จลงเรือล่อง ตามลำคลองกระโสม ลอดถ้ำลอด ไปลงเรือกลางแล่นไปจอดที่หน้า เกาะอ่าวนาง	๑๓๗
๕	„	เรือออกจากเกาะอ่าวนางเข้าไปที่ เมืองกระบี่ เสด็จขึ้นเมืองกระบี่ เสด็จไปที่กระบี่ใหญ่ บ่ายประพาส ไร่พริกไทยที่หนองกก แรมที่ กระบี่ใหญ่	๑๔๑
๖	„	ออกจากกระบี่ใหญ่ ไปลงเรือที่ ปากน้ำ แล่นไปจอดแรมที่แหลม กรวด	๑๔๕
๗	„	ทรงเรือดำรงรัฐ จาก แหลมกรวด ไปทางในเกาะลันตา ขึ้นประพาส	

วัน	เดือน	ที่ประพาส ฯลฯ	หน้า
๘	พฤษภาคม	เกาะลันตา แล้วลงเรือกลางแล่น ไปจอดที่เกาะลิบง เดินทางขึ้นไปเมืองตรัง	๑๔๗ ๑๕๐
ฉบับที่ ๘			
๘	พฤษภาคม	ขึ้นเมืองตรัง ไปประทับที่ตำหนัก จันทร์	๑๕๒
๙	,,	ประพาสรถยนต์ ไปที่ทับเที่ยง และช่อง	๑๕๔
๑๐	,,	ทอด พระ เนตร สถาน ที่ราช การ และตลาดเมืองตรัง	๑๖๑
๑๑	,,	ประพาส ตาม ที่ใกล้ๆ ตำหนัก- จันทร์	๑๖๒
ฉบับที่ ๙			
๑๒	พฤษภาคม	ออกจากตำหนักจันทร์ ไปทับ เที่ยง ประทับแรมที่ทับเที่ยง	๑๖๘

วัน	เดือน	ที่ประพาส ฯลฯ	หน้า
๑๓	พฤษภาคม	เข้าเสด็จจลาตบางรัก และทำเงิน แรมทับเที่ยง	๑๗๑
๑๔	,,	เสด็จจากทับเที่ยงไปที่ช่อง แรม ที่ช่อง	๑๗๔
๑๕	,,	เสด็จประพาสที่โตน แรมที่ช่อง	๑๗๖
๑๖	,,	เสด็จประพาสช่องลม น้าราบ และเขาน้ำป่น แล้วกลับลงไป สร่งในลำธารที่ช่อง แรมที่ช่อง	๑๗๗
๑๗	,,	เสด็จจากช่อง กลับไปทับเที่ยง บายประพาสสวนจันทน์เทศ แรม ที่ทับเที่ยง	๑๘๒
<u>ฉบับที่ ๑๐</u>			
๑๘	พฤษภาคม	เสด็จจากทับเที่ยงไปเขาขาว	๑๘๖
๑๙	,,	เสด็จประพาสถาปีนะ แรมเขาขาว	๑๙๐
๒๐	,,	เสด็จประพาสทะเลสองห้อง แรม เขาขาว	๑๙๓
๒๑	,,	เข้าเสด็จประพาสวัดหาร	๑๙๗

วัน	เดือน	ที่ประพาส ฯลฯ	หน้า
		<u>ฉบับที่ ๑๑</u>	
๒๑	พฤษภา	บ้ายเสด็จจากเขาขาว ไปแรมที่ กะปาง แขวงนครศรีธรรมราช	๒๐๐
๒๒	„	ออกจากกะปาง ประทับร้อนที่วัง แรมที่ทุ่งสง	๒๐๒
๒๓	„	ออกจากทุ่งสง ประทับร้อนที่ปาก แพรก แรมที่ร้อนพิบูลย์	๒๐๕
๒๔	„	ออกจากร้อนพิบูลย์ ประทับร้อน ที่ตำบลเสารง ออกจากเสารงไป เข้าโชนทวารที่ศาลามีไชย แห่ กระบวนช้างจากศาลามีไชย เข้า เมืองนครศรีธรรมราช (รวมอยู่ ในรายวันที่ ๒๕ พฤษภาคม)	๒๐๙
		สวทมนต์ฉลองพระบรมธาตุ (อยู่ ในรายวันที่ ๒๕ พฤษภาคม)	
๒๕	„	เข้าเฝ้า ^๕ พระ และสมโภชพระ	๒๑๕

วัน เดือน	ที่ประพาส ฯลฯ	หน้า
	บรมธาตุ บ่ายทรงรถตามถนน รอบกำแพง ไปทอดพระเนตร แท่นพระบรมราชา และทรงปีก ทองพระบรมราชา	๒๑๖
๒๖ พฤษภาคม	ทอดพระเนตรสถานที่ราชการ นมัสการพระสิหิงค์ บูชาพระ นารายณ์ และทอดพระเนตรโรง พยาบาลของมิสชันนารี	๒๑๘
๒๗ ..	เช้าเสด็จไปเปิดคลองพุนผล เสวย กลางวันที่สวนราชฤดี ค่ำมีละครพุกแกมว่าเรื่อง “ปล่อย แก้ว” ที่พลับพลา (ดูในรายวัน ที่ ๒๘ พฤษภาคม)	๒๒๒ ๒๒๕
๒๘ ..	บ่ายเสด็จวัดพระบรมธาตุ และ วัดท่าโพธิ์ แล้วเสด็จที่นคร สามัคคี	๒๓๒

วัน	เดือน	ที่ประพาส ฯลฯ	หน้า
ฉบับที่ ๑๒			
๒๔	พฤษภา	เสด็จลงเรือกลาง ออกจากนคร ศรีธรรมราช	๒๓๖
๓๐	,,	เดินทางทะเล	๒๔๒
๓๑	,,	ถึงกรุงเทพ ฯ	๒๔๗

จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองบักซ์ไต้

ฉบับที่ ๑

เมืองชุมพร

วันที่ ๑๒ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

คำนับมายังท่านพรานบุญทราบ

ตามที่ท่านส่งผมกับนายเกอให้ช่วยกันหาข้าวส่งมาบ้าง
และผมได้รับรองไว้ว่า พอถึงชุมพรผมหรือนายเกอจะมี
จดหมายฝากเรือพระที่นั่งมหาจักรีกลับเข้ามาใน^๕ ผมทั้งสองมี
ความเสียใจที่มีได้กระทำสำเร็จไปตามที่รับรองไว้ ที่จริง
นายเกอได้ลงมือเริ่มเขียนจดหมายไว้ได้หนึ่งหนึ่งแล้ว แต่มัว
วุ่นจึกเตรียมข้าวของสำหรับจะขึ้นบก ก็เลยไม่มีเวลาที่จะเขียน
ในเรือ ครั้นเมื่อขึ้นบกมาแล้วก็มัววุ่นจึกของที่ที่พึกเสียอีก
ทำไปทำมาท่านพระยาราชวังสรรค์ท่านก็กลับไปลงเรือเสีย ไม่
ทันได้ฝากจดหมายมา จึงต้องรอมาช้าถึงบ้าน^๕

ส่วนการที่จึกต่อไปผมขอบอกมาให้ทราบไว้ว่า ผมกับ
นายเกอได้ตกลงแบ่งหน้าที่กัน คือนายเกอเป็นผู้เก็บข้าว ผม

เป็นผู้เรียบเรียงจดหมายและเขียนส่งมา แต่การที่จะให้ส่ง
จดหมายให้ทอยๆ กันมาไม่ขาดนั้น ย่อมจะเป็นการไม่สะดวก
อยู่เอง เพราะต้องเดินทางเรื่อย ๆ อยู่ ถ้าหากๆ ไปบ้างขอ
อย่าให้ท่านพราณคิดไปว่า ผมหรือนายเกื้อเกียจกร้าน เพราะ
ผมทั้งสองเป็นคนที่ไม่เกียจกร้านเลย มีแต่บางเวลาก็ค่อนข้างจะ
ขยันน้อยไปหน่อยเท่านั้น ผมต้องขอคำเน้นความในจดหมาย
ต่อไป

วันที่ ๘ เมษายน ตั้งแต่เรือพระที่นั่งออกจากท่าราช
วรดิฐลงไปถึงสมุทรปราการเป็นอย่างไรบ้าง ผมไม่จำเป็นต้อง
เล่า เพราะท่านพราณก็ทราบอยู่เองแล้ว เมื่อพวกที่ลงไปส่ง
เสด็จกราบถวายบังคมลาดลงเรือกลไฟเล็กไปนั้น ^{ชู}ครูสีกชอบกล
ผมเองยืนตะลึงมองเรือไฟเล็กนั่งอยู่เป็นครู่หนึ่ง ใจคอออกจะ
บ๊วน มีอาลัยพวกพ้องกับเห่ออยากไปเที่ยวปนกันอยู่เกือบจะ
เท่าๆ กัน ถ้านายเกื้อก็ได้ความว่าครูสีกล้ายๆ กัน แต่นายเกื้อ
ยังติดกับผมที่ยังไม่เคยออกทะเลเลย ที่จะออกเกรงใจคลื่น
อยู่บ้าง ท่านพระยาราชวังสรรค์บอกว่าคลื่นไม่มีเรียบเหมือน
ในแม่น้ำ แต่นายเกื้อไม่ใคร่จะไวใจนัก เพราะว่าท่านพระยา
ท่านเป็นทหาอท่าเรือย่อมจะไม่เมาคลื่นอยู่เอง ฝ่ายผมติดทน

ว่าเป็นคนเคยเดินทะเล จึงกล้าอาสาเข้าไปช่วยรับรองด้วยว่าจะ
ไม่มีคลื่น นาย^๕ เกอจึงค่อยสบาย แต่ผมทราบว่าคุณอื่น ๆ มี
บางคนที่ร้ายมาก เช่น นายอินกรมช่าง เป็นต้น ยังไม่ทัน
ออกพ้นแม่น้ำก็ลงนอนเสียแล้ว คุณเหมือนตงใจมันไว้เสียแต่
แรกลงเรือว่าจะต้องเมา ตามความจริงในคืนนั้นก็สบายดีไม่มี
คลื่นเลย แต่มีลมเย็นสบายชื่นใจจริงๆ เมื่อเสวยแล้วประทับ
ตรัสอยู่กับข้าราชการบนศาลาฟ้า สักไม่ช้านักก็หายไปทีละคน
สองคน ต่างคนต่างง่วงจนลืมตาไว้ไม่ได้ ท่านอธิบายกันว่า
ถูกลมทะเลเย็นสบายทำให้ชั่งง่วงจึก ซึ่งตามจริงก็เป็นอยู่ แต่
ผมเข้าใจว่าคุณเหมือนมีเหตุอื่นด้วย คือเมื่อวานนี้ท่านต่างคนต่าง
มีกิจส่งบ้านส่งเรือนของท่าน ยิ่งท่านที่มีกว่า ๑ บ้านก็ยิ่งจะมี
ภาระมากชน^๕ จริงหรือไม่เล่าท่าน

ในวันนี้ใครๆ ก็เรียบร้อยดี เว้นแต่คุณหลวงอภิบาล
ได้มีเหตุขลุกขลักซึ่งไม่สู้จะน่าประหลาดอะไรนัก ผมได้เคย
ไปเที่ยวตามหัวเมืองกับท่านมาหลายคราวแล้วจึงรู้นิสัยกันดี ไม่
ว่าไปไหนๆ คงต้องเกิดเหตุมีอันเป็นขึ้นแก่คุณหลวงอภิบาล
เหตุที่เกิดเหล่านี้ บางทีก็มีผู้^๕ เห็น แต่บางทีก็ไม่มี รู้ได้แต่
ที่ได้ฟังคุณหลวงท่านเล่าเองเท่านั้น เมื่อครั้งไปตามเสด็จ

มณฑลพายัพนั้น มีเหตุต่างๆ หลายครั้ง จนทำให้ผู้ที่พึ่งท่าน
 เล่านั้น นึกในใจว่าเป็นของน่าประหลาดอย่างยิ่งที่คุณหลวง
 อภิบาลยังได้กลับมาเห็นหน้ากัน เช่นถูกม้าพาห้อยไปโคตห้วย
 และแห่ช้างหักบันไปคาที่เป็นต้น เมื่อผมทราบอยู่แล้วว่า
 คุณหลวงอภิบาลไปไหนคงต้องเกิดเหตุเช่นนั้นแล้ว ผมจึงไม่
 ความประหลาดใจในการที่ได้ทราบว่าครั้งนั้นมีเหตุอีก แต่
 ผมต้องรับสารภาพว่า ผมไม่ได้หมายความว่ามาเกิดขึ้นรวดเร็วถึง
 เพียงนี้ พอวันแรกออกจากกรุงเทพฯ ก็มีเหตุ นับว่าท่านเก่ง
 อยู่บ้าง คนเราถ้าไม่มีเหตุอะไรบังเกิดขึ้นแก่ตน คนอื่นๆ ก็
 มักจะไม่ใคร่นึกถึง ต่อมีเหตุเกี่ยวข้องกับผู้อื่นบังเกิดขึ้น ทำให้
 ผู้นั้นแปลกไปกว่าคนสามัญคนอื่นๆ จึงจะพูดถึงหรือนึกถึง เช่น
 เรื่องมีเล่ามาว่า ชายชาวอิสานผู้หนึ่ง อยากรับซื้อเสียง แต่ไม่รู้
 ที่จะทำอย่างไร จึงไปวางเพลิงเผาโบสถ์ขึ้นอันหนึ่ง ก็เป็นอัน
 ไล่ซื้อเสียงสมประสงค์ ที่ผมเล่าเรื่องนี้ขึ้น ไม่ใช่จะคิดเปรียบ
 คุณหลวงอภิบาลกับอำมาตย์นั้น ผมเล่าพออ้างเป็นพยานให้
 เห็นได้ว่า ความอยากได้ซื้อหรืออยากให้เพื่อนมนุษย์พูดถึงนึก
 ถึงนั้น อาจจะทำให้บุคคลประพฤติประหลาดๆ ต่างๆ ได้
 เหตุที่บังเกิดแก่คุณหลวงอภิบาลครั้งนี้ ต้องเข้าใจว่าเกิดขึ้นเอง

โดยคุณหลวงมิไค้มมีความพยายามให้เป็นไปเช่นนั้นเลย ก็อยู่
 ที่ ๆ ก็อันเป็นบุญแห่งของท่านหักคาประตู เลยเข้าห้อง
 ไม่ได้จนต้องไปตามช่างมาแก้ อยู่ข้างเป็นการเอะอะมาก เหตุ
 ที่เกิดขึ้นนั้นก็น้อยจริงอยู่ แต่ก็พอที่จะเป็นเครื่องเตือนให้
 คนต้องพูดถึงคุณหลวงอภิบาล

วันที่ ๙ ใช้จักรเรือที่นั่งเรื่อยมา ตอนเช้าพวกนักเลง
 ไม่เคยออกทะเลลำแดงความเห่อต่าง ๆ กันใหญ่ พอแสงอาทิตย์
 ขึ้นขึ้นแต่เช้าตรู่ เผลอเห็นปลานกกระจอกบินขึ้นมาฝูงหนึ่ง
 เทียวปลุกคนลุกขึ้นเป็นหลายคน พวกที่เขาเคยออกทะเลแล้ว
 เขาก็ไม่ลุกขึ้น แต่เห็นจะได้มีพวกพ้องพอแสงอาทิตย์ลุกขึ้น
 เหลือด้วยกันบ้าง ข้างฝ่ายคุณต้นนั้นลำแดงนิยเป็นเด็กโบราณ
 ปรากฏออกมาตามเคย พอเช้า ๒ โมงเป่าแตรกินข้าว คุณต้น
 ร้องตะโกนร้องว่า “เฮ้ย! รีบ ๆ ไปเจียข้าวต้มเสียนะ
 พอสามโมงเขาเก็บหมด” ผมกำลังนอนหลับสนิทตกใจตื่นขึ้น
 มา นึกออกเคืองแค้น แต่ไม่ซำกัหายโกรธ เพราะรู้ว่า
 ธรรมดาของเด็กต้องเป็นห่วงท้องมาก คุณต้นเธอเป็นเด็กโบราณ
 ก็ย่อมจะต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน ผมลงไปล้างหน้าพบ
 นายเกอ ถามว่าเป็นอย่างไร บอกว่าลงไปท้องเรือครุสีก๊อ ๆ

อย่างไรชอบกล ผมก็ชวนให้รีบกลับขึ้นไปเสียบนศาลฟ้า ที่จริง
กลิ่นไอน้ำอยู่ข้างจะหนุนเรืออยู่บ้าง

เวลาบ่าย ๒ โมง ๓๕ นาที เรือมหาจักรีทอดสมอที่ใน
อ่าวชุมพร ห่างจากปากน้ำประมาณ ๕๐ หรือ ๖๐ เส้น
ท่านพระยามหิบาลลงมาเฝ้าในเรือ เชิญเสด็จไปประพาสเกาะ
ลังกาจิว เสด็จลงเรือไชยาออกไปที่เกาะนั้น ทางประมาณ
๔๐๐ เส้นเศษ เมื่อแรกๆ ออกเรือไปก็เรียบร้อยดี แต่ยิ่งไป
คลื่นยิ่งจัด รู้สึกมากจนทุกที นายเกอว่าไม่เป็นไร เพราะเรือ
เล็กกระดิกเร็วๆ ไม่ทำให้รู้สึกอีกๆ นายเกอเหมือนจะ
กลัวอีกๆ น่นมากกว่าอื่นๆ แต่ผู้ที่ตามเสด็จต้องถึงล้มหมอน
นอนเสือกกันเสียในระหว่างชั่วโมงครึ่งที่ไปนี้หลายคน กรมช่าง
มีไปสามคนทั้งท่านจางวาง นอนเสีย ๒ คน (มีตัวท่านจางวาง
อยู่ในพวกที่นอนนั้นด้วย) นอกจากกรมช่างยังมีผู้อื่นที่เสีย
ทั่วทั้งที่แพ้คลื่นอีกหลายคน ที่แพ้อย่างเต็มยศทราบว่ามีเสนาโ
ภคนหนึ่ง ซึ่งลงแต่ต้นมือ กับมีพระลักษณอีกคนหนึ่งปราชา
เสียใหญ่โตจนถึงขึ้นเกาะลังกาจิวไม่ได้ เมื่อไปถึงที่เกาะนั้น
จวนพลบเสียแล้วกว่าจะได้เข้าถึงถ้ำรงนกก็พลมิด ต้องใช้ไฟ
ส่องดู แต่ก็ที่น่าดูมากนกบินว่อนราวกับแมลงชีผ้าขาวทอมไฟ

พวกที่ไปพากันโคตจับได้กันคนละหลาย ๆ ตัว เสนายมโคตจับในถ้ำแล้วยังไม่พอ ลงเรือจะออกจากถ้ำแล้วยังอดโคตไม่ได้ เมื่อโคตขึ้นก็ตัวยู่ แต่ขาลงผิดเรือไหลไปลงในน้ำ คุณหน้าเสนายมช่างน่าขันจริง ๆ นึก ๆ ขึ้นมาก็ออกจะสงสารนก ที่สูดสำล้ทำรังไว้พอตัว ก็เผอิญเป็นของที่คนเราชอบ ที่จริงคนเราก็สัปจนพอใช้ กินจนกระทั่งรังนก

พูดถึงรังนกผมต้องขอเล่าเรื่องน่าขันให้ท่านพรวนฟัง

ผมได้ยื่นท่านพระยามหิบาลท่านเล้าถวายตุลกระหม่อม ผมออกชอบใจต้องจำมาเล่าต่อ คือการประมูลอากรรังนกปี^๕อยู่ข้างจะตกไปมาก เพราะเหตุผลหลายประการ แต่เหตุที่ขึ้นนั้น คือ นายอากรกล่าวว่า รังนกจำหน่ายไม่ใคร่จะสะดวก เพราะที่เมืองจีนเลิกระธรรมเนียมรับสินบนรังนก แต่ก่อน ๆ มาบรรคานักเรียนที่ไปสอบไล่ที่ปะกิ่งเพื่อเข้าทำราชการ ได้เคยนำรังนกไปกำนัลเจ้าพนักงานผู้สอบไล่ทุก ๆ คน และพวกพ่อค้าที่จะเดินทางไปในเมืองใด ๆ ก็เคยต้องมีรังนกติดมือไปเป็นของกำนัลท่านจตุตถ และเจ้าเมืองกรมการตามเมืองที่ผ่านไป มาบัดนี้^๕การรับสินบนรังนกออกจะน้อย ๆ ลงทุกที แต่ข้อนี้เป็นแต่คำ^๕แรงของนายอากรรังนก เพราะฉะนั้นจะเชื่อว่าจริงเพียงไร

ก็แล้วแต่จะโปรก ถ้าแม้การรับสินบนรังนกเลิกไปแล้ว
ก็น่าจะถามอยู่บ้างว่าใช้อะไรแทน เพราะการติดสินบนใน
เมืองจีนจะเลิกถอนไปที่เดียวได้แล้วหรือ ถ้าพวกขุนนางจีน
ไม่รับรังนกเป็นสินบนก็คงรับของอื่น บางทีจะเป็นไหมหรือ
ปลิงทะเล หรือบางทีจะเงินขึ้นสู่ความเจริญอย่างฝรั่ง จะรับ
แต่เงินกระมัง

ตั้งแต่ยังอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ได้เคยได้ยินเขาเล่ากันอยู่แล้ว
ว่าชุมพรเป็นถิ่นหอยนางรมกับปลาทุ พอมาดังก็ได้รับประทาน
สมปรารถนาทั้งสองอย่าง ปลาทุนั้นเมื่อแรกเรือมาถึงก็ได้ความ
ว่าปลาทุยังไม่มี ออกเสียใจ แต่ในค่ำวันนั้นเองจีนสุนำเรือ
ออกมาที่อวน ก็เผอิญได้ปลาทุกว่าพันนับว่าอยู่ข้างจะประหลาด
พากันร้องว่าปลาทุมาชมพระบารมี พวกผมก็พลอยได้อร่อย
ไปด้วย ถ้าให้ปลาทุมาชมพระบารมีบ่อยๆ เช่นนี้ผมไม่เสียใจเลย

ท่านพระยามหิบาลท่านช่างคุยจริงๆ มีเรื่องอะไรเล่า
สนุกๆ ผมจำของท่านได้มาเรื่องหนึ่ง ว่าท่านพระยาไชยาคน
เก่ามีผู้นับถือกันว่ามียศอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ถ้าอยากจะกินเนื้อเมื่อไร
ท่านไม่ต้องไปป่า ท่านนั่งอยู่ที่บ้านยิงปืนตรงออกไปเฉยๆ
เท่านั้น กระสุนคงจะไปถูกเนื้อจนได้ พังๆ ตุกระสุนปืนของ

ท่านเกรงราวกับศรพระราม แต่ต้องเข้าใจว่าเมืองไชยาก็ค่อนข้างมาทางเมืองนครแล้ว จึงใกล้ศาลาลำคัญเข้าไปหน่อย หรือที่ไชยาเขาจะมีของเขาล้างหนึ่งต่างหากก็ไม่ทราบ

วันที่ ๑๐ เวลาเช้าราว ๕ โมง เสด็จลงเรือกรรเชียงพ่วงเรือยนต์ออกจากเรือพระที่นั่งมหาจักรีไปที่ปากน้ำ พอเรือที่นั่งออกพ้นแควมเรือมหาจักรี ทหารในเรือมหาจักรีก็ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ ๒๑ นัดตามธรรมเนียม เมื่อคุมแรกพ่อแสงอาทิตย์เกือบตกเรือราวกับต้องศรพระราม ได้เสด็จไปขึ้นที่ท่าโรงภาษีปากน้ำ แล้วทรงพระดำเนินทอดพระเนตรตลาดจนตลอด แล้วจึงเสด็จลงเรือเล่นขึ้นมาตามลำน้ำ จนถึงที่ว่าการเมืองชุมพร ขึ้นประทับที่จวนเจ้าเมือง การขึ้นเมืองแต่ละครั้ง ยศชาว แต่คุณหลวงอภิบาลแต่งแฟนซี คือหมวกเก็บเป็นหน้าเงินหู กระดุมใช้เป็นรูปหัวใจลงยาพื้นแดง มีอักษรพระนาม “ส.ผ.” เข็มอักษรพระนาม “ม.ว.” นั้น เค็มคุณหลวงติดไว้ที่บา ภายหลังเปลี่ยนลงมาติดไว้ใต้รักแร้ ฝ่ายคุณจางวางรอดม้านั้น ท่านเลิกใช้รองเท้าดำ ใช้หนังสีน้ำตาลแทน คัดสีกับกางเกงน้ำเงินของท่านงามพอใช้

ในวันนั้นไม่ได้เสด็จแห่งใด เพราะอากาศอยู่ข้างจะร้อน

ตัวผมเองนึกว่าจะไปกุตลาค ชวนนายเกือเขาก็กไม่ไปด้วย ตัวน
กะเนมไป กลับมาบอกว่าไม่เป็นรส เห็นจะเป็นด้วยไม่มีร้าน
แขกอยู่ตามนั้นเลย จึงไม่เป็นที่พอใจ ในเวลาบ่ายพระยา
วรฤทธิฯ ไซ้ผู้ว่าราชการเมือง ได้จัดมวยมาชกถวายทอด
พระเนตรหน้าที่ประทับ อยู่ข้างจะสนุกมาก พวกราษฎรข้าง
ชอบเสียจริง ๆ เสียงเสมอนอกและชากันกรีน ๆ ไม่ได้ขาด ใน
ตอนค่ำมีมหรสพต่าง ๆ มาเล่นถวาย คือ เพลง ๑ โรง หนังตะลุง
๑ โรง มโนราห์ ๑ โรง คนตีเพลงมากกว่าอย่างอื่น เห็นจะ
เป็นเพราะเป็นของแปลก นาน ๆ ได้ดูครั้งหนึ่ง และถ้อยคำที่
โต้ตอบกันอยู่ข้างจะเผ็ดร้อนถึงใจอยู่ด้วย

วันนี้ผมเชื่อว่าคงมีคนยินดีกันโดยมากที่ได้ขึ้นมาอยู่บน
บก แต่ก็มีผู้บ่นกันมากกว่ายังรู้สึกพื้นยวบ ๆ อยู่ แต่ผมเองยัง
รู้สึกออกกอง ๆ อยู่บ้าง ผมเชื่อว่านายอินคงจะแทบ ๆ ต้องลง
เอนเป็นแน่

วันที่ ๑๑ เป็นวันพักอยู่เฉย ๆ ไม่ได้เสด็จไหน เพราะ
ทุลกระหม่อมยังไม่สู้จะทรงสบาย พระยอกที่ประชวรมาแต่
กรุงเทพฯ ยังไม่แตก ฝ่ายผมกับคนอื่น ๆ โดยมากก็เลยยังไม่
ได้ไปเที่ยวตลาด ผมจึงได้มีเวลาได้เขียนหนังสือฉบับนี้รวมมาก

อ้อมเกล้าฯเข้ามาเสียเรื่องหนึ่งแล้ว คือบัณฑิตกัมมศัพท์
ใหม่ขึ้นอันหนึ่ง ซึ่งควรจะบอกมาให้นานพราหมณ์ไว้ เหตุ
เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่ ๑๐ คุณหญิงอันได้นำฉลากมาถวายให้
ทูลกระหม่อมทรงแจก ในสิ่งของฉลากที่มีเป็นขนมอยู่มาก
นายเกอจึงร้องบอกพวกพ้องกันว่า ให้ระวังอย่าวางขนมกับพื้น
มที่จะกิน และมคณนั้นเป็นอเมริกันทั้งนั้นด้วย ตามกันขึ้นว่า
ทำไมจึงเป็นอเมริกัน นายเกออธิบายว่า เพราะมัน “ฟรี”
จัก จะทำอะไรไม่ก่อรอรอขออนุญาตใครก่อน ถืออิสรภาพเต็ม
ที่เสมอทั้งนี้ ผู้ที่ประชุมอยู่พร้อมกันก็เลยชอบ ตกลงพากัน
มาเรียกกันว่า “อเมริกัน” ตามนายเกอไปหมด

ในตอนเย็นวันที่ ๑๑ นี้ ต่างคนต่างหาของเข้า ได้มี
โอกาสมานั่งสนทนากัน ผมเลยได้เรื่องราวต่างๆ ขึ้นอีกหลาย
เรื่อง เสนายมนั้นการเมาคลื่นไม่สู้จะปรากฏว่าเมาหรือรอน กลับ
ไปเมาหรือรอนในการกิน ในวันแรกไปนั่งโต๊ะ ตักปลาแดงเข้า
ไปกำใหญ่ ร้องตะโกนบอกตัวนคะเหมืองว่า “เค็ม เค็ม” จะ
นึกว่าหวานหรืออย่างไรก็ไม่ทราบ และพอโดนปลาแดงเค็มเข้า
แล้วก็เลยออกคว่ำอาหารอื่นๆ ไปหมด จนเนยแข็งก็ไม่กล้า
จะตักไว้มาก นอกจากนั้นเสนายมยังได้สำแดงอิทธิปาฏิหาริย์อีก

หลายประการที่โตะกินข้าว มีทำให้มันบินเป็นต้น ส่วนเสนาโพ
 หนัก็ได้ออกท่าละครฝรั่งอวดคน เวลาลงเรือพอพ้นสะพานที่
 พากต่อบันไคเรือใหญ่ถึงเรือบดกั้ลงอย่างว่องไป เสียงกั้ตึก
 แต่ย้งสู้ท่านมหาเติมไม่ได้ พอก้าวลงเรือเล็กก็ปล่อยหลังลงต้ง
 ตึง ผมเสียใจที่ไม่ได้เห็นของเหล่านั้นเอง ถ้าได้เห็นผมคงจะ
 เล่ามาให้ฟังได้ดีกว่านี้เป็นอันมาก และถ้าแม่ผมจะเก็บเรื่องเล็ก
 น้อยเช่นนี้เล่ามาทั้งหมด ก็เกรงว่าจะเปลืองหน้ากระดาษมาก
 เกินไปจึงควไว้บ้าง

เมื่อคืนนี้ผมได้มีเวลาคุหนั่งตะลუნานหน่อย จึงเห็นได้
 ว่าหนันั้นได้เดินตามสมัยแล้ว ทำนองที่ร้องและเครื่องต่างๆ
 ยังคงอย่างเดิม แต่มีที่แก้ไขเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยมาก เจ้น
 เรื่องก็เป็นเรื่องอะไรอย่างใหม่ ๆ ผมคุเหมือนจะได้เคยเห็นลิเก
 เล่น แต่จำไม่ได้ว่าชื่อเรื่องอะไร อีกอย่างหนึ่งเจรจาเสียงเป็น
 อย่างชาวบางกอก รวบรวมใจความว่าเป็นลิเกของหนัตะลุน
 โรคใช้คันั้นอยู่ข้างจะกำเริบมาก ผมได้ทราบที่บ้านคอน ซึ่ง
 เป็นที่คัที่ว่าการมณฑลชุมพรนิมโรงที่ให้เข้าเล่น เป็นอย่าง
 เรียกตามภาษาบางกอกใหม่ว่า “วิก” ในขณะนี้กำลังมี “วิก”
 ลิเกใช้แตรรับ เพราะฉะนั้นเห็นได้ว่าบ้านคอนเดินทันสมัยแล้ว

แต่หนึ่งก็ไม่สนุกเท่าการเล่นในหมู่พวกที่ตามเสด็จกัน
เอง นอกจากบ่อนคุยของใต้เท้ากรุณาตามเคย ยังมีสิ่งอื่น ๆ ที่
ทำให้บังเกิดความรื่นเริงได้อีกมาก คุณหลวงร้อยเอกราช-
องครักษ์ เป็นผู้ที่ทำให้บังเกิดความรื่นเริงในคณะเป็นอันมาก
เพราะท่านเล่นตลกอย่างดีที่สุด คือเล่นโดยไม่รู้สึกตัวเป็นพัน
ครั้งมีเรื่องให้หัวเราะกันอยู่เสมอ ท่านอาทิกับพ่อแสงอาทิตย์
ทั้งสองนี้เป็นเจ้าพนักงานสำหรับชั้นคุณหลวงมากกว่าคน แต่
นายเกอเป็นผู้ช่างล้อให้ออกท่าหรือพูดแปลก ๆ ต่าง ๆ เช่น
เมื่อคืนนั้นนั่งเล่นไฟกันอย่างเบิก ๆ คือไม่ได้ใช้เงินจริง ๆ เป็น
แต่มีวิธีทำโทษกันเล่นต่าง ๆ นายเกอเอ่ยขึ้นว่าบรรดาคนหนึ่ง
ที่เล่นไฟอยู่ด้วยกันควรจะมีชื่อเรียกกัน ให้คุณหลวงร้อยเอกร
เลือกชื่อก่อน ให้เลือกเป็นตลกไม้ทุกคน คุณหลวงทรงอยู่
นาน แล้วจึงบอกออกมาว่าจะชื่อ “ตลกเทียน” ก็ฮากันครืน
ใหญ่ นายเกอเอ่ยขึ้นว่า “คุณหลวงเปลี่ยนชื่อคนเดียวกับ
แล้วคนอื่นไม่ต้องเปลี่ยน” เลยฮากันใหญ่อีก ท่านอาทิ
แสงอาทิตย์หัวเราะกันจนกลิ้ง พอเล่นไฟไปครบรอบแล้ว
นายเกอแนะนำให้เปลี่ยนชื่อกันใหม่อีก คุณหลวงร้อยเอกรไม่
ไกรจะสมัคร แต่ช่วยกันหนุน ๆ เข้าก็เป็นอันตกลง คราวนี้

ขอให้^๗เป็นน^๘ก^๙ น^{๑๐}ก^{๑๑}อื่น ๆ มี^{๑๒}ด^{๑๓}ม^{๑๔}ไป^{๑๕}ค^{๑๖}ุณ^{๑๗}ห^{๑๘}ล^{๑๙}ว^{๒๐}ง^{๒๑}ก^{๒๒}่^{๒๓}ก^{๒๔}ั^{๒๕}ไม่^{๒๖}ย^{๒๗}ก^{๒๘}เล^{๒๙}อ^{๓๐}ก^{๓๑}
 เฉ^{๓๒}พา^{๓๓}เล^{๓๔}อ^{๓๕}ก^{๓๖}เ^{๓๗}า^{๓๘}น^{๓๙}ก^{๔๐}สิ^{๔๑}ม^{๔๒}พ^{๔๓} ท^{๔๔}่าน^{๔๕}พ^{๔๖}ร^{๔๗}า^{๔๘}น^{๔๙}ก^{๕๐}ั^{๕๑}ท^{๕๒}ร^{๕๓}า^{๕๔}บ^{๕๕}อยู่^{๕๖}แล้ว^{๕๗}ว^{๕๘}า^{๕๙}ร^{๖๐}ูป^{๖๑}ค^{๖๒}ุณ^{๖๓}
 ห^{๖๔}ล^{๖๕}ว^{๖๖}ร^{๖๗}้อย^{๖๘}เ^{๖๙}ก^{๗๐}น^{๗๑}นี้^{๗๒}ต^{๗๓}ร^{๗๔}ง^{๗๕}ก^{๗๖}ัน^{๗๗}ข^{๗๘}ำ^{๗๙}ม^{๘๐}กับ^{๘๑}บ^{๘๒}า^{๘๓}ง^{๘๔} เม^{๘๕}ื่อ^{๘๖}เล^{๘๗}อ^{๘๘}ก^{๘๙}เบ^{๙๐}็น^{๙๑}น^{๙๒}ก^{๙๓}สิ^{๙๔}
 ม^{๙๕}พ^{๙๖}ุเช่น^{๙๗}น^{๙๘}ห^{๙๙}จะ^{๑๐๐}ไม่^{๑๐๑}ให้^{๑๐๒}ห^{๑๐๓}ัว^{๑๐๔}เร^{๑๐๕}า^{๑๐๖}ก^{๑๐๗}ัน^{๑๐๘}แท^{๑๐๙}บ^{๑๑๐}ต^{๑๑๑}าย^{๑๑๒}อ^{๑๑๓}ย^{๑๑๔}า^{๑๑๕}ง^{๑๑๖}ไร^{๑๑๗} ม^{๑๑๘}พ^{๑๑๙}ุค^{๑๒๐}ั^{๑๒๑}ซ^{๑๒๒}ัน^{๑๒๓}ว^{๑๒๔}า^{๑๒๕}
 ถ้า^{๑๒๖}ไ^{๑๒๗}ก^{๑๒๘}ร^{๑๒๙}เบ^{๑๓๐}็น^{๑๓๑}น^{๑๓๒}ก^{๑๓๓}อ^{๑๓๔}ะ^{๑๓๕}ไร^{๑๓๖}ต^{๑๓๗}้อง^{๑๓๘}ให้^{๑๓๙}ร^{๑๔๐}้อง^{๑๔๑}เบ^{๑๔๒}็น^{๑๔๓}เส^{๑๔๔}ย^{๑๔๕}น^{๑๔๖}ก^{๑๔๗}น^{๑๔๘} ค^{๑๔๙}ุณ^{๑๕๐}ห^{๑๕๑}ล^{๑๕๒}ว^{๑๕๓}ง^{๑๕๔}เล^{๑๕๕}ย^{๑๕๖}
 ข^{๑๕๗}อ^{๑๕๘}เล^{๑๕๙}ก^{๑๖๐} ต^{๑๖๑}ก^{๑๖๒}ล^{๑๖๓}ง^{๑๖๔}ก^{๑๖๕}ั^{๑๖๖}ไ^{๑๖๗}ซ^{๑๖๘}เปลี่ยน^{๑๖๙}เบ^{๑๗๐}็น^{๑๗๑}น^{๑๗๒}ย^{๑๗๓}อม^{๑๗๔}ให้^{๑๗๕}เล^{๑๗๖}อ^{๑๗๗}ก^{๑๗๘}เบ^{๑๗๙}็น^{๑๘๐}ส^{๑๘๑}ัต^{๑๘๒}ว์^{๑๘๓}ไ^{๑๘๔}้^{๑๘๕}ท^{๑๘๖}ุ^{๑๘๗}ก^{๑๘๘}อ^{๑๘๙}ย^{๑๙๐}า^{๑๙๑}ง^{๑๙๒}
 ๕ ต^{๑๙๓}ง^{๑๙๔}แต่^{๑๙๕}ข^{๑๙๖}ำ^{๑๙๗}ง^{๑๙๘}ล^{๑๙๙}ง^{๒๐๐}ไป^{๒๐๑}จ^{๒๐๒}น^{๒๐๓}ด^{๒๐๔}ัง^{๒๐๕} “ชาว^{๒๐๖}อ^{๒๐๗}เม^{๒๐๘}ริ^{๒๐๙}ก^{๒๑๐}ัน” แต่^{๒๑๑}ม^{๒๑๒}ข^{๒๑๓}อง^{๒๑๔}ท^{๒๑๕} “ชาว^{๒๑๖}อ^{๒๑๗}เม^{๒๑๘}ริ^{๒๑๙}ก^{๒๒๐}ัน”
 ๕ เ^{๒๒๑}พ^{๒๒๒}ระ^{๒๒๓}ย^{๒๒๔}ัง^{๒๒๕}ไม่^{๒๒๖}เก^{๒๒๗}ย^{๒๒๘}ไ^{๒๒๙}้^{๒๓๐}เ^{๒๓๑}ก^{๒๓๒}ย^{๒๓๓}ไ^{๒๓๔}ย^{๒๓๕}น^{๒๓๖}ร^{๒๓๗}้อง^{๒๓๘}เล^{๒๓๙}ย^{๒๔๐} ก^{๒๔๑}ล^{๒๔๒}ว^{๒๔๓}ผู้^{๒๔๔}ที่^{๒๔๕}เล^{๒๔๖}อ^{๒๔๗}ก^{๒๔๘}เบ^{๒๔๙}็น^{๒๕๐}
 “ชาว^{๒๕๑}อ^{๒๕๒}เม^{๒๕๓}ริ^{๒๕๔}ก^{๒๕๕}ัน” จะ^{๒๕๖}ส^{๒๕๗}บ^{๒๕๘}า^{๒๕๙}ย^{๒๖๐}เล^{๒๖๑}ย^{๒๖๒}ไม่^{๒๖๓}ต^{๒๖๔}้อง^{๒๖๕}ร^{๒๖๖}้อง^{๒๖๗}เส^{๒๖๘}ย^{๒๖๙}เล^{๒๗๐}ย^{๒๗๑} เ^{๒๗๒}็น^{๒๗๓}อัน^{๒๗๔}ท^{๒๗๕}ก^{๒๗๖}ล^{๒๗๗}
 เล^{๒๗๘}อ^{๒๗๙}ก^{๒๘๐}เบ^{๒๘๑}็น^{๒๘๒}ส^{๒๘๓}ัต^{๒๘๔}ว์^{๒๘๕}ต^{๒๘๖}่าง^{๒๘๗} ๆ ก^{๒๘๘}ัน^{๒๘๙}ท^{๒๙๐}ุ^{๒๙๑}ก^{๒๙๒}ก^{๒๙๓}น^{๒๙๔} ท^{๒๙๕}่าน^{๒๙๖}เ^{๒๙๗}า^{๒๙๘}เบ^{๒๙๙}็น^{๓๐๐}ร^{๓๐๑}า^{๓๐๒}ช^{๓๐๓}ี^{๓๐๔}ห^{๓๐๕}ร^{๓๐๖}้อง^{๓๐๗}เ^{๓๐๘}่ง^{๓๐๙}ก^{๓๑๐}ว^{๓๑๑}า^{๓๑๒}
 ก^{๓๑๓}น^{๓๑๔} ค^{๓๑๕}ุณ^{๓๑๖}ห^{๓๑๗}ล^{๓๑๘}ว^{๓๑๙}ง^{๓๒๐}ร^{๓๒๑}้อย^{๓๒๒}เ^{๓๒๓}ก^{๓๒๔}เบ^{๓๒๕}็น^{๓๒๖}ข^{๓๒๗}ำ^{๓๒๘}ง^{๓๒๙} ไม่^{๓๓๐}ผู้^{๓๓๑}จะ^{๓๓๒}ข^{๓๓๓}ัน^{๓๓๔} เ^{๓๓๕}พ^{๓๓๖}ระ^{๓๓๗}ร^{๓๓๘}ู^{๓๓๙}ป^{๓๔๐}อ^{๓๔๑}อก^{๓๔๒}จะ^{๓๔๓}ส^{๓๔๔}ม^{๓๔๕} ๆ
 แต่^{๓๔๖}ถึง^{๓๔๗}จะ^{๓๔๘}เปลี่ยน^{๓๔๙}ไป^{๓๕๐}เบ^{๓๕๑}็น^{๓๕๒}อะ^{๓๕๓}ไร^{๓๕๔} ๆ แล้ว^{๓๕๕}ก็^{๓๕๖}ไม่^{๓๕๗}ข^{๓๕๘}ำ^{๓๕๙}ท^{๓๖๐}่า^{๓๖๑}ร^{๓๖๒}าย^{๓๖๓}ค^{๓๖๔}อ^{๓๖๕}ก^{๓๖๖}เท^{๓๖๗}ียน^{๓๖๘}
 ๕ จ^{๓๖๙}ึง^{๓๗๐}เล^{๓๗๑}ย^{๓๗๒}เร^{๓๗๓}ีย^{๓๗๔}ก^{๓๗๕}ค^{๓๗๖}ุณ^{๓๗๗}ห^{๓๗๘}ล^{๓๗๙}ว^{๓๘๐}ง^{๓๘๑}ร^{๓๘๒}้อย^{๓๘๓}เ^{๓๘๔}ก^{๓๘๕}ว^{๓๘๖}า^{๓๘๗} “ค^{๓๘๘}อ^{๓๘๙}ก^{๓๙๐}เท^{๓๙๑}ียน” ต^{๓๙๒}่อ^{๓๙๓}มา^{๓๙๔} ภา^{๓๙๕}ย^{๓๙๖}ห^{๓๙๗}ล^{๓๙๘}ัง^{๓๙๙}
 ๕ น^{๔๐๐}ัก^{๔๐๑}ก^{๔๐๒}ัน^{๔๐๓}ร^{๔๐๔}้อง^{๔๐๕}เพ^{๔๐๖}ล^{๔๐๗}ง^{๔๐๘}ก^{๔๐๙}น^{๔๑๐}ละ^{๔๑๑}เพ^{๔๑๒}ล^{๔๑๓}ง^{๔๑๔} ค^{๔๑๕}ุณ^{๔๑๖}ห^{๔๑๗}ล^{๔๑๘}ว^{๔๑๙}ง^{๔๒๐} “ค^{๔๒๑}อ^{๔๒๒}ก^{๔๒๓}เท^{๔๒๔}ียน” ร^{๔๒๕}้อง^{๔๒๖}ท^{๔๒๗}ี^{๔๒๘}
 ๕ ก^{๔๒๙}ว^{๔๓๐}า^{๔๓๑}ค^{๔๓๒}ุณ^{๔๓๓}ห^{๔๓๔}ล^{๔๓๕}ว^{๔๓๖}อ^{๔๓๗}ภ^{๔๓๘}ิ^{๔๓๙}บ^{๔๔๐}า^{๔๔๑}ล^{๔๔๒}ส^{๔๔๓}ัก^{๔๔๔}น^{๔๔๕}ิ^{๔๔๖}ค^{๔๔๗}ห^{๔๔๘}ี^{๔๔๙}น^{๔๕๐} ท^{๔๕๑}่าน^{๔๕๒}พ^{๔๕๓}ร^{๔๕๔}า^{๔๕๕}น^{๔๕๖}ท^{๔๕๗}ร^{๔๕๘}า^{๔๕๙}บ^{๔๖๐}ที่^{๔๖๑}อยู่^{๔๖๒}แล้ว^{๔๖๓}ว^{๔๖๔}า^{๔๖๕}
 ๕ ค^{๔๖๖}ุณ^{๔๖๗}ห^{๔๖๘}ล^{๔๖๙}ว^{๔๗๐}อ^{๔๗๑}ภ^{๔๗๒}ิ^{๔๗๓}บ^{๔๗๔}า^{๔๗๕}ล^{๔๗๖}ท^{๔๗๗}่าน^{๔๗๘}ร^{๔๗๙}้อง^{๔๘๐}ท^{๔๘๑}ี^{๔๘๒}เ^{๔๘๓}เพียง^{๔๘๔}ไร^{๔๘๕} ท^{๔๘๖}่าน^{๔๘๗}ต^{๔๘๘}ร^{๔๘๙}ง^{๔๙๐}ก^{๔๙๑}ัน^{๔๙๒}ข^{๔๙๓}ำ^{๔๙๔}ม^{๔๙๕}กับ^{๔๙๖}พ^{๔๙๗}ระ^{๔๙๘}
 ๕ อ^{๔๙๙}ภ^{๕๐๐}ย^{๕๐๑} พ^{๕๐๒}ระ^{๕๐๓}อ^{๕๐๔}ภ^{๕๐๕}ย^{๕๐๖}เ^{๕๐๗}้า^{๕๐๘}ป^{๕๐๙}ี่^{๕๑๐}ให้^{๕๑๑}ก^{๕๑๒}ัน^{๕๑๓}พ^{๕๑๔}ัง^{๕๑๕}ห^{๕๑๖}ล^{๕๑๗}ับ^{๕๑๘}ไ^{๕๑๙}้ ค^{๕๒๐}ุณ^{๕๒๑}ห^{๕๒๒}ล^{๕๒๓}ว^{๕๒๔}ง^{๕๒๕}อ^{๕๒๖}ภ^{๕๒๗}ิ^{๕๒๘}บ^{๕๒๙}า^{๕๓๐}ร^{๕๓๑}้อง^{๕๓๒}
 ๕ เ^{๕๓๓}พ^{๕๓๔}ล^{๕๓๕}ง^{๕๓๖}ให้^{๕๓๗}ก^{๕๓๘}ัน^{๕๓๙}ห^{๕๔๐}ล^{๕๔๑}ับ^{๕๔๒}ท^{๕๔๓}ัน^{๕๔๔}ไ^{๕๔๕}้ แล^{๕๔๖}ะ^{๕๔๗}พ^{๕๔๘}อ^{๕๔๙}ท^{๕๕๐}ัน^{๕๕๑}แล้ว^{๕๕๒} ถ้า^{๕๕๓}ถาม^{๕๕๔}ม^{๕๕๕}ัก^{๕๕๖}บ^{๕๕๗}อ^{๕๕๘}ก^{๕๕๙}ว^{๕๖๐}า^{๕๖๑}

เข้าใจว่าถูกผีอำ แต่ผมไม่ได้ตั้งใจจะเล่าเรื่องคุณหลวงอภิบาล
ผมขอต่อเรื่องคุณหลวง “ตอกเทียน” อีก ว่าที่จริงผมต้องยอม
ชมว่าในการร้องเพลงของท่านมีดีอยู่อย่างหนึ่ง คือท่านตั้งใจ
จริงจังๆ และถ่าฟังดีๆ ก็พอได้เห็นว่าท่านร้องลำอะไร ท่าน
ร้องได้หลายลำมาก นายเกอเลยตั้งชื่อท่านเสียว่า “หม่อม
ตอกเทียน” เพื่อจะให้เข้าพวกหม่อมส้มจินคนเสียง คนอื่นๆ
ก็เลยออกจะพากันเห็นด้วย ตกกลางเรียกคุณหลวงร้อยเอกราช
ว่า “หม่อมตอกเทียน”

วันที่ ๑๒ (คือวันนั้น) ก็ไม่ได้เสด็จไหนอีก พระยอก
แตกแล้ว แต่หม่อมทูลแนะนำให้ประทับอยู่หนึ่งๆ ส่วนผมก็เห็น
ว่าเป็นโอกาสอันดีที่จะได้พักบ้าง และมีผู้มีความเห็นพ้องกับ
ผมหลายคน ตลาดเมืองชุมพรตกลงไม่ได้เห็นทั้งผมทั้งนายเกอ
แต่ผมได้ตามผู้ที่ได้ไปแล้วมาหลายคน ได้ความตามคำเล่าบอก
ตรงกันหมดว่า ตลาดเมืองชุมพรนับว่าไม่มีก็ได้ ผมได้ยิน
ท่านขุนแพทยกล่าวว่ ตั้งแต่ท่านได้เห็นตลาดมานักแล้ว ยัง
ไม่เคยเห็นแห่งใดสนุกน้อยกว่าตลาดเมืองชุมพรเลย ส่วน
กะเนมเล่าให้ผมว่ามีร้านเงินอยู่ร้านหนึ่งชายของเบ็คเตสส์ จิน
ของกินก็ไม่ใคร่จะขายกัน ชาวชุมพรถือกันว่าคนที่ซื้อของ

กินเป็นคนเกียจคร้าน เพราะฉะนั้นการ^๕ซื้อขาย^๕นั้นว่าไม่มีก็ได้
 คุช่างพอใจง่ายจริง ๆ ทำอะไรก็ทำแต่พอกินเท่านั้น การรับ
 จ้างรับอ่อนกันไม่มีเสียก็ว่าได้ การมหรสพก็หาได้ถูกเหลือ
 เกิน เช่นหนังตะลุงโรงหนึ่งหาคืนละ ๒ บาทเท่านั้น แต่ต้อง
 เสียให้กินอิ่มหนึ่ง ถึงกระนั้น^๕ก็คุช่างถูกเสียจริง ๆ ผมยังสงสัย
 สองใจอยู่ว่า ถ้าออกมาอยู่ที่ชุมพรนั้นจะมีความสุขหรือไม่ ถ้า
 มีความประสงค์จะอยู่เงียบ ๆ ไม่มีสิ่งไรกวนใจ และไม่ต้งนึก
 ถึงเงินทองอะไร ทำทางจะสบายดี แต่น่ากลัวจะอดใจเต็มที
 กว่าที่เคยไปได้ การอยู่ในกรุงเทพ ฯ มีเครื่องกวนใจมาก มี
 เครื่องทำให้เกิดอารมณ์มาก ต้องคิดถึงเรื่องการใช้สอยไม่ได้
 ขาด ค่าเลี้ยงชีพก็แพง แต่กระนั้น^๕ก็ดี ผมขอรับประทานอยู่
 กรุงเทพ ฯ ความลำบากต่าง ๆ ในการที่อยู่กรุงเทพ ฯ ผมก็จะ
 รับอาสาทนได้ มิใช่ว่าผมไม่เคยทนความลำบากเช่นนั้นมา
 เมื่อไร ผมทราบอยู่ดีแล้วว่าการที่อยู่ในกรุงเทพ ฯ จะมีหนทาง
 เป็นคนขอทานได้เร็วกว่าอยู่เมืองชุมพร^๕นั้นเป็นแน่ แต่ถึงกระนั้น^๕
 ก็ดี ถ้าจะให้ผมเลือกกว่าจะเป็นคนขอทานในกรุงเทพ ฯ หรือ
 เป็นเศรษฐีเมืองชุมพร ผมดูเหมือนจะเลือกเป็นคนขอทานใน
 กรุงเทพ ฯ แต่ข้อนี้ก็พยาย^๕ เพราะผมยังไม่ถึงที่จำเป็นที่จะต้อง

เลือก การเป็นเศรษฐีนั้นไม่ว่าเป็นอยู่แห่งใด ต้องยอมว่าไม่
เป็นของเหลว ผมบอกได้อย่างหนึ่งว่า ถ้าตัวผมเผชิญเกิดเป็น
เศรษฐีชั้นที่เมืองชุมพรนี้ ผมคงจะไม่คงเป็นอยู่เช่นนั้นนาน
ผมคงวิ่งแร่เข้าไปกรุงเทพฯ ในชั้นต้นไปเป็นผู้มีเงินพอกิน
(เพราะการที่จะเป็นเศรษฐีในเมืองชุมพร คงจะไม่สู้ต้องมีเงิน
ทองสักเท่าไร) อยู่ไม่ช้าผมก็คงได้เป็นคนขอทานในกรุงเทพฯ
เท่านั้น

เมื่อผมได้เล่ามาถึงเพียงนี้แล้ว ท่านพรานก็คงจะรู้สึก
ได้ว่า ท่านพวกข้าราชการที่มารับราชการอยู่ที่เมืองชุมพรนี้
ควรจะได้รับความสรรเสริญ ในการที่ท่านมีความอุตสาหทนอยู่
ได้ ที่พักหรือที่เดิมที่ คุณไม่แน่นอนเลย ศาลาว่าการเมือง
ผมช่างชอบจริงๆ ไม่มีผิดโรงนาเลย เวลาอื่นๆ ทำทางจะ
สบายมาก ผมเห็นว่าถ้าจะยังทำที่ว่าการเป็นตึกเป็นรามมันคง
ไม่ได้ ทำเป็นรูปโรงนาไว้พลางเช่นนั้น ตึกว่าที่จะทำขึ้นเป็น
เรือนชั่วคราว รูปร่างเป็นฝรั่งอย่างเน่าๆ ผมดูเรือนชนิดนี้
ที่รู้สึกเหมือนแลดูคนครึ่งชาติชั้นแล้ว ที่หน้าตาทำทางกิริยา
วาวา ตลอดจนความคิด ก็เป็นคนไทยหรือมอญอย่างเลวๆ
แต่ต่อสู้สำหรับสวมเสื้อกางเกงอย่างแบบฝรั่งเข้าไว้ หวังจะให้คน

นิยมว่ามีเชื้อฝรั่ง และดีกว่าคนไทยแท้ ๆ แต่ตามความจริง
คนครึ่งชาติเช่นนั้น ฝรั่งก็ดูถูก ไทยเราก็กดูถูก ตกลงลอย
กว้างไปกว้างมาประจุก้างคาว ไปเข้าพวกสัตว์จัตุบาทก็ดู
รังเกียจว่ามีปีก ไปเข้าพวกนกก็ดูรังเกียจว่ามีขน และอวัยวะ
ต่าง ๆ อย่างสัตว์จัตุบาท ตกลงเข้าข้างไหนก็ไม่ได้ ต้องเข้า
พวกแต่กับค้างคาวด้วยกันเท่านั้น พวกคนครึ่งชาติก็ต้องคบค้า
ได้แต่พวกที่เป็นเช่นเดียวกันโดยมากเหมือนกัน ผมเห็นว่าที่
ไทยและฝรั่งรู้สึกอย่างไรในส่วนคนครึ่งชาติ ก็ดูเหมือนจะรู้สึก
คล้าย ๆ กันในส่วนเรือน ที่เป็นฝรั่งก็ไม่ใช่ไทยก็ไม่เชิง เพราะ
จะนั้นผมจึงเห็นว่าว่าการชั่วคราวของเมืองชุมพรนี้ ทำเป็น
โรงนาเสียแล้วรื้อออกไป อย่างไร ๆ ก็ไม่มีใครเถียงได้ว่าไม่ใช่
ไทยแท้ ช่างสะใจจริงๆ

ผมขอจบหนังสือไว้เพียงนี้ทีหนึ่ง เพราะพรุ่งนี้เช้าจะ
เสด็จออกจากเมืองชุมพร ผมต้องรีบส่งหนังสือเสียในวัน
ผมยังบอกไม่ได้ว่าเมื่อไรจะส่งมาอีกฉบับหนึ่ง ผมคิดว่าจะเขียน
เรื่อย ๆ เป็นวัน ๆ ไป มีโอกาสเมื่อไรก็จะส่งมา ผมไม่จำเป็น
จะต้องบอกว่าคิดถึงท่านพรานและผู้ที่ชอบพอกันบรรดาที่อยู่ใน
กรุงเทพฯ ๖ ควรจะเดาใจผมได้เอง

นายแก้ว

ฉบับที่ ๒

ทำไม่ลาย

แขวงเมืองชุมพร

วันที่ ๑๓ เมษายน รัตนโกสินศก ๑๒๘^{๔๒}

คำนับมายังท่านพรานบุญทราบ

จดหมายฉบับ^{นี้}ผมใช้วิธีเขียนผิดกับฉบับที่ ๑ คือ
ไม่ได้เขียนในวันเดียวให้แล้ว ผมจะเขียนไปคราวละเล็กละน้อยตามที่จะหาเวลาได้ เพื่อจะได้ไม่ต้องเสียเวลานั่งจำตลอดในวันเดียว ซึ่งเป็นการลำบากและบางที่จะหลงลืมตกหล่นไปเสียบ้าง สู้ค่อยเขียนค่อยไปไม่ได้ ในเวลาเดินทางใช้วิธีเขียนจดหมายเช่น^{นี้}คู่สะดวกดี เพราะฉะนั้นผมจะได้ใช้ต่อไปในฉบับหลังๆ ต่อไปอีกตามแต่จะสมควร

วัน^{นี้}เวลาเช้ายังไม่ทันกระบวนเสด็จจะออกจากที่ประทับก็ได้ทราบข่าวว่าเกิดมีเหตุขึ้น คือนายอิน^{ขึ้น}ข้างแล้วจะออกเดินล่องหน้า เผอิญข้างคืน^{นี้}ม้า จะสลัดอย่างไรไม่ทราบ สัปกับพลิกนายอินตกลงมา มีหน้าข้าถูกข้างตบอีกด้วย เกษะบุญตบแต่เฉียดๆ ไป ถ้าโดนเข้าเต็มเท่าเห็นจะยอม แต่กระนั้นนายอินก็ฟก เล่นตลกไม่ไหว

เวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง กระบวนเสด็จออกจากที่ประทับ
เสด็จโดยกระบวนช้าง ออกจากที่ประทับเดินไปตามถนนตลาด
พบกับนายเกอชนข้างเดียวกัน มีความเห็นพร้อมกันว่า ตลาด
เมืองชุมพรเป็นอย่างสนุกน่อยที่สุดที่ได้เคยเห็นมา ผมเชื่อว่า
ถึงแม้คุณหลวงเอือราชวงศ์รัศมีเก่ามากก็คงจะไม่เห็นสนุก มีของ
ที่อยู่ถนน เรียบร้อยดีจริงๆ พอพ้นถนนตลาดแล้วข้ามลำน้ำ
ทางเดินแต่ต่อไปก็เป็นถนนเตียนดี กว้าง ๓ วา ผมทราบว่
เจ้าคุณเทศา ท่านตั้งใจจะให้ใช้เป็นทางเกวียนเดินถึงมณฑล
ภูเก็ตต่อไป การตัดถนนนี้ท่านได้ใช้เงินที่เบิกสำหรับจัดการ
รับเสด็จ ผมทราบว่า ทูลกระหม่อมมีความพอพระราชหฤทัย
มาก รับสั่งว่าดีกว่าที่จะใช้เงินนั้นไปประทับประดาพลับพลาหรือ
สถานที่ เพราะถนนนี้จะใช้เป็นสาธารณประโยชน์ต่อไป
ทางในตอนต้นๆ นั้นราบๆ ผ่านไปในป่าบ้างทุ่งบ้าง แต่มีบ้าน
คนรายๆ ตลอดจนถึงตำบลท่าเสียบยวน ทาง ๓๑๘ เส้น พอ
ออกเดินไปไม่สู้ช้านักได้ยินเสียงแสงอาทิตย์ฮาใหญ่ นายเกอ
ร้องถามไปว่าหัวเราะอะไร ได้ความว่าเสนาโ ที่ขึ้นช้างเดียว
กับแสงอาทิตย์นั้นเมาช้างเสียแล้ว ช้างเคราะห์ร้ายจริงๆ
เสนาโเมาเร็วมาแล้วยังมีหน้าเข้ามาเมาช้างอีก

เวลาราวบ่าย ๑ โมงถึงที่ประทับร้อนท่าเสียบยวน ลำ
นำที่ตรงนอกจะงาม ๆ แต่นายเกอนั้นชอบเขามาก พอถึงก็
มองหาเขา ครั้นแลเห็นเขาข้ามฟากลำน้ำเสียบยวนข้างยันทึ
เสียจริง ๆ ต้องชี้ให้ผมดูจนได้ ที่ประทับร้อนที่นั่นทำเป็นรูป
ศาลาวัค ก็สบายดี เวลานั้นผมกำลังชอบเรืออย่างไทย ๆ แท้
เพราะฉะนั้นพอเห็นพลับพลาประทับร้อนนั้นก็ถูกอารมณ์

เวลาบ่าย ๓ โมง ๓๕ นาที กระบวนออกจากที่
ประทับร้อน ตั้งแต่ข้ามลำน้ำเสียบยวนนั้นแล้ว ทางเดินขึ้น ๆ
ลง ๆ เรื่อย เพราะเข้าไปในเขตเขา นายเกอเป็นอันได้ดูเขาเสียจน
พอใจ ขึ้นเขาลงห้วยบ่อยจริง ๆ ผมเชื่อว่าท่านที่พอใจหลับบน
หลังช้างคงจะไม่ใคร่ชอบทางขึ้นลงมาก ๆ เช่นนี้ เพราะไม่ใคร่
จะกล้านอนให้หลับสนิทนัก ถ้าหลับเผลอ ๆ ไปจะกลิ้งลงไป
จากหลังช้าง จริงอยู่คอก ตามคำโบราณท่านว่าตกช้างไม่ตาย
แต่ก็ไม่สู้น่าไว้วางใจ ถึงจะไม่ตายก็อาจจะกางเขลียงได้ เวลา
ย่ำค่ำถึงคลองท่าไม้ลาย ทางจากท่าเสียบยวน ๓๓๒ เส้น
เจ้าคุณรัชฎามาคอยเฝ้าอยู่ที่นี้ พอได้เฝ้าแล้วท่านก็กราบถวาย
บังคมลาล่วงหน้าไป

ที่ประทับแรมที่ท่าไม้ลายนี้ พระเทพไชยบุรินทร์

นายอำเภอท่าแซะเป็นผู้ทำ อยู่ข้างจะแข็งแรงมาก ถึงมีน้ำบัว
ให้สร่ง พอสร่งแล้วพวกผมพลอยได้อาบด้วย ที่สร่งน้ำบัวนั้น
ทำพลอยอยู่ในลำน้ำ เครื่องใช้ในที่สร่งนั้นใช้เครื่องไทยล้วน
ใช้ระหัดแทนสบ ส่วนที่อล้วนแล้วไปด้วยลำไม้ไผ่ บัวก็ลำ
ไม้ไผ่เจาะ อาบสบายดีพอใช้ แต่คุณตั้มไม่พอใจ ชอบลงใน
ลำคลองมากกว่ากลงไปนอนเรียบร้อยอยู่กับพื้นคลอง บำเพ็ญ
จะเป็นกุ่มภกรรณ ถ้าปล่อยแกวไว้อาจจะท่อน้ำสำเร็จได้ แต่
เผอิญถูกทำลายพิธี กุ่มภกรรณถูกแต่ถึงกวนพิชียังแตก นี่
คุณตั้มถูกช้างทำลายพิธี จะไม่ให้พิธีแตกอย่างไร

หนึ่งตะลุงของนายนกแก้ว ที่ได้ไปเล่นอยู่ที่หน้าจวน
เมืองชุมพรนั้น ตามมาเล่นที่ท่าไม้ลายนี่ คนที่เกณฑ์มาหาบ
หามอยู่ข้างจะชอบมาก เสียงซาบ่อยๆ แต่นายเกออยู่ข้างจะ
ออกไม่พอใจ ไม่ยอมหัวเราะเลย ออกความเห็นว่างลองเสียง
เหมือนเคาะครกตำหมาก

วันอยู่ข้างจะประหลาดที่คุณหลวงอภิบาลไม่มีอันเป็น
อย่างหนึ่งอย่างใดเลย บางทีจะเป็นเพราะนายอินซึ่งเกิดเหตุ
เสียก่อนแล้ว ครั้นคุณหลวงจะเกิดเหตุก็จะเป็นหนทางให้เขา
พากันเปรียบท่านกับนายอิน ซึ่งจะเสียไปมาก คนอื่น ๆ ก็ดู

เหมือนจะไม่สู้มีเหตุอะไรสำคัญ เป็นแต่ความเห็นผิดเห็นย
นั้นเป็นธรรมดา ผมได้ยินหม่อมคอกเทียนบ่นว่าเมื่อไปทั้งตัว
เพราะฉะนั้นเลยไม่ได้ฟังร้อง ซึ่งตามความจริงก็ ได้พัก
เสียงหม่อมคอกเทียน และพักหูคนอื่น ๆ

อนึ่ง ทูลกระหม่อมได้ทรงสงวนพระไชย แล้วรค
พระราชทานทุกคน จึงเป็นที่นิยมยินดีกันมาก

ปากจั่น

แขวงอำเภอกระบุรี

วันที่ ๑๔ เมษายน รัตนโกสินทร์ ๔๒

ก่อนที่ผมจะเล่าถึงวันนี้ ต้องขอเล่าถึงเมื่อคืนที่ต่ออีก
หน่อย ในตอนหัวค่ำก็รู้สึกได้อยู่แล้วว่าเย็น แต่พอตกตึกยิ่งกว่า
เย็นถึงหนาวต้องห่มผ้าสักหลาด ซึ่งผมเชื่อว่าในกรุงเทพฯ
เวลานี้จะทำไม่ได้เลยเป็นอันขาด เครื่องใช้ที่หนักในพลับพลา
ทำไม่ลายนั้นคืนนี้ ต้องยอมว่ามั่นคงจริง มันจนเคลื่อนที่ไม่ได้
เช่น โต๊ะเสวยหรือพระแท่นและเตียงนอนข้าราชการ เป็นต้น
เสาดงคินทั้งนั้น แล้วเสานั้นจึงลอคชนมาบนพื้น การที่ใคร
จะประพฤติดเป็น “เสื่ออหิย” เอาเครื่องแต่งพลับพลาไปด้วย
จึงเป็นอันไม่ไหวอยู่เอง

วันนั้นเวลาเช้า ๕ โมงแล้ว กระบวนจึงได้ออกเดินจากท่าไม้ลายเป็นกระบวนช้างอีก แต่ถึงออกเดินสายเช่นนั้นก็ไม่วู้ร้อนนัก เพราะอากาศเย็นและออกจะครึ้มๆ มีเมฆฝนทางที่เดินก็เป็นที่สูงๆ ลงๆ มาก ไต่ไปตามเขาบ้าง ลงห้วยบ้าง สองข้างทางเป็นป่า ช้างสบายเย็นตาจริง ๆ คูทางเปลี่ยนแปลกไปเป็นชั้น ๆ ราวกับฉากละครที่เปลี่ยนบ่อย ๆ ไม่มีจีดเลยเมื่อจวนจะถึงคลองท่าสาร ถนนตัดข้ามเขา ตัดลงไปในแล่งแน่นหนาดีนัก ถนนแถบสวนกุหลาบออกจะแพ้ๆ เวลาเราเที่ยงถึงคลองท่าสาร ซึ่งเป็นที่ปั่นแค้นเมืองชุมพรกับเมืองระนอง พอข้ามคลองก็เข้าในเขตอำเภอกะบุรี ท่านพระยามหิบาลส่งเสด็จเพียงนี้ เจ้าคุณรัชฎาภิเศกและนำเสด็จต่อมา เดินอีกไม่ช้าก็ถึงที่แบ่งน้ำแหลมมลายู ก็เป็นสันเขา แบ่งน้ำตกลงทิศตะวันออกส่วนหนึ่ง ตะวันตกส่วนหนึ่ง ที่ตรงนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงจารึกพระบรมนามาภิไธยไว้ แต่เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมื่อ ร.ศ. ๑๐๘ เดินทางจนบ่ายโมงกว่าจึงถึงที่ประทับร้อนท่าบลกอินทนิล พลับพลาทำดูใจอีก ก็เป็นรูปโรงนา เย็นสบายจริงๆ และทำเลที่ตั้งอยู่ในที่เขาล้อมรอบเป็นฉากดูไปก็เย็นตาเย็นใจ แต่ธรรมดา

ไม่ว่าสิ่งใด ๆ ในโลกนี้ ถ้ามีที่ติดก็ต้องมีที่เสียแกมอยู่ด้วย ที่เสียของบกอินทนิล และที่อื่น ๆ ซึ่งตั้งอยู่ในลำห้วยทั้งปวงก็มีทากชุม ทากนั้นอยู่ข้างจะสำคัญกว่าพวกอเมริกัน เพราะหลีกเลียงยาก ไปเที่ยวแอบเกาะอยู่ตามใบไม้หรือใบหญ้าตัวเล็ก ๆ คนเราไม่เห็น พอเดินผ่านไปก็โดนเกาะโดยไม่รู้สีกตัว กว่าจะรู้สึกก็เมื่อได้หลุดเลื้อยเรไถกินเสียจนตัวเบ่งแล้ว ตัวมันข้างพองขึ้นได้ฝึกกับธรรมชาติหลายส่วนจริง ๆ พอเกาะเข้าแล้ว จะปลิดออกเราเป็นต้องยอมเสียเนื้อให้ด้วยนิดหนึ่ง ผมโดนเข้าเองแก่ตัวจึงได้ทราบดี ผมเป็นคนที่เกิดสยดสยองชนิดที่ยาว ๆ ลูก ๆ ตึก ๆ เช่นนี้มาแต่ไหนแต่ไร เริ่มต้นแต่วงลงไปจนถึงกึ่งข้อสี่เดือนปลิงเป็นต้น เพราะฉะนั้นเมื่อผมรู้สึกว่ามีทากเกาะเข้าแล้วจึงลำบากพอใช้ แต่ครั้งจะไม่ปลิดออกหรือก็รำคาญ จะวานให้ใครปลิดหรือไม่สู้สะดวก เพราะเจ้าทากเจ้ากรรมเฉพาะกลานเข้าไปเกาะอยู่ที่ขาอ่อน ตกลงผมต้องแข็งใจปลิดเอง แต่ต้องหลับตาและเอาผ้าหุ้มมือเสียก่อนแล้วจึงปลิดได้

นี้ผมมีมาแล้วเรื่องทากเพลินไปเสียแล้ว ต้อนย้อนกลับไปหาต้นใหม่ กระบวนข้างที่เดินนั้นไม่ใคร่จะได้ระยะกัน

เพราะฉะนั้นถึงไม่ว่าใครจะพร้อมกันได้ ผมถึงแล้วข้างหลังๆ
 ยังอีกเป็นนานจึงถึง นายเก้อไปได้ข่าวมาแต่ไหนไม่ทราบ ว่า
 เจ้าคุณกรุงปารีสตกข้าง ผมออกวิตกกลัวท่านจะเจ็บมาก พอ
 เห็นข้างเจ้าคุณกรุงมาผมก็รีบไปตามข่าว เห็นแต่ไกลว่าท่าน
 เบนโคลนเประอยู่ นึกว่าเห็นจะแน่ แต่ครั้นไปตามตัวท่าน
 เอง ท่านชี้แจงว่าท่านไม่ได้ตกข้าง ท่านโคลนลงไปเอง เพื่อ
 จะไปเก็บดอกไม้ ท่านเสียทำยังตัวไม่อยู่ จึงกันกระแทกลงไป
 ในโคลนเท่านั้น นี่แหละถ้าเป็นคนอื่นนอกจากเจ้าคุณกรุงก็คง
 จะไม่โคลนจากหลังข้างลงไปเก็บดอกไม้ แต่นี้เป็นเจ้าคุณกรุง
 จึงไม่เป็นสิ่งที่น่าประหลาดอะไร แต่ท่านเดินไปตามถนนใน
 กรุงเทพฯ ยังเดินจนโคลนข้างได้

การเลี้ยงที่บกอินทนิล ท่านพระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่า
 ราชการเมืองระนองเป็นผู้จัด มีของแปลกอยู่ คือ ข้าวหลาม
 อย่างหนึ่ง ข้าวหลามนี้ไม่ใช่อย่างที่ชาวบางกอกโดยมากเข้าใจ
 กัน คือไม่ใช่ข้าวเหนียวหลามอย่างที่กินกับตังเมหลอด นี่เป็น
 ข้าวเจ้าหลามแล้วห่อกับใบไม้ คือใช้หลามแทนหุ่ข้าวนี้
 รสชาติก็แปลกดี

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ กระบวนออกเดินจากบกอินทนิล

ทางที่เดินถึงามก็ แต่สู้เมื่อก่อนถึงบกอินทนิลไม่ได้ เช่นเมื่อ
 เดินไปตามลำห้วยหินช่องเป็นต้น ช่างสบายที่จริง ๆ เย็น
 สบายดี และมีอะไร ๆ คุเล่นได้ตลอดลำห้วย นาน ๆ ก็พบ
 น้ำตกเข้าครั้งหนึ่ง แต่ทางเดินตั้งแต่บกอินทนิลมาไม่มีใครมี
 อะไรคุแปลก มีแต่เขากับป่าขึ้นพันเรื่อยมา จนเวลาบ่ายเกือบ
 ๕ โมงจึงพบหมู่บ้าน ชื่อบ้านหนองจิก มีนาอยู่ห้วยอมหนึ่ง
 กระบือผอม ๆ แต่เขาใหญ่ ผมให้นักหนักหั่วแทน เดินต่อมา
 อีกหน่อยหนึ่งก็ถึงคลองปากจั่น ข้ามคลองนั้นเข้าไปในเขตบ้าน
 ปากจั่น มีประตูป่าและร้านพระสวดถวายชัยมงคล ต่อประตูป่า
 เข้าไปถึงโรงพักตำรวจภูธรและที่ว่าการกำนัน ที่ว่าการกำนัน
 ๕๗ เป็นของแปลก เจ้าคุณรัชฎาเป็นผู้เริ่มจัดให้มีขึ้นในมณฑล
 ภูเก็ต แล้วมณฑลชุมพรจึงจำลองไปทำบ้าง ผมยอมว่าคิดดี
 เชื่อว่าคงทำให้นายกำนันรู้สึกตนเป็นคนสำคัญขึ้นอีกเป็นอันมาก
 เมื่อรู้สึกตนเป็นคนสำคัญขึ้นแล้ว บางทีจะตั้งใจทำหน้าที่
 แข็งแรงขึ้นได้กระมัง พันที่ว่าการกำนันไปแล้ว เดินผ่านหมู่
 บ้านปากจั่น ซึ่งมีเหยาเรือนอยู่กันเป็นหมู่มาก ทุก ๆ บ้านมีรั้ว
 ๕๘ เป็นขอบเขต พอพ้นหมู่บ้านไปแล้วเดินตัดไปในทุ่งนา ได้
 เห็นควายน่ำเวทนาอีกหลายตัว แต่บางทีจะมีแรงมากกว่าที่ผม

กะเน็กเป็นได้ เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งเศษถึงที่ประทับแรมริม
ลำน้ำปากจั่น

วันนี้อย่างไรไม่ทราบ ผมช่างรู้สึกเหน็ดเหนื่อยฟกเสีย
จริงๆ ที่จริงเดินทางระยะก็สั้นกว่าเมื่อวานนี้ รวมระยะทาง
ทั้งสิ้นแต่ท่าไม้ลายมาถึงปากจั่นนี้ ก็ราว ๔๓๐ เส้นเท่านั้น จะ
กว่าก็ไม่มากนัก บางทีจะเป็นเพราะขืนเขาลงห้วยมาก และ
เพราะขี้อ้างคิกๆ กัน ๒ เวลาก็เป็นได้ ใดๆ ก็ดี ดูเหมือน
ไม่มีใครที่จะบอกว่าไม่เหน็ดไม่ฟก ส่วนผมนั้นเมื่อขบไป
ทั้งตัว นายเกอก็บอกอาการฟกเหมือนกัน เพราะฉะนั้นการที่
จะเขียนจดหมายเหตุต่อไปอีกในคืนวันนี้เห็นจะไม่ไหว ผม
จึงดไว้เขียนพรุ่งนี้ต่อไป เพราะเข้าใจว่าคงจะมีเวลาว่างมาก
และจะไม่สู้เหน็ดเหนื่อยเท่าวันนี้ด้วย

เรือตลาด

จดหน้าเมืองระนอง

วันที่ ๑๕ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

การที่ผมเดาไว้ว่า วันนี้คงจะไม่สู้เหน็ดเหนื่อยมากนัก
ก็เป็นไปจริงตามคาดหมาย ถ้าจะว่าไปตามจริงดูเหมือนจะได้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พักมากจนออกจะเกินๆ ต้องการไปเสียอีก แต่ผมจะต้องเล่า
ถึงเรื่องเมื่อวานนี้ต่อเสียให้ตลอดก่อน

พลับพลาปากจั่นนั้นตั้งอยู่ในท่าเลคี่ ริมลำน้ำปากจั่น
ส่วนพลับพลาชั้นเกือบจะเป็นบ้าน ถ้าเป็นบ้านคนธรรมดาจะ
ออกเขื่องเกินต้องการไปเสียอีก เครื่องตกแต่งประดับประดา
ก็อยู่ข้างหรูหรา มาก เป็นผ้าโปร่งมีลายดอกไม้สีต่างๆ
เครื่องแต่งห้องก็อย่างใช้ในเรือน มีเตียงผ้าใบให้นอนอย่าง
สบายดี แต่ถึงเตียงจะไม่มีเลยก็หลับ เพราะต่างคนต่างเปลี่ย
ทุกคน อาหารการกินบริบูรณ์ดี แต่ผมยังอดคิดถึงการเลี้ยง
ทางชุมพรไม่ได้ ที่ชุมพรนั้นได้กินกับข้าวไทยอย่างอร่อยจริงๆ
เพราะคุณหญิงอุ้นท่านไปตั้งโรงครัวอยู่เอง และได้กินบริบูรณ์
มากของว่างก็อร่อยและแปลกๆ กันทุกวัน จนผมรู้สึกถ้าขึ้น
ไปรับเลี้ยงเช่นนั้นนานๆ คงอ้วนเป็นแน่ อีกอย่างหนึ่งผมช่าง
คิดถึงหอยนางรมชุมพรเสียจริงๆ

เมื่อเสด็จถึงที่ประทับแรมนั้น มีราษฎรไปรับเสด็จอยู่
มาก กับพวกราษฎรที่อยู่ในเขตอำเภอฉนวน จังหวัดเมืองมริค
ซึ่งเป็นอาณาเขตอังกฤษนั้น ได้พากันข้ามมาเฝ้ามาก ผมทราบ
ว่านายสุก นายกองตระเวนเมืองมริค ได้เป็นผู้ชักชวนให้ข้าม

มา นายสุกคนนี้เป็นคนเมืองหลังสวน แต่ไปทำการอยู่ทางโน้น
เมื่อทราบว่าจะเสด็จมา จึงชักชวนพวกที่อยู่ฟากข้างโน้นให้ข้าม
มา เห็นหน้าคนเหล่านี้ฉันรู้สึกชอบกล เพราะที่จริงก็เป็น
ไทยๆ เราแท้ๆ แต่นายเป็นคนต่างชาติต่างภาษา น้าอนาค
ใจอยู่บ้าง ตัวนายสุกเองนั้นผมทราบว่าไม่ได้แปลงชาติ ยังคง
เป็นคนไทยแท้ และอยู่ข้างจะเป็นผู้ทมิใจเอื้อเฟื้อดี ถ้าทาง
ฝ่ายเรามีการงานอันใดก็ข้ามมาช่วย กับเป็นกรรมการโรงเรียน
ด้วย ได้เป็นผู้ชักชวนให้คนในแดนมลิวันเข้าเรียนรำรุง
โรงเรียน เพราะเด็ก ๆ ฟากโน้นต้องข้ามมาเรียนหนังสือทาง
ฝ่ายเรา นี่ก็พอจะอวดได้แล้วว่าราษฎรในแดนอังกฤษต้องมา
เล่าเรียนในเมืองไทย เคยได้ยินแต่ไทยไปเรียนที่เมืองอังกฤษ
นี่กลับตรงกันข้ามเสียบ้างก็ดี แต่ถ้าจะอวดอย่าขยายจนว่าคน
ในแดนอังกฤษจังหวัดไหนก็แล้วกัน เป็นแต่ทำขีริ่มๆ ไว้ว่า
แดนอังกฤษเท่านั้น เวลาเสวยเย็นแล้วนายสุกได้เข้าไปเฝ้าใน
ห้องประทับบนพลับพลา ได้ทรงปฏิสันถารอยู่นาน

การมหรสพเมื่อคืนนั้นอยู่ข้างจะบริบูรณ์มาก มีวงโรง
หนึ่ง หนึ่ง ๒ โรง หนึ่งที่เป็น ๒ โรงคือมีของนายนกแก้ว
ตามไปด้วยโรงหนึ่ง นายนกแก้วอยู่ข้างจะติดต้อยห้อยตาม

ตลอดมา เติมผมเข้าใจว่าจะได้รับความลำบากอยู่บ้างในการ
เดินทาง แต่เจ้าคุณรัชฎาท่านอธิบายว่าไม่เป็นการลำบากเลย
เพราะเป็นธรรมเนียมพวกหนึ่งก็คือนิราห์ก็ดี ถ้าเดินทางไป
จนถึงหมู่บ้าน ตักลงขัน ผู้ที่มีกำลังในหมู่บ้านนั้นพอได้ยิน
เสียงกลองก็ต้องเตรียมอาหารไว้ให้พร้อม พวกหนึ่งพอถึงก็
ตรงไป เจ้าของบ้านต้องจัดอาหารเลี้ยง ถ้าใครจะหากี่เล่นให้ดู
ถ้าไม่หากี่ชอกกินเข้าอีกมือหนึ่งแล้วออกเดินต่อไป เช่นนี้เอง
พวกหนึ่งและนิราห์จึงได้หาเลี้ยงชีพได้ไม่ผิดเคืองเลย เมื่อ
แรกถามดูได้ความว่าค่าหาหนึ่งคราวหนึ่งๆ เพียง ๒ บาทเป็น
อย่างสูง ผมเห็นตาย ร้องไห้อ่าแทน แต่เมื่อมารู้อเรื่องราว
ตลอดเช่นนั้นแล้ว จึงเข้าใจได้ว่าคุณหาหนึ่งนั้นไม่ใช่ข้อสำคัญ
อันใด การที่ไปเที่ยวเกณฑ์อาหารได้ทุกแห่งหนเช่นนั้น อยู่ข้าง
จะได้เปรียบคนธรรมดาตามาก แต่ที่จริงก็ควรอยู่บ้าง เพราะ
เป็นผู้ที่มีความชำนาญ เขาว่านิราห์กว่าจะออกโรงได้ต้อง
หัดปี ๑ เป็นอย่างน้อย ได้เท่ากรุณาท่านกล่าวว่า ถ้าจะรำ
เพียงเท่าที่เห็นที่ชุมพวนนั้น ท่านรับรองว่าให้ได้หัดสัก ๓ วัน
ท่านนั้นก็เหมือนจะพอสู้ได้ ชวนกันอ้อนวอนให้ท่านรำสักนึก
ก็ไม่ใช่ที่ตกลง ผมเชื่อว่าถ้าท่านรำคงจะงามมากเป็นแน่

อย่างไร ๆ ไม่ต้องสงสัยเลยว่า จะสนุกกว่ามโนราห์ที่เล่นหน้า
พลับพลาเป็นอันมาก

เมื่อคนนั้นตกตึกเข้าก็เย็นพอใช้ แต่ยังยอมเยากว่าที่
ทำไม้ลายสักหน่อย นอนห่มผ้าหนา ๆ หน้อยก็พอนอนสบาย
วันนั้นต้องตื่นแต่เช้า เพราะเช้าวันเวลาयरूं เวลา
यरूंเศษเสด็จลงเรือดำรงรัฐ ล่องลงมาตามลำน้ำ หมอกลง
ขาวจนเกือบจะคุะไรไม่เห็น เย็นพอใช้ ทางที่ล่องลงมาได้คุ
เขาทั้งสองฝั่ง คุสลับซับซ้อนกันงามดี พอเรือออกมาได้สัก
หน้อยหนึ่ง เจ้าคุณรัชฎาร้องขึ้นว่า “จระเข้ จระเข้” คน
ลุดคุนกันหลายคน กลายเป็นจระเข้เข้าไป เขาโง้งที่เดียว
หลอกเสียสนิทจริง ๆ แต่ต่อสายอีกหน้อยก็ให้เห็นจระเข้จริง ๆ
เรือดำรงรัฐใช้จักรล่องได้ประมาณสองชั่วโมงครึ่ง ถึงบ้านน้ำจืด
ใหญ่ซึ่งเป็นทีตั้งที่ว่าการอำเภอกระบุรี เสด็จขึ้นบกที่นั่น พอพ้น
สะพานท่าน้ำขึ้นไป มีประตูป่าร้านพระสวด พวกกำนันผู้ใหญ่
บ้านและราษฎรเฝ้าอยู่สองข้างทาง กับมีนักเรียนตั้งแถวด้วย
เสด็จจากท่าน้ำทรงรถลาก ทั้งรถทั้งเงินที่ลากมีอายุมากพอสมควร
กัน รถมีคันเดียวแต่ที่ทรงเท่านั้น ทางเสด็จไปตามถนนชื่อ
สุสาคร ไปจนถึงที่ว่าการอำเภอ ขึ้นประทับบนที่ว่าการใหม่

ซึ่งกำลังสร้างยังไม่แล้ว เพราะฉะนั้นฝาประจันห้องภายในยังไม่มี ส่วนที่ว่าการที่ใช้อยู่บัดนี้เป็นรูปโรงนา ประทับอยู่ที่ว่าการนี้อยู่ช้านานมาก คือตั้งแต่เช้า ๒ โมง ๓๕ นาที จนเวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง ซึ่งเป็นเวลาน้ำขึ้น เพลาะฉะนั้นใครจะบอกว่าไม่ได้พักไม่ได้เลยเป็นอันขาด

ครั้นเมื่อเสด็จจากที่ว่าการอำเภอขึ้น เสด็จทอดพระเนตรหมู่บ้านและตลาด ไปตามถนนวิจิตรผดุง แล้วเลี้ยวลงถนนจรพานิช กลับลงบรรจบถนนสุขสาคร จึงได้ความว่าซื้อถนนคล่องกัน คือ ๑ สุขสาคร ๒ จรพานิช ๓ วิจิตรผดุง ซื้ออยู่ข้างจะห루พอใช้ และถ้าจะฟังกู้ซื้อดูเหมือนจะเป็นถนนใหญ่และยาวมาก แต่ผมบอกได้ว่าถ้าใครคิดเช่นนั้นแล้ว เมื่อได้ไปเห็นถนนน่าจะเสียใจ ส่วนตลาดนั้นครึกครื้นอยู่บ้าง มีร้านแขกขายของเบ็ดเตล็ดอยู่ร้านหนึ่ง ทำให้ตัวคนกะเนมปลื้มมาก

เสด็จลงเรือดำรงรัฐ ออกเรือเวลาบ่าย ๓ โมง ๔๕ นาที บ่าย ๕ โมง ๒๐ นาทีถึงเขมาใหญ่ เรือกลางจอดคอยอยู่ที่นั่น เสด็จขึ้นเรือกลาง เรือนี้เป็นเรือยอตสำหรับมณฑลภูเก็ต เป็นเรือเชื่องและสบายดี มีห้องหับกว้างขวาง ฝาไม้ลายมือที่ทำ

ก็เป็นอย่างประณีตมาก ช่างน่าสบายเสียจริง ๆ แต่นายอินจะมีความเห็นอย่างไรผมยังไม่ได้มีโอกาสถาม ส่วนความสบายของเรือก็น่าจะเห็นอยู่ แต่จะมัวนึกกังวลหน้าถึงการที่จะออกทะเล เลยชักให้ออกไม่ชอบเสียแล้วก็เป็นที่ อย่างไร ๆ ผมเชื่อว่าพอเรือดอนสมออกใจเต้นเป็นแน่ เพราะในเวลานั้นยังไม่ทราบว่าจะไปถึงทะเลหรือไม่ พอถ่ายเรือเรียบร้อยแล้วเรือกลางก็ออกเดิน ล่องลงมาตามลำน้ำ จนเวลา ๒ หุ่มี ๕ นาทีถึงหน้าเมืองระนอง เรือพาลังทวิปิงบินถวายนับ ๒๑ นั้กวันนั้นประทับแรมในเรือกลาง ต่อพรุ่งนี้เช้าจึงเสด็จขึ้นเมืองระนอง

การเดินทางวันนั้น นับว่าเป็นที่เรียบร้อยดี ถึงจะมีเหตุบ้างก็เล็กน้อย เช่นคุณตุ้กับเสนายมนั่งเกาอยู่ในเรือกลางจนหักเป็นท่อน คุณหลวงอภิบาลก็ไม่มีเหตุสลักสำคัญ เป็นแต่เมื่อเช้าท่านเผอิญเป็นหวัดจนจำเป็นต้องใช้ผ้าแพรพันคอ พันภายในคอเสื้อ เพราะฉะนั้นคอเสื้อก็ต้องเบะเป็นธรรมดา ผมสังเกตว่าพอลงเรือคุณหลวงอภิบาลต้องเป็นหวัด เมื่อลงเรือมหาจักรีที่ท่าราชวรดิฐก็ต้องใช้ผ้าแพรพันคอ วันนั้นลงเรือตำรวจรัฐก็ต้องใช้ผ้าแพรพันคอ ผมพิศ ๆ ไปก็ออกเสียด้ายที่ผมเองไม่ได้นึกขึ้นเสียก่อนเอง ถ้าหากไม่ผมก็คงจะได้เป็นหวัด

บ้าง จะได้มีโอกาสใช้ผ้าพันคอและแบะคอเสื้อเล่นบ้าง แต่
 คนอย่างเช่นผม ถ้าแม้จะทำเช่นนั้นบ้างก็คงจะไม่เข้าที่เหมือน
 คุณหลวงอภิบาล เพราะรูปร่างผมไม่ให้ รูปผมเตี้ย ๆ เป็นคน
 ไทย ๆ ไม่ได้สูงระหงเทียมชาวยุโรปอย่างอย่างเช่นคุณหลวง
 ถึงจะทำอย่างใด ๆ ก็คงจะไม่มีใครหลงนึกว่าผมเป็นฝรั่ง คงจะ
 มีแต่คนด่าผมว่าโง่เขลาเท่านั้น แต่ส่วนคุณหลวงอภิบาลผิดกัน
 เพราะท่านเป็นผู้ที่มีคนไทย ๆ รุ่มใหม่นิยมกันมาก ว่าเป็นผู้
 มีความรู้ในทางแบบธรรมเนียมของชาวยุโรปจริง ๆ อยู่ผู้หนึ่ง
 ท่านจะประพฤติสิ่งไร ย่อมจะถูกต้องตามกัมภีร์โกหฺร่านแล้ว
 ท่านจึงได้ประพฤติ

ผมขอจบจดหมายฉบับนี้เสียที จะได้ส่งไปให้ท่านพราน
 แล้วผมจึงจะเขียนเล่าเรื่องประพาสเมืองระนองมาในฉบับหน้า

นายแก้ว

ฉบับที่ ๓

พระทนต์รัตนรังสรรค์

ระนอง

วันที่ ๑๗ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

คำนับมายังท่านพรานบุญทราบ

เมื่อวันที่ ๑๕ เวลาเรือกลางมาถึงที่ปากน้ำระนองนั้น
เป็นเวลาค่ำก็ไม่สามารถจะแลเห็นอะไรเสียแล้ว เพราะฉะนั้น
ต้องรุ่งขึ้นเวลาเช้าวันที่ ๑๖ ผมจึงได้มีโอกาสมองดูภูมิที่ทั้งสอง
ฝั่งแม่น้ำ ที่ตรงนี้เป็นเขาทั้งสองฟาก สลับซับซ้อนกันเป็น
ชั้นๆ ราวกับหลิบนากละคร แต่ถึงแม้ดูจากรูปร่างใหญ่ของเรา
ก็เห็นจะเขียนนากละครให้เหมือนเช่นนั้นได้โดยยาก ไม่เสียใจ
เลยในการที่ค้นลูกชิ้นดูแต่เช้า ทางฝั่งตะวันตกเป็นเขตแดน
เมืองมริท ตรงที่เรือจอดออกไป วิกตอเรียปอยน์ต์กับเกาะ
วิกตอเรีย ซึ่งไทยเราเรียกว่าเกาะสอง เป็นที่ที่ว่าการอำเภอ
มลิวัน นามมลิวันนั้นเจ้าคุณรัชฎาอธิบายว่ามีเรื่องเล่ากันว่า
ล้าคลองลตเดียวมาก จึงเรียกว่าคลองหลักสวรรค์ แต่เป็น
ธรรมชาติคนไทยชาวใต้มักพูดคำคำห้วนๆ ชื่อคลองจึงกลายเป็น
เป็นคลองหลิหวันไป ภายหลังพม่าเรียกไม่ถูกเรียกเพี้ยนเป็น

มลิวน จึงกลายเป็นมลิวันต่อมา แต่จะเป็นไปเช่น^๕จริงหรือไม่ ผมไม่ขอรับอาสาเป็นผู้ตัดสิน ทางฝ่ายตะวันออกที่^๖เบน
ของกรุงสยาม ก็มีเกาะอยู่ตรงนั้น ๒ เกาะ คือเกาะผักกับเกาะ
คนที่ ที่เกาะผักมีประชากร ซึ่งเดิมได้ทำ^๗ขึ้นรับเสด็จพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อ ร.ศ. ๑๐๘^๘ และได้บำรุงซ่อมแซม
ใช้มาจนทุกวันนี้ ที่เกาะคนที่มีตลาดตั้งอยู่ริม^๙น้ำ เรื่องราวที่
เล่าถึงเกาะคนที่กับเกาะผัก ก็มีสนุกพอใช้ แต่เขียนลงใน
หนังสือไม่สู้จะเพราะ ผมจึงคิดว่า แต่ผมอาจจะบอกได้อย่าง
หนึ่งว่า เป็นนิทานชนิดตามองง่าย และเกาะนมสาวกับตาม
ร้อยยอคนนั้น ที่ทางฝั่งตรงกันข้ามกับเกาะคนที่ มีโรงพักตำรวจ
ภูธร เมื่อตอนเข้าได้ยินเสียงระฆังร้องอยู่กึกก้อง จึงเข้าใจว่า
คงจะชุมมาก ผมจำได้ว่าเมื่อผมออกมาเที่ยวทางหัวเมือง
ปัก^{๑๐}ขัน^{๑๑}ประมาณสี่สิบปีล่วงมาแล้ว ผมได้ชะนีกลับไปหลาย
ตัว แต่จะได้ไปจากระนองหรือจากแห่งใดผมจำไม่ได้ถนัด
เพราะอายุผมในเวลานั้นก็น้อยเต็มที ผมจำได้แม่นยำอย่าง
หนึ่งว่า ชะนีที่ได้เข้าไปนั้น ไปเลี้ยงไว้ในกรุงเทพฯ ไม่ช้า
ก็ตายหมด ผมเสียตายเหลือเกิน ดูเหมือนจะถึง^{๑๒}น่าตาคง เพราะ
ผมอยู่ข้างรักชะนีของผมมาก มาได้ยินเสียงระฆัง^{๑๓}ขึ้นจึงนึก
ถึงเรื่องเก่า^{๑๔}ขึ้นมาได้

วันที่ ๑๖ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ จึงเสด็จลงเรือ
 กรรเชียงจากเรือกลาง เรือพายถึงสลุดถวายเป็น ๒๑ นาที ครั้น
 เรือพระที่นั่งผ่านตลาดที่เกาะคนที่ไป พวกจีนที่ตลาดได้สลุด
 ถวายด้วยประทัด แต่จะเป็นที่นักกันับไม่ถ้วน ได้ยินเสียงม้า
 ลอสั่น เขาว่าคนจางวางรถม้าอยู่ข้างจะเป็นที่รื่นรมย์มาก
 เพราะได้ฟังเสียงอันเป็นที่พึงใจของท่าน เรือก็กรรเชียงไป
 ประมาณ ๒๐ นาทีถึงท่า ซึ่งได้ตกแต่งไว้รับเสด็จอย่างหรูหรา
 ที่ตรงนี้มีหาดทรายซึ่งไหลลงมาจากเหมือง ทำให้น้ำตื้นมาก แต่
 เจ้าเมืองได้จัดการทำสะพานต่อออกมายาว การขึ้นลงจึงสะดวก
 ที่ท่ามีประตูป่าและร้านพระสวดถวายไชยมงคล ข้าราชการ
 ได้รับเสด็จอยู่ที่นั่น มีท่านพระยาคำรังสุจริต กับท่านพระยา
 รัตนเศรษฐีเป็นประธาน เสด็จโดยกระบวนรถจากที่ท่านา
 ษณมาพระที่นั่งรัตนรังสรรค์ ระยะทางประมาณ ๘๐ เส้น ที่
 เมืองมาคงอยู่ไกลเช่นนั้น ไม่ใช่เป็นมาแต่เดิม หาดทรายซึ่ง
 งอกออกไป ภายใน ๒๐ ปีนี้ได้งอกออกไปจากท่าเดิมหลาย
 สิบเส้น รถม้าในเมืองนี้มีหลายคัน ข้าราชการได้ขึ้นตามเสด็จ
 มาจากท่าเรือมาก รถขับขึ้นมาตามถนนท่าเมืองเลี้ยวมาตาม
 ถนนตลาด แล้วเลี้ยวขึ้นเขาวัง มีประตูป่าที่ต้นเขานอกประตู

หนึ่ง เขาวิ่งหนีข้างจะชันมาก ม้าที่ใช้ลากรถก็ลั่นแต่ยอม ๆ
ถ้าไม่ได้อาศัยคนรันท้ายรถเห็นจะลากขึ้นมาไม่ไหว ทางชัน
นั้นไต่คัตให้ค่อย ๆ วกไปวกมา เพื่อให้คนที่ละน้อยอยู่แล้ว
แต่ถึงกระนั้นก็ยังชันอยู่มาก ยิ่งจน ๆ ถึงยอดเขารถแทบจะ
ขึ้นไม่ไหว

พระที่นั่งรัตนรังสรรค์^๕ ตั้งอยู่บนยอดเขา และมีต้น
ไม้ล้อมอยู่รอบทุกด้าน เพราะฉะนั้นเป็นที่น่าสบายอย่างยิ่ง ตัว
พระที่นั่งเป็นเรือนตึก ๒ ชั้น รูปยาวไปตามรูปยอดเขา รับ
ลมเย็นสบายดีนัก พอกินข้าวกลางวันแล้ว ต่างคนต่างวิ่งกัน
ทุกคน พอได้ทราบทั่วทุกกระหม่อมกับบรรทม ก็เลยพากันนอน
หมด ต่อเวลาบ่าย ๕ โมงแล้วจึงบรรทมตื่น จึงไม่ได้เสด็จไป
ไหน เจ้าเมืองได้จัดมวยมาชกถวายที่สนามหน้าพระที่นั่ง ๓ คู่
ชกเรื่อย ๆ ไป สู้ที่ชกชกไม่ได้ ผมได้ทราบว่าในมณฑลภูเก็ต
นั้นมีมวยไม่ใคร่มี แต่ที่นี้ใกล้เคียง ๆ เป็นนครจึงมี

เมื่อตอนค่ำมีมโนราห์และหนังมาเล่น หนังนั้นไม่ใช่
ของนายนกแก้ว และสู้ของนายนกแก้วไม่ได้ แต่มโนราห์เก่ง
กว่าที่ชุมพร นายก็ลงไปคุดูอยู่นาน กลับขึ้นมาออกความเห็น
ว่า การที่จะหัดให้รำได้ภายใน ๓ วันเห็นจะไม่ไหว ถึงแม้

ใต้เท้ากรุณาถี่ถ้วนเหมือนจะยอมแล้วว่าไม่ไหว นายเก็อยู่ข้างจะ
ชอบมนิราห์มาก อุตส่าห์ไปนั่งสังเกตจำทำทางมาได้เป็นหลาย
ท่า บางทีเขาจะคิดอ่านจำไปไว้รำให้ชาวบางกอกดูกระมัง

แต่มนิราห์ก็ หนังกี้ เห็นจะไม่สู้ “คอนเสิต” บน
พระที่นั่ง ต่างคนต่างนึกกันร้องคนละเพลง ใต้เท้ากรุณาเริ่ม
ก่อน ร้องแขกบรเทศได้ครึ่งท่อน อยู่ข้างจะพอใช้ พอถึงคราว
คุณหลวงอภิบาลร้อง เสียงท่านเห็นจะเพราะเทียม ๆ บิ
พระอภัย จนหนุต้องออกจากกรุมาฟัง เฉพาะวังออกมายืนอยู่
ข้างตัวคุณหลวง ท่านพรานก็ทราบอยู่แล้วว่า คุณหลวงกับหนุ
อยู่ในโลกเดียวกันแทบไม่ได้ เพราะฉะนั้นพอท่านรู้สึกตัวว่า
หนุออกมายืนฟังท่านร้องเพลงอยู่ ท่านโคตที่เดียวสัก ๔ ศอก
หรือกว่า โคตไปทั้งนั้น ๆ อย่างนั้นเอง ละครฝรั่งสู้ไม่ได้ หนุ
ก็ตกใจลงบันไดไป ครั้นถึงเวรหม่อมตอกเทียน เอ่ยร้องขึ้น
ว่า “หอมตอกไม้คำขอม” ทุ๊กแกโผล่ออกมาตุ ไล่กันเอะอะ
สนุก แล้วหม่อมจิ้งร้องต่อไป คนฟังชอบกันมาก ท้องจะแข็ง
ตายกันหมด

วันที่ ๑๗ ก่อนเวลาเสวยกลางวัน ได้เสด็จไปทอด
พระเนตรพุน้ำร้อน ทางไปจากวังประมาณครึ่งชั่วโมง ถนน

กว้างแลเรียบร้อย โรอยศิลาแน่นตึกว่าถนนในกรุงเทพ ฯ บาง
สาย แต่^{๑๕}ทนได้เปรียบเพราะอยู่ใกล้เขา จะต้องการศิลาสัก
เท่าใดก็ได้ ไม่ต้องเปลืองแรงชนกันมากนัก และไม่ต้อง
บรรทุกรถไฟเสียค่าระวางหนักต่อหนัก ถนนที่ไป^{๑๖}พุน้ำร้อนนั้น
พอข้ามทุ่งพันไปแล้วก็เลียบไปตามลำธาร ซึ่งใน^{๑๗}ฤดูนี้มีน้ำไหล
แต่เฉพาะที่เป็นกระแสน้ำเหมือง เมื่อผมมาเที่ยวทาง^{๑๘}นครก่อน
ฤดูเหมือนจะยังจำได้อยู่ว่า น้ำในลำธาร^{๑๙}นี้ไหลเสียงดังซ่าๆ เวลา
น้ำ^{๒๐}ต่อไหลลงไปจนถึงที่น้ำ^{๒๑}ไม่ไคยนั้น น้ำ^{๒๒}เป็นเพราะทรายเหมือน
ไหลลงมาถมเสียจนลำธาร^{๒๓}ตน พุน้ำร้อนนั้นอยู่ริมลำธาร เป็น
บ่อน้ำ^{๒๔}ร้อนพุขึ้นมาจากพื้น^{๒๕}เฉยๆ แล้วตกลงไปในลำธาร ที่นั้น
มี^{๒๖}เป็นศาลเจ้าที่บูชาผี^{๒๗}บ่อ พวกจีนถือกันว่าจุดประทัด^{๒๘}ผีชอบ
น้ำเดือดมาก^{๒๙}ขึ้นจริง ผมรับรองเพราะได้เห็นแก่ตา แต่
ผี^{๓๐}บ่อไม่ชอบเฉพาะแต่จุดประทัด คบมือก็ชอบ กระตืบก็ชอบ
เกาะค้วยไม้ก็ชอบ ตกลงรวบรวมใจความว่าทำอะไรๆ ให้
กระเทือนๆ น้ำ^{๓๑}เป็นเดือดมากขึ้นมา^{๓๒}ทางนั้น น้ำที่พุขึ้นมา^{๓๓}ร้อน
จัดเท่าๆ น้ำต้มเดือด และใช้ได้เช่นเดียวกัน ชงน้ำชา^{๓๔}กินก็ได้
ต้มไข่ในบ่อน^{๓๕}นั้นก็สุก อยู่ข้างจะดีมาก เสียแต่มาอยู่เสียในที่ซึ่ง
ไปมายาก ถ้า^{๓๖}แม่ไปมีอยู่ใกล้ๆ กรุงเทพ ฯ ผม^{๓๗}นี้^{๓๘}กว่า^{๓๙}คง^{๔๐}จะทำ

ให้เกิดผลประโยชน์ได้มาก คุณพระอมรบอกว่า ถ้าอย่างนั้นไป
 เกิดขึ้นในบ้านท่านสักบ่อหนึ่งจะดี แต่ท่านก็หาได้แข็งแรงให้
 ละเอียดย่ไม่ ว่าท่านจะให้เกิดขึ้นในบ้านวัคโคก หรือบ้าน
 ถนนบ้านหม้อ ท่านมีความเห็นว่าถ้ามีขึ้นในบ้านท่าน ท่านจะ
 คิดกันรวให้ดี ใครเข้าไปกินเก็บเงิน จะทำเป็นที่อาบนำไว้ด้วย
 ใครอาบจะเก็บเงินเพียงคราวละสลึงหรือ ๒ สลึง และเพื่อจะ
 ล่อให้คนคิดใจมาบ่อยๆ จะต้องคิดอ่านหาคนดูตัวดีๆ ไว้สัก
 สามสี่คน แต่ข้อนี้ผมคัดค้าน เพราะเห็นว่าคุณพระไม่ควรจะ
 คิดประมุขเรีตอวัง ห.จ.ก. ท่านก็เห็นด้วยเลยบอกงดความคิด
 ที่จริงความคิดของคุณพระอมรไม่เลวเลย พุน้ำร้อนเช่นนี้ถ้า
 ไปเกิดในที่เหมาะควรจะเป็นเงินเป็นทองมาก ถ้าเป็นที่เมือง
 นอกคงจะมีผู้คิดทำที่กินน้ำและอาบนำขึ้นเป็นแน่ และนำจาก
 บ่อนั้นถ้ากรอกขวกบิตรกระชายให้งามๆ อาจจะขายได้ราคา
 แพงๆ ก็ได้ สำคัญที่ต้องคิดจัดการกับหมออะไรสักคนหนึ่งให้
 บอกว่าเป็นยาแก้โรคอะไรๆ ต่างๆ ได้เท่านั้น น้ำแร่ต่างๆ ที่
 ฝรั่งเศสกรอกขวกมาขายเป็นยานั้นก็ไม่ผิดอะไรกัน เช่นน้ำแร่ชนิก
 ที่เรียกว่าเอเวียงเป็นต้น ผมได้ไปจนถึงที่พุทที่ตำบลเอเวียงริมฝั่ง
 ทะเลสาบเย็นวา ในเขตแดนฝรั่งเศส คุณก็เป็นพุน้ำธรรมชาติ แต่

ใส่สะอาดก็เท่านั้น คิมเข้าไปรสบชาติก็ไม่ผิคน้ำฝนเลย ไม่มี
เคือกหรืออะไรสักอย่างเดียว แต่เขาช่างทำนลากบิตขวงวมก็
และมีหนังสือบอกว่าแก้โรคได้แทบสารพัด ขวคนาคขวก
เหล่าฮ็อก ขายที่ปารีสราว ๕๐ ซองคิมส์ กือราวสลึง ๑ ที่
ลอนดอนมีราคาขึ้นไปถึงขวกละซิดลึง กือราว ๓ สลึง ถ้าเรา
กิจจัดการขายน้ำระนองได้ขวกละเฟื่องเดียวเท่านั้น ก็จะรว
มากพออยู่แล้ว

เวลาบ่ายทรงรถเสด็จประพาสตามในเมือง และทอด
พระเนตรสถานที่ต่าง ๆ เสด็จที่ว่าการเมืองก่อน ที่ว่าการเมือง
ตามธรรมดาใช้ชั้นล่างพระที่นั่งรัตนรังสรรค์ กรณเฑียรมจัก
พระที่นั่งเป็นที่ประทับ จึงย้ายลงไปตั้งทำการอยู่ในศาลา
ชั่วคราว ทำเป็นรูปโรงนาอย่างที่ชุมพร ที่นั่นแล้วจะยกพื้นให้
เป็นโรงเรียนต่อไป จากที่ว่าการเสด็จตามถนนตลาด ผ่านตลาด
พม่า ซึ่งมีมาอยู่เป็นอันมาก เลยเสด็จไปทอดพระเนตรเรือนจำ
ตึกที่ซังนักโทษทำเป็นแบบอย่างอังกฤษ ห้องซังซ้อนกันเป็น
๒ ชั้น เป็น ๒ แถว กลางเป็นช่องโปร่งตลอดแต่พื้นถึง
หลังคา ชั้นล่างห้องซังเป็นห้องสำหรับซังห้องละคน แต่
ชั้นบนซังได้ห้องละ ๑๐ คน รักษาสะอาดดีจริง และเมื่อ

ไม่ต้องถูกขังใน^๕นั้นเอง ก็พอจะกล่าวได้ว่าน่าสมาย แต่ผู้^๕ที่
 จำเป็นต้องอยู่^๕ในนั้นคงเห็นว่าอยู่^๕ตึกเช่น^๕นี้ สู้^๕อยู่กระท่อม^๕ไม่ได้
 เป็นแน่ เรือนจำ^๕ทำ^๕ขึ้น^๕ราว ๑๘ ปี^๕ล่วง^๕มาแล้ว ทำ^๕อย่าง
 แน่นหนา ยังไม่^๕ชำระ^๕ถู^๕ท^๕ร^๕ด^๕โท^๕รม^๕เลย ต่อ^๕จาก^๕นี้^๕ได้^๕เสด็จ^๕ไป^๕ทอ^๕ท
 พระ^๕เน^๕ตร^๕ศา^๕ล^๕เม^๕ือง^๕ ซึ่ง^๕ตั้ง^๕อยู่^๕ที่^๕สนาม^๕กล^๕าง^๕เม^๕ือง^๕ เป็น^๕ตึก^๕สร้าง
 กราว^๕เค^๕ีย^๕ว^๕ก^๕ับ^๕เร^๕ือน^๕จำ^๕ ไม่^๕จำ^๕จะ^๕ต้อ^๕ง^๕อ^๕ธิ^๕บาย^๕ร^๕ู^๕ป^๕มา^๕ก นอก^๕จาก
 บอ^๕ก^๕ว่า^๕ร^๕ู^๕ป^๕เห^๕มิ^๕อ^๕น^๕ศา^๕ล แต่^๕มี^๕ห้^๕อง^๕ห้^๕บ^๕ก^๕ว^๕าง^๕ข^๕ว^๕าง^๕ตึก^๕ว่า^๕ศา^๕ล^๕ม^๕ณ^๕ท^๕ล
 บาง^๕เห^๕น^๕ง^๕ ศา^๕ล^๕น^๕ก^๕ึง^๕ห^๕ัน^๕เย^๕อ^๕ง^๕ๆ ไม่^๕ได้^๕เส^๕็น^๕ก^๕ับ^๕ข^๕อบ^๕ส^๕นา^๕ม ฝ^๕ม^๕นี้^๕ก
 ประ^๕หล^๕า^๕ด^๕ใจ ถา^๕ม^๕ค^๕ุ^๕จึง^๕ได้^๕ค^๕ว^๕า^๕ว^๕่า^๕เจ้า^๕ค^๕ุ^๕ณ^๕จ^๕ำ^๕ร^๕ง เม^๕ื่อ^๕ท^๕ำ^๕น^๕ย^๕ัง^๕เป็น^๕
 พระ^๕ย^๕าร^๕ต^๕น^๕เศ^๕ร^๕ษ^๕ฐ^๕ือ^๕ย^๕ู่^๕น^๕น^๕ ท^๕ำ^๕น^๕ได้^๕มา^๕ช^๕ัก^๕ที่^๕ให้^๕ต^๕ง^๕เ^๕อง^๕ ท^๕ำ^๕น^๕ต^๕ง^๕เข^๕้ม
 เ^๕ล^๕ง^๕ให้^๕ต^๕ร^๕ง^๕ย^๕อด^๕เช^๕า^๕อ^๕น^๕น^๕ึง^๕ เพ^๕ื่อ^๕ให้^๕เช^๕า^๕อยู่^๕ต^๕ร^๕ง^๕หล^๕ัง^๕ศา^๕ล^๕อ^๕อก^๕ไป
 ความ^๕ประ^๕ส^๕ง^๕ค์^๕ของ^๕ท^๕ำ^๕น^๕ว^๕่า^๕จะ^๕ให้^๕มี^๕ห้^๕อง^๕ช^๕ู้^๕ย^๕ (ค^๕ือ^๕เจ้า^๕หรือ^๕ผี) เพ^๕ื่อ
 ให้^๕เร^๕ง^๕ห^๕น^๕น^๕หล^๕ัง^๕ศา^๕ล ศา^๕ล^๕จะ^๕ได้^๕มี^๕อ^๕ำ^๕นาจ^๕บ^๕ัง^๕ก^๕ับ^๕บ^๕ัญ^๕ชา^๕ต^๕ค^๕สิ^๕น^๕ค^๕ค^๕
 ได้^๕เ^๕็ค^๕ค^๕า^๕ก^๕เส^๕ม^๕อ ท^๕ำ^๕เ^๕ล^๕ง^๕เ^๕า^๕เช^๕า^๕น^๕น^๕เป็น^๕ห้^๕อง^๕ช^๕ู้^๕ย^๕ ของ^๕ท^๕ำ^๕น^๕ก^๕
 ข^๕อบ^๕ก^๕ล^๕อ^๕ย^๕ู่

จาก^๕ที่^๕ศา^๕ล^๕ได้^๕เส^๕ด็จ^๕ไป^๕ทอ^๕ท^๕พระ^๕เน^๕ตร^๕ถ^๕ล^๕ง^๕ร^๕เ^๕ด^๕ี^๕บ^๕ุก วิ^๕ธี^๕ที่^๕
 จ^๕ิน^๕ไ^๕ช^๕อ^๕ย^๕ู่^๕น^๕น^๕ ค^๕ือ^๕เ^๕า^๕ร^๕เ^๕ว^๕เ^๕ล^๕ง^๕ไป^๕ใน^๕เต^๕า^๕ป^๕น^๕ก^๕ับ^๕ถ^๕ำ^๕น^๕ แ^๕ล^๕ว^๕ส^๕ู^๕บ^๕ไฟ
 ให้^๕ร^๕อ^๕น^๕เ^๕า^๕ร^๕เ^๕ว^๕เ^๕ล^๕าย^๕ไ^๕หล^๕อ^๕อก^๕มา แต่^๕ห^๕น^๕เค^๕ีย^๕ว^๕หา^๕ส^๕ำ^๕ร^๕ะ^๕จ^๕ำ^๕ว^๕่า^๕ไม่^๕ ต^๕อ^๕ง

ซ้ำถึง ๕ หน เพราะมีกากปนออกมาด้วยคราวละมากๆ เชื้อ
ออกมาที่หนึ่งๆ ถ่านก็ติดออกมาด้วยมากๆ คุณชำนารถาญ
จริงๆ ที่ทำด้วยวิธีขึ้นซ้ำและเปลืองมากเช่นนี้ ที่ในประเทศ
ยุโรปเขามีเครื่องสำหรับดล่งแร่ได้เร็วกว่านี้มาก แต่ถ้าจะ
เอาของเขามาใช้ในเมืองเราบ้าง ในเวลานี้เห็นจะยังไม่เป็นการ
ในการที่ไปดล่งแร่มีของควรดูอย่างยิ่งอยู่อย่างหนึ่ง คือสินที่
ชักสูบ ไม่ได้นั่งสูบชักขึ้นชักลงอย่างที่ช่างหล่อช่างเหล็กใช้
เพราะสูบใหญ่กว่ากันมาก สูบตั้งตะแคง คนที่สูบต้องเดินหน้า
ถอยหลังไปมาตามที่ตะคันกับสูบเข้าหรือชักออก การที่สูบมีทำ
ซึ่งต้องฝึกเป็นพิเศษ ถ้าทำทำไม่ถูกดูเหมือนจะสูบให้ลมเสมอ
ไม่ได้ คุณคนสูบเดินไปมาเสมอราวกับเครื่องจักรอะไรอันหนึ่ง
ไฟพุ่งออกมาทางช่องแร่ไหลนั้น ฟูๆ กล้ายเป่าเล่น แต่มาก
กว่าหลายส่วน เจ้าคุณรัชฎาอธิบายว่า แสงไฟที่พุ่งออกมา
จากเตา ถ้าจับหน้าใครสือออกเขียวๆ นับว่าคนนั้นไม่มีโรค
ร้ายอันใด แต่ถ้าไฟจับหน้าเป็นสีแดง เขากล่าวว่าผู้นั้นเป็น
โรคเรื้อน พอเจ้าคุณรัชฎากล่าวขึ้นเช่นนั้น ต่างคนต่างออก
ตัวกลุ้ม ต่างคนต่างแย่งกันหน้าเขียวทุกคน ก็ตกลงเป็นหน้า
เขียวทั้งนั้น ใครจะยอมหน้าแดงได้

วันที่ ๑๘ เริ่มกำหนดว่าจะเสด็จลงเรือกลางออกไป
เมืองตะกั่วป่า แต่รับสั่งว่าประทับอยู่ที่^๕ทรงพระสำราญมาก
จึงตกลงทรงขอเลื่อนกำหนดวันเสด็จลงเรือออกไปอีก วันที่
๑๙ ^๕นี้ก็พอเป็นวันจันทร์ จึงตกลงต้องเลื่อนวันเสด็จไป
พรุ่งนี้^๕ (ที่ ๒๐) พวกข้าราชการพลอยพากันยินดีด้วย เพราะ
เห็นอยู่พร้อมกันว่าที่^๕นี้เป็นที่สบาย

ในวันที่ ๑๘ นั้น เวลาเช้าไม่ได้เสด็จไปไหน ท่อ
เวลาบ่าย ๕ โมงล่วงแล้วจึงได้ทรงรถเสด็จไปเยี่ยมเจ้าคุณดำรง
ที่บ้าน จังหวัดบ้าน^๕นี้กว้างขวางมีเรือนอยู่ในนั้นหลายหลัง ที่
ตึกใหญ่ซึ่งเป็นเรือนเดิมท่านพระยารัตนเศรษฐีเคย^๕อยู่ ส่วน
เจ้าคุณดำรงอยู่ที่เรือนใหม่ข้างตึกใหญ่ เป็นตึกเครื่องไม้ใช้ไม้
ระกำ มีห้องหับซุกซุกมาก ที่บ้าน^๕นี้เมื่อเจ้าคุณระนองเฒ่าบิดา
เจ้าคุณดำรงมาตั้งอยู่ มีอยู่ด้วยกัน ๑๗ หลังคาเรือนเท่านั้น
และอยู่ในกลางป่า เมื่อผมมา ๒๐ ปีล่วงมาแล้ว ผมก็ยังได้
เห็นป่าอยู่ติดกับกำแพงบ้าน มาบัด^๕บ้าน^๕นี้กลายเป็นเข้ามาอยู่
ในกลางเมือง ตึกใหญ่ผมก็จำได้ว่าได้เห็นครั้งนั้น และผมยัง
จำได้ว่า ได้ยินว่าในเรือน^๕นี้มีของสำคัญอยู่อันหนึ่ง คือไม้คาน
ซึ่งเจ้าคุณระนองเฒ่าได้ใช้หาบแร่ดีบุกเมื่อยังหนุ่มๆ อาศัย

อย่างสนุกน้อยที่สุด บางคนรู้สึกเท่ากับกินยานอน ต่างคนต่าง
 เลี้ยงไปทีละคนสองคน แต่ว่าที่จริงก็ไม่ควรจะนึกว่าได้ถูกละคร
 พม่าอย่างวิเศษอะไรนัก เพราะพวกพม่าที่มาอยู่ในเมืองระนอง
 ๕๔ ๗ เป็นแต่คนค้าขาย ไม่ใช่เป็นละเมงละครอะไรจริง ๆ สมมุติ
 ว่าคนไทย ๆ เราซัดเซเข้าไปตั้งอยู่ในปลายเขตแดนของพม่า
 แล้วและมีเจ้าพม่ามาเที่ยว ถ้าคนไทยเหล่านั้นจะพากันไป
 พ้อนถวายเป็นพม่า ก็คงจะโถมเต็มกู่เป็นแน่ ข้อสำคัญมีอยู่ที่
 ตรงหน้าใจ พวกพม่าเหล่านั้นมีความตั้งใจจะแสดงความนับถือ
 แต่ทูลกระหม่อม เมื่อเขากระทำไปได้เพียงไรก็ควรจะต้อง
 สรรเสริญเขา

พูดถึงการเล่นที่ไม่สนุกต่าง ๆ ทำให้ผมนึกถึงมหรสพ
 สองอย่างที่ผมเห็นว่าเป็นอย่างไม่สนุกที่สุด คือมะยงมณฑล
 บัตตานีอย่างหนึ่ง กับมอญรำอีกอย่างหนึ่ง ถึงพม่าพ้องอย่าง
 ๕๕ ๗ ๕๕ ๗ เมื่อก่อนนึกยกนำคุณกว่า แต่เมยงก็ดี มอญรำก็ดี ถ้าแม่มาเล่น
 อยู่ที่หัวบันไดเรือนผมก็ดูเหมือนจะไม่ลุดไป

เมื่อบ่ายวานันมีเหตุออกจะขัน ๆ อยู่เรื่องหนึ่ง ซึ่งผม
 ไม่ได้เห็นแก่ตาเอง ผมได้ฟังเขาเล่าภายหลัง คือในเวลาก่อน
 ที่จะเสด็จประพาส คุณจางวางรณมัทธานอยู่เปล่า ๆ ท่านจึงคิด

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ

๔๔

จะถ่ายรูปเล่น แต่ท่านต้องการรูปแปลก ท่านจึงให้ไปจุ่งแพะ
มาตัวหนึ่ง แล้วท่านเรียกเหลลลงไปให้เห่าแพะ ท่านหมายความว่า
จะถ่ายรูปเหลลเห่า แพะก็ตกใจกลัวเหลล ถอยหนีรำไป
ต้องคอยลากออกมาให้ยืนตรงที่เหมาะสม กราวนี้พอจะเปิดกล้อง
เหลลโคกเข้าไปกัดแพะเข้าจริง ๆ แพะตกใจวิ่งหนี คุณจางวาง
รตมาก็เที่ยววิ่งตามไล่แพะด้วยกล้อง เขาว่าวิ่งกันรอบ ๆ พระ
ที่นั่ง จนเหนื่อยทั้งคนทั้งแพะทั้งสุนัข คุณจางวางรตมานั้น
ได้ทราบว่าคุณเสียทำอะไรไม่ทราบจนตกเขา ขาบวมฟก
ไปหมด คุณเหมือนตกลงรูปก็เลยไม่ได้ถ่าย ผมเสียใจจริง ๆ ที่
ผมไม่ได้ยืนในที่นั้นด้วย ถ้าผมอยู่บางที่ผมจะได้ถ่ายรูปท่านผู้
ถ่ายรูปแพะอีกต่อหนึ่ง หรือบางที่ผมจะมัดต้องไปวิ่งเล่นเอาเถิด
ไปเสียด้วยอีกคนหนึ่งก็เป็นได้

ผมลืมเล่าไปว่า เมื่อวานขึ้นบันไดมีผู้นำของประหลาด
มาถวายอย่างหนึ่ง ชาวเมืองนี้เรียกบ๊วว่าตุ้ม เป็นดอกไม้
ชนิดหนึ่ง ขนาดและรูปร่างคล้ายหัวผักกาด กลีบซ้อนคล้าย
ดอกบัว จึงได้ชื่อว่าบ๊ว สีเป็นเลือดหมูแก่ ๆ ตามได้ความว่า
มันเป็นย่าน (เถา) ใบเหมือนใบถั่ว เถาเลื้อยอยู่กับดินเหมือน
เถาแตง เฉพาะมีแต่เมืองนี้ และชนอยู่บนเขา ส่วนคำว่าตุ้ม

ในข้อนี้^๕ เพราะตามความเล้าโลวว่าพอบานเต็มที่เสียงดังคุ่ม
 คุณหลวงอภิบาลเลยออกความคิดต่อไปว่า จะหาไปปลูกไว้ที่
 บ้าน จะกะเวลาลงต้นบัวคุ่มนั้นทยอยๆ กันให้เหมาะ เฉพาะ
 ให้บานเวลาเที่ยงวันละดอกทุกวัน พอเที่ยงก็ให้คุ่ม จะได้ฟัง
 แทนปืนเที่ยง แต่ครั้นไล่เสียงถามตากคนที่นำบัวคุ่มมาถวาย
 ก็ไม่ได้ความว่าดังสักเพียงไร เพราะแกไม่เคยได้ยิน และไม่
 เคยพบใครที่ได้เคยได้ยินเสียงเวลาบาน เพราะฉะนั้นคุณหลวง
 อภิบาลเห็นจะต้องคงคอยฟังปืนเที่ยงไปอย่างเดิม จะกิดอากัย
 บัวคุ่มแทนเห็นจะไม่ใช่ที่แน่นอนเสียแล้ว แต่ที่จริงบัวคุ่มนี้^๕
 เขามีประโยชน์ใช้ได้ทางอื่น ก็แห้งแล้วชงกินกับน้ำร้อน
 ว่าเป็นยาชูกำลังดีนัก ผมจะต้องลองชิมดูสักที หวังใจว่าจะ
 ไม่เข้าไประเบิดคุ่มในท้อง

เช้าไม่ได้เสด็จไปไหน แต่ผมก็ไม่สูญเสียใจนักในการ
 ที่จะต้องอยู่หนึ่งเฉยๆ เพราะผมได้มีเวลาเขียนจดหมายฉบับ^๕
 ในการที่ทรงเลือนกำหนดวันเสด็จออกจากที่นี่ไปจนพรุ่งนี้ ผม
 เชื่อว่าไม่มีใครเสียใจก็คน เพราะส่วนอาหารการกินบริบูรณ์^๕
 จริงๆ ความที่เสียงตึกกั้นผมไม่ได้พบคุณคุ่มเลย เพราะยังมีเสียง
 ตึกๆ เช่นนี้^๕ ธุระท่านก็ยุ่งมากเช่น เห็นแต่ท่านทำหน้าที่คุ้ยๆ อยู่

เกือบไม่มีเวลาหยุดเลย ถ้าชื่อนานไปอีกเห็นจะต้องห้าม
 คุณตู่ไป เพราะน่ากลัวจะเดินไปเองไม่ไหว และถ้าท่านได้ทำ
 หน้าที่เช่นนี้ต่อไปอีกไม่ช้าก็คงจะตกทะเลไม่จม แต่ที่จริงก็
 ไม่ใช่แต่คุณตู่คนเดียวที่กินมาก คุณเหมือนจะเป็นอยู่ด้วยกัน
 ทุกคน ไข่แต่ละฟองเป็นสุขแต่การกิน ถึงการนอนก็เป็นสุขอีก ตอน
 กลางวัน ๆ ถึงจะร้อนสักปานใดก็ตีพอบตกกลางคืนก็เย็น และ
 พอมหรัสพหยุดหมดแล้วก็เียบเหมือนอยู่กลางป่า ความเห็น
 อันนี้ผมทราบที่ผมเห็นพ้องกับเสือ เสือกลัวพระที่นั่งรัตน
 รังสรรค์เหมือนอยู่กลางป่า เมื่อสัก ๖ หรือ ๗ เดือนมาแล้ว
 เสือตัวเชื่องถนัดขึ้นมาหมอบอยู่ข้างพระที่นั่ง ไปลิศ
 เฝ้ายามอยู่ที่นั่นได้เห็น และบอกว่ามันจะยิงแล้ว แต่เหตุไร
 จึงไม่ได้ยิงก็ไม่ปรากฏ บางทีจะนึกสงสารเสือขึ้นมากะมัง
 ผมเชื่อว่า ความสงสารอาจจะทำให้โปลิศผู้นั้นตัวสั่นไปทั้งตัวก็
 เป็นได้

เวลาบ่ายวันนั้นเจ้าคุณรัชฎาได้ให้ไปพาคณชาวทะเลมา
 เฝ้า คนเหล่านี้รูปร่างหน้าตาเป็นแขกปนไทย แต่ไม่เหมือน
 ทั้ง ๒ อย่าง ร่างกายอยู่ข้างจะไม่สู้สะอาดนัก มีเป็นขุย ๆ กันตาม
 ผิวหนัง เขามีภาษาพูดกันต่างหาก แต่พูดไทยก็ได้ มลายูก็ได้

ที่เรียกว่าชาวทะเล เพราะหากินอยู่ตามทะเล ชนบกเป็นครั้ง
คราวเท่านั้น คราวหนึ่ง ๆ มีเรือลำเล็ก ๆ เป็นเรือมาดกราบ
เสริมด้วยไม้ระกำ จะไปไหนก็ไปทางเรือ ถ้าแม่ลูกคลื่นพวก
ผู้ใหญ่ลงน้ำช่วยกันยักเรือไว้ไม่ให้โคลง เขาว่าว่ายน้ำเก่งราว
กับปลา ถิ่นฐานบ้านช่องไม่มี ถ้าจะอยู่แห่งใดก็ลากเรือขึ้นไว้
บนหาด แล้วก็ใช้เรือเป็นเรือนในครัว ในชั้นแรกก็ออกไป
อุจจาระที่ไกล ๆ แต่เลื่อนใกล้เข้ามาทุกที จนมีกลิ่นกล้ำช่น
แล้วก็ย้ายที่ไปอยู่แห่งอื่นต่อไป นี่ก็ตรงกับนิสัยของคนชาวป่า
ทั้งปวง ถึงพวกสาไกหรือเงาะป่าก็ประพฤติดูเช่นนั้นเหมือนกัน
เดิมเมื่อผมไต่ยีนเล้าถึงความประพฤติกของพวกชาวทะเล หมาย
ว่าจะรูปร่างเป็นชนิดเงาะ แต่มาได้เห็นตัวแล้วจึงเห็นว่าไม่
เหมือนกันเลย ผิวก็ไม่ดำจัด และผมไม่หยิกอย่างพวกสาไก ถ้า
ไม่บอกว่ากระไรบางที่เดินผ่านไปจะไม่รู้สึกว่าเป็นคนแปลก
อะไร เป็นแต่ถ้าเปรียบเข้ากับไทย ดูไทยเรามีภาษีช่นกว่าเห็น
ได้ถนัด การนุ่งห่มก็ใช้เป็นผ้าพัน ๆ กายทำนองโสร่ง แต่เด็ก
มีกำไรเงินและจับบังเงินผูกเหมือนเด็กไทย ๆ เรา พวกนี้เข้ามา
เมืองบ่อย ๆ มารับจ้างหาปลาบ้างก็มี เพราะฉะนั้นเข้าใจว่าเชื่อง
กว่าพวกสาไกหรือเงาะป่ามาก และด้วยเหตุนี้เอง เลยไม่ใคร่

จะรู้สึกว่ประหลาดเหมือนพวกเงาะ อย่างไร ๆ ในส่วนตัวผม
เมื่อแรกเห็นกะนังในกรุงเทพ ฯ ออกรู้สึกประหลาดกว่าในเมื่อคุณ
พวกชาวทะเลเดินเบ้นอันมาก ผมยังมีความหวังอยู่ว่าบางทีเมื่อ
ไปถึงเมืองตรังจะได้คุพวกเงาะบ้าง ผมรู้สึกว่เห็นกะนังออกจะ
ไม่นับว่าไ้เห็นของแท้จริง เพราะเมื่อเข้าไปออกจะเขื่อง ๆ
ไปแล้ว ผมอยากเห็นที่ยังอยู่ป่าจริง ๆ

วันนั้บ่าย ๔ โมงเศษทรงรถเสด็จออกไปที่ห้องซุ้ยที่
ฝั่งศพท่านพระยาคำรังสุจริต ที่เรียกกันว่าเจ้าคุณเฒ่า ทาง
จากพระที่นั่งประมาณ ๘๐ เส้น ถนนคืตลอดทาง และทาง
งามคืจริง ๆ จะนึกที่ไ้ที่ไ้ไ้ ๆ บางกอกมาเปรียบไ้ไ้ไ้
ห้องซุ้ยนั้นตั้งอยู่ที่บนไหล่เขา ต้องยอมว่เลือกที่เหมาะ
นักหนา ยิ่งคุก็ยิ่งจำเรียดูตาและคุทำให้ใจเย็นขึ้น หน้าห้องซุ้ย
มีแผ่นศิลาจารึกชาติประวัติของท่านผู้ตาย เมื่ออ่านเข้าแล้วคุ
รู้สึกปลื้มแทน ทุลกระหม่อมทรงฉายรูปเสร็จแล้วเสด็จ
ขึ้นไปจนถึงบ้ายที่จารึกนามท่านผู้ตาย ท่านพระยาคำรังสุจริต
พระยารัษฎานุประดิษฐและบุตรหลานท่านผู้ตาย ไ้คุกลง
ถวายค่านับอย่างจีน ทุลกระหม่อมไ้พระราชทานพรต้องตาม
ธรรมเนียมจีน ซึ่งถือกันว่ถ้าเจ้านายเสด็จไปถึงห้องซุ้ย พวก

บุครหลานผู้ตายต้องไปถวายบังคมที่หน้าห้องซุ้มรับประธานพร
ข้างเงินถือนันว่าถ้าเลือกที่ทำห้องซุ้มดี ๆ ตระกูลของผู้ตายจะ
เจริญและคงอยู่มั่นคง ที่ทำห้องซุ้มท่านเจ้าคุณเผ่าต้องนับว่า
เลือกที่ดีอย่างยิ่ง เพราะบุครหลานท่านได้เป็นใหญ่เป็นโตไป
แล้วเป็นอันมาก ในกาลบัดนี้บุครหลานที่ยังทำราชการประจำ
ตำแหน่งหน้าที่สำคัญ ๆ อยู่ก็หลายคน จะยกตัวอย่างได้คือ
ท่านพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ข้าหลวงเทศาภิบาลผู้สำเร็จราชการ
มณฑลภูเก็ต เป็นบุครคนที่ ๖ ท่านเจ้าคุณเผ่า พระยารัตน
เศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนอง ๑ พระสกลสถานพิทักษ์
ผู้ว่าราชการเมืองตรัง ๑ พระยารัตนธิเบศร์ไชย ผู้ว่าราชการ
เมืองชุมพร ๑ ท่านทง ๓ นี้เป็นบุครท่านพระยาดำรงสุจริต
และเป็นหลานท่านเจ้าคุณเผ่า บุครของท่านเจ้าคุณเผ่าที่ได้
ทำราชการมีตำแหน่งถึงเจ้าเมือง แต่บัดนี้ชราหยุดพักราชการ
แล้ว คือท่านพระยาดำรงสุจริต จางวางกำกับราชการเมือง
ระนอง และได้เคยเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑล
ชุมพรด้วย ๑ พระยาจรูญราชโภคากร เดิมเป็นผู้ว่าราชการ
เมืองหลังสวน ๑ พระยาอภัยภูงค์ทิศรักษา ผู้ว่าราชการเมือง
กระบี่ ๑ นอกจากท่านที่กล่าวนามมาแล้วนี้ ยังมีหลาน

และเหล่าน้าเจ้าคุณเฒ่า ที่พอเชื่อได้ว่าเมื่อถึงกาลสมัยอันสมควรคงจะได้รับราชการในตำแหน่งหน้าที่สำคัญ ๆ เป็นลำดับขึ้นไป เช่นหลวงบริรักษ์โลหวิไสย บุตรท่านพระยารักษ์มาเป็นต้น ยิ่งนึกไปก็ยิ่งปลื้มแทน ในการที่ตระกูลนี้ได้มาตั้งถิ่นไว้ในกรุงสยามเพราะความอุทิศสาธ และความสามารถของท่านเจ้าคุณเฒ่า และน้ำยินดีที่บุตรหลานของท่านล้วนแต่เป็นผู้มีสติปัญญาสามารถ และมีน้ำใจจงรักภักดี ตั้งใจทำราชการสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองตลอดมา

ข้ากลั้มจากห้องซุ้ยใต้เวะทอดพระเนตรโรงจำหน่ายยาฝิ่นของรัฐบาล ฝิ่นที่นี้ใช้ห่อกระตาศ ไม่ใช้บรรจุบ่ทองเหลืองอย่างในกรุงเทพ ฯ ที่ทางทำอย่างเรียบร้อย และกนที่ห่อฝิ่นก็ดี ผู้จำหน่ายก็ดี นั่งลงในกรงลวกตาข่ายท่งนั้นเขาระวังดีจริง ๆ

เสด็จกลับถึงพระที่นั่งแล้ว ประทับทอดพระเนตรมวยมี่มาชกถวาย ๓ กู่ ที่ค้างมาแต่วานนี้ ได้คู่คู้กู่หนึ่ง ไม่ยอมแพ้กัน ตกลงพระราชทานรางวัลเท่ากัน

ความตั้งใจเดิมของผมว่า ในจดหมายฉบับนี้จะเล่าถึง

เรื่องเมืองระนองเท่านั้น เพราะฉะนั้นคิดไว้ว่าจะมาจบลงเพียง
วันนั้นแล้วจะทิ้งไปรษณีย์จากที่นี่ แต่ผมโลเลเสียงูได้ความว่า
ทางที่จะส่งหนังสือมีอยู่ ๒ ทาง คือทางหลังสวนแล้วเดินบก
ข้ามไปทางมณฑลนครศรีธรรมราช หรือไปโดยเรือเมล์ทาง
ภูเก็ตและเกาะหมาก เขาว่า ๒ ทางนี้จะไปถึงเร็วพอราว ๆ กัน
เมื่อผมทราบเท่านั้นแล้ว ผมก็ตกลงว่าจะไปส่งที่ภูเก็ตดีกว่า
แต่กระนั้นผมจะไม่จบจดหมายฉบับนี้ลงเสียที ก็เกรงว่าจะยาวมาก
นัก ผมจึงตกลงจบเขีต้อย่างนี้เอง และจะได้เขียนฉบับที่ ๔
ตามระยะทางเรื่อย ๆ ไปทุกวัน ๆ เพราะฉะนั้นจดหมายฉบับ
ที่ ๓ กับที่ ๔ บางทีจะได้ไปส่งพร้อมกันก็ได้

ที่จริงเมืองนี้ก็สดสารพัดแล้ว มาบอกพร้อมอยู่ที่เรื่อง
ไปรษณีย์โทรเลข ออฟฟิศไปรษณีย์ยังพอขึ้นชื่อว่ามี แต่โทรเลข
ไม่มีเลย เพราะฉะนั้นถ้าจะต้องการมีโทรเลขไปถึงกรุงเทพ ฯ
ต้องข้ามไปที่วิกตอเรียพอยน์ต์ ส่งไปทางโทรเลขไม่มีสายจาก
จากวิกตอเรียพอยน์ต์ ไปเมืองมริค แล้วจึงส่งตามสายทวาย
ไปต่อกับของเร่อีกทีหนึ่ง นี่ก็น่ากรูสกว่าออกจะเสียรัศมี
อยู่บ้าง จะพูดถึงกรงของเราเองก็ต้องอาศัยพวกทางเมืองเขา
เหมือนอาศัยปากเขาพูดอย่างไรอยู่ แต่นึกไปอีกทีหนึ่งก็พอจะ

มีเครื่องแก้ไขใจ คือฝ่ายเขาต้องอาศัยตลาดของเรา ซึ่งเป็น
ของสำคัญอยู่เหมือนกัน ในการที่เราอาศัยโทรเลขของเขาเป็น
สิ่งที่ผูกแต่เหิน ๆ แลเห็นให้ถนัดกว่าการที่เราใช้ตลาดของเรา
แต่ถ้าแม้จะต่างคนต่างทำเลิกไม่ใช้ของกันและกัน ผมเห็นว่าเรา
ดูเหมือนจะได้รับความเดือดร้อนน้อยกว่าเขา คนเราไม่ต้องที่
โทรเลขก็ไม่ตาย แต่ถ้าไม่ได้กินก็ต้องตาย เพราะฉะนั้นถ้าจะ
ต้องเลือกมีแต่เฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งแต่สิ่งเดียว คือให้มี
โทรเลขแต่ไม่มีตลาด กับให้มีตลาดแต่ไม่มีโทรเลข ผมเห็น
จะเลือกมีตลาดไม่มีโทรเลขดีกว่า เพราะผมอยู่ข้างเป็นห่วง
ท้องอยู่บ้าง แต่ในส่วนโทรเลขนั้น ผมก็ต้องผูกตามคำ
หลวงประกาศในเรื่อง “หาโล่ห์” ว่า “ไม่เป็นไรมิได้ แต่
มีด้วยก็ดี”

นายแก้ว

ฉบับที่ ๕

เรือดาง

หน้าเกาะกอบัว (เมืองตะกั่วป่า)

๔๒

วันที่ ๒๐ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

คำนับมายังท่านพรานบุญ ทราบ

วันนั้นเวลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จจากพระที่นั่งรัตน-
รังสรรค์ ภรรยาข้าราชการและหญิงชาวเมืองได้จัดผลไม้มา
ถวายเป็นของส่งเสด็จเป็นอันมาก เสด็จทรงรถม้าลงไปที่ท่า
ข้าราชการส่งเสด็จขึ้นโดยมาก เสด็จลงเรือกรรเชียงพ่วงเรือ
กลไฟออกมาที่เรือดาง พวกจีนที่ตลาดเกาะคนที่ได้สดุดถวาย
ถ้วยประทศอีก และได้ถวายคำนับด้วยม้าล่อ วันนั้นผมได้ความรู้
อย่างหนึ่ง คือการตีม้าล่อของจีนไม่ใช่ตีไปพอให้กังແ່ງๆเฉยๆ
เขามีกำหนดตีตามเกียรติกศ ตั้งแต่สามແ່ງจนถึงสิบสามແ່ງ
เป็นอย่างมากที่สุด ตีແ່ງๆ พอครบกำหนดแล้วตีແ่งๆ สองที
ติดๆ กันเสียครั้งหนึ่ง แล้วตั้งต้นใหม่ ก็เป็นต้นว่าถ้าจะตี
คำนับใครที่ควรได้เพียงสามແ่ง ก็ต้องตี “ແ่ง! แ่ง! แ่ง!
ແ่งๆ” ดังนี้

ครั้นท่านพระยาดำรงและข้าราชการผู้ใหญ่ที่ไ้ลงมาส่ง
เสด็จจนถึงเรือดาง ใ้กราบถวายบังคมลาลงเรือเล็กไปแล้ว

เรือกลางตอนสมออกเดินจากปากน้ำระนอง มาตามทางทะเล
มาเข้าแม่น้ำตะกั่วป่า แม่น้ำนี้ก็กว้างมาก น้ำก็ตลิ่งตลึง มีเขา
ทั้งสองข้าง และมีเกาะอยู่เป็นอันมาก มีบางเกาะที่มีเหมืองแร่
ดิบๆ เช่นเกาะพระทองเป็นต้น กำหนดตามโปรแกรมว่าบ่ายๆ
จะมาถึงเมืองตะกั่วป่า แต่เรือพัดซึ่งนำหน้าเรือกลางลงมานั้น
เดินอยู่ข้างจะช้ามาก เพราะฉะนั้นกว่าจะทอดสมอที่หน้าเมือง
ตะกั่วปากก็ค่ำเห็นไฟที่ตลาดครึกครื้นอยู่ข้าง

พอเรือทอดสมอ พระเสนาบดี ผู้ว่าราชการเมือง
ตะกั่วป่าลงมาเฝ้าในเรือ เชิญเสด็จขึ้นเมือง เวลาทุ่มเศษทรง
เรือมาจอดไปขึ้นท่า ตะพานตกแต่งไว้รับเสด็จประทับด้วยใบ
ไม้และโคมญี่ปุ่นตลอด ข้าราชการเฝ้าที่ปลายตะพาน เสด็จขึ้น
ทรงเก้าอี้ หามขึ้นไปที่จวนเจ้าเมือง ทางประมาณ ๔๐ เส้น
พอพ้นที่ตลาดริมท่าขึ้นไปแล้ว ก็ไม่เห็นบ้านช่องอะไร จนถึง
ที่ซึ่งว่าการ จึงเห็นเรือนข้าราชการ ประทับเสวยที่จวนเจ้า
เมือง แล้วเสด็จกลับลงมาประทับแรมในเรือกลาง เมืองตะกั่วป่า
นี้ค่อนข้างจะไม่ไค้เห็น เพราะมีตึกเกินที่จะเห็นได้ แต่ผมคิดว่า
ถึงสว่างก็ดูเหมือนจะไม่สู้มีอะไรที่จะดูนัก บ้านช่องราษฎร
ก็น้อย เพราะไม่ได้ตั้งอยู่บนฝั่ง แต่ตั้งอยู่ที่เกาะคอขาว การที่

มาตั้งอยู่^๕ เพราะเป็นท่าเรือสินค้า^๗ ซึ่งลงค้อยสะดวกกว่าที่เมืองเก่า^๘ ซึ่งเรือใหญ่เข้าไปถึงยาก เพราะทรายจากเหมืองไหลลงมาทำให้ลำน้ำตื้น^๕ บางทีในไม่ช้านักจะย้ายเมืองไปตั้งที่แห่งอื่นให้เหมาะกว่าที่เกาะคอขวานนอกก็^๕เป็นได้

ทางมาวันนั้นคลื่นไม่มีเลย คุณลุงจารย์เตรียมตัวไว้ว่าจะเมาก็หาเมาไม่ แต่นายอินนั้นไม่ต้องตาม ถ้านายอินไม่เมาก็ไม่ใช่เรือ ผมทราบ^๕ว่าเมื่อคืน^๕ลงมานอนอยู่ในเรือนก่อน^๕ รู้สึกวิงเวียนเสียตั้งแต่เมื่อคืน^๕นั้นแล้ว ก็แต่เรือจอดอยู่^๕หนึ่ง^๕ๆ ยังเป็นเช่นนั้นแล้ว เมื่อเรือออกแล่นจะเป็นอย่างไร พอผมได้ยินเรื่อง^๕ที่นายอินเมาเรือเมื่อคืน^๕นั้น ผมเก็บเอามานึกซ้ำในใจ เวลาเรือเดินมาลมพัดเย็นสบาย ผมก็นอนนึกอะไร^๕ๆ เล่น ใจกำลังโปร่งคืออย่างไรไม่ทราบ เลยนึกกลอนสักราวออกบทหนึ่ง นึกจะลุก^๕ขึ้นจกไว้ก็กำลังนอนสบาย ออกจะกร้านในการที่จะลุกไปหากระตาส นึกผิดตัวเองว่าประเดี้ยวก็ได้ เลยหลับไป พอตื่น^๕ขึ้นออกหวั่น^๕ๆ ในใจ กลัวจะลืมบทกลอนที่นึกไว้^๕ออก แต่ครันลองหยิบกระตาสมาเขียนดูก็จำได้ตลอด ผมอ่านให้ท่านพวกข้าราชการฟัง ท่านก็พากันชอบ คุณหลวงอภิบาลว่าร้องเข้ากับลำอกทะเลได้ ชื่อลำก็ออกจะเหมาะกับเนื้อ ผมก็ขอให้ท่าน

ลองร้องดู อยู่ข้างจะไพเราะพอใช้ ถ้ากลอนนั้นผมจมาให้ด้วย
เพื่อพวกพ้องของท่านพรานจะร้องได้บ้าง หรืออย่างไร ๆ ก็พอ
อ่านเล่นสนุก ๆ ดังต่อไปนี้

“อนิจจาไอ้อินสันสติ เหลือครองทริแก่ไขหน้าใจหาย
นายท่านใช้ไม่ไปขัดใจนาย สันสบายหิวใจไร้สำราญ ก้าวลง
เรือเหวี่ยงตกฟกอนาถ ใจจะขาดงุนงงน่าสงสาร ไม่เห็นใจศิษย์
หาหรืออาจารย์ สันคำขานนอนแผ่แน่แล้วเอย”

อำเภอลาดใหญ่

เมืองตะกั่วป่า

๔๒

วันที่ ๒๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อคืนนอนในเรือเย็นสบายดีพอใช้ แต่การนอนในเรือ
เสียที่จำเป็นต้องตื่นแต่เช้านัก เมื่อเช้านึกเหมือนพอรุ่งผมก็ต้อง
ตื่น นอกจากคนหนุนหนักเห็นจะทนนอนอยู่ไม่ได้ ดูเหมือนพอ
แดดขึ้นคนสักสามร้อยคนก็ตื่นลุกขึ้นเดินกันเล่น เสียงกึกกัก ๆ
พิลึก แต่การที่ต้องตื่นเช้าเช่นนั้น ก็ไม่สู้จะเป็นที่เดือดร้อน
อะไรนัก อย่างไร ๆ ก็จะต้องตื่นอยู่แล้ว เพราะการที่จะเสด็จขึ้น
มาประพาสที่ตำบลลาดใหญ่นี่ ต้องเลือกเวลาที่ขึ้นเรือจึง
จะขึ้นมาถึงได้

เวลาเข้าจวน ๔ โมง เสด็จลงเรือดำรงรัฐจากเรือดลง
 เล่น^๕ขันมาตามลำน้ำ มาในระหว่างเกาะ ซึ่งมีเรียงรายอยู่
 ทั้งสองข้าง ผมได้ยินเจ้าคุณเทศาภิบาลว่ามีคูปักแทบทุกเกาะแต่
 ไม่มีใครได้รอน เพราะได้ไม่คุ้มเสียที่จะต้องเสีย เรือเดินมา
 ได้ประมาณชั่วโมงครึ่ง ถึงที่ลำน้ำแคบและดินต้องเปลี่ยนเรือ
 เสด็จลงเรือมาดแจว คนอื่นๆ ก็ลงเรือเล็ก พ่วงท้ายเรือกลไฟ
 เล็ก ซึ่งมาจากเมืองระนอง พอมาได้สักหน่อยถึงตำบลย่านยาว
 ลำน้ำย่าน^๕ตรงไปยาวกว่าแห่งอื่น มีเรือมากราชวรพายออกไป
 รับเสด็จ คนพายแต่งกายประดับประดาหูก มีฆ้องตีทุกๆ ลำเป็น
 จังหวะพาย คนพายได้ให้รับเสด็จและพายแข่งเรือที่หนึ่งมา จน
 ถึงวังบราแกเชือกเรือพระที่นั่งจากเรือกลไฟ เรือพายเข้าโยง
 แทน โยง^๕ทั้งเรือพระที่นั่งและเรือที่ตามเสด็จ พายพร้อมๆ กัน
 ร้องเพลงพลางช่างน่าสนุกจริงๆ เรือเล่นฉิวเท่าๆ กับพ่วง
 เรือไฟ ลำ^๕น้ำตงแต่วังบราขึ้นมาเรือไฟเล็กก็มาไม่ได้เพราะเป็น
 หาด^๕ทั้งนั้น ถ้าเวลา^๕น้ำลงแม้เรือพายก็เดินไม่ได้ เพราะเหตุ^๕
 เมืองจึงต้องเลื่อนลงไป ^๕ถึงต่ำลงไปอีกมาก

เวลาราวบ่ายโมงถึงท่าเสด็จขึ้นทรงพระเก้าอี้^๕หามขึ้นมา
 พลับพลาทางประมาณ ๒๐ เส้น ^๕ขึ้นจากท่าผ่านไปริมกำแพง

บ้านพระยาตะกั่วป่าเก่าซึ่งชำรุดทรุดโทรมหมดแล้วทางข้างซ้าย
ถนนที่ดินยังเป็นกลุ่มแลเห็นได้ว่าเป็นลำน้ำเก่า มีหม้อเรือไฟ
ของพระยาตะกั่วป่าทองอยู่หม้อหนึ่ง ซึ่งเป็นพยานปรากฏอยู่ว่า
แม่น้ำโคกเกตุขึ้นมาถึงตรงนั้น ทำให้เห็นได้ว่าการที่ทำลายเขา
ทำเหมืองชุกชุมเป็นอันตรายเป็นอันมาก พันบ้านพระยา
ตะกั่วป่าไปถึงตลาด มีตึกแถวอย่างจีนอยู่สองข้างถนน ตึก
เหล่านี้เวลาน้อยข้างจะชำรุดทรุดโทรมมาก ต่อตลาดไปก็มีบ้าน
เรือนตลอดมา จนถึงเชิงเขาที่ตงพลับพลา พลับพลาตั้งอยู่บน
ยอดเขา เป็นที่สบายดี มีลมเย็น ต้นไม้ร่มรื่นจำเริญตา ส่วน
พลับพลาก็ทำเครื่องไม้อย่างแข็งแรง ฝาบ้านเป็นแผง แต่ต่อไป
พระเสนานุชิต จะเปลี่ยนฝาและรักษาไว้เป็นเรือนที่พักต่อไป
น้ำใช้ที่น้อยข้างจะบริบูรณ์และเป็นน้ำจืดสนิท พระเสนานุชิต
ได้จัดการทำท่อไม้ไผ่ใส่น้ำมาจากเขากลกลหนึ่ง ข้ามมาใช้ที่เขา
พลับพลา

ที่ตลาดใหญ่นรสีกว่าเป็นเมืองมากกว่าที่เมืองใหม่ ซึ่ง
ไต่ขึ้นไปคูเมืองนั้น ทินตึกกว่าบ้านช่องก็มีมากกว่า ผู้คนก็
แน่นหนา ที่เมืองใหม่นั้นข้างสมชื่อตะกั่วป่าจริงๆ ก็มีตะกั่ว
(ตะกั่ว) ทั่วไปทั้งเกาะ และส่วนปากก็เห็นอยู่มากกว่าบ้าน เมื่อ

คืน^๕เวลาที่ประทับอยู่ที่จวนผู้ว่าราชการ ได้ยินเสียงกวางร้อง
อยู่ในป่า ได้ยินถนัดทีเดียวจึงเข้าใจได้ว่าป่าอยู่ใกล้มาก สมควร
แล้วที่จะเรียกว่าเมืองตะกั่วป่า

วัน^๕ไม่ไค้เสด็จแห่งใด ก็เพราะฝนตก และฟ้าร้อง
กรืน ๆ อยู่ หมัน^๕อยู่ข้างจะร้อนอ้าวมาหลายเวลาแล้ว ไ้เท้า
กรุณากล่าว^๕กันว่าฝนคงจะตกเป็นแน่ ทูลกระหม่อมรับสั่งว่า
ถ้าฝนไม่ตกจริง จะต้องให้ไ้เท้ากรุณาขี่สิงโต (คือลงโทษตาม
แบบลงโทษโหรที่ทำนายผิด) แต่ไ้เท้ากรุณาทูลขอผักเรื่อย ๆ
มาจนบ่ายวัน^๕ฝนตกมากหน่อย ท่านก็เลยกราบบังคมทูลขอให้
นับว่าเอาเป็นทำนายถูกแล้ว ขอให้พ้นการที่จะต้องขี่สิงโต ก็
ทรงตกลงยอมตามคำท่านกราบทูลขอ

กรมหรสพที่^๕น้อยอยู่ข้างจะบริบูรณ์กว่าทุก ๆ แห่ง ที่มี
มาแล้ว มีมโนราห์ ๔ โรง หนัง ๔ โรง เพราะฉะนั้นผมไม่
จำจะต้องบอกว่าอยู่ข้างจะกึกก้องโกลาหลอยู่บ้าง การที่มีมหรสพ
มากเช่น^๕นี้ เป็นพยานอยู่ว่าเมืองตะกั่วป่าเก่า^๕นี้เป็นเมืองที่มี
ความจำเริญ (สิวิไลซ์) พอใช้

พูดถึงความจำเริญผมลืมเล่าไปในจดหมายฉบับก่อนว่า
เมืองระนอง^๕น้อยอยู่ข้างจะ “สิวิไลซ์” พอใช้ มีสิ่งซึ่งเป็น

พยานสำคัญอยู่ที่ที่ตลาดมี “สาวสวรรค์กัลยาเป็นข้าบาท บำเรอ
ปวงเทวราชทูราสี” (คำกลอนผมเอง) ผ่านไปทางตลาด
ได้เห็น “นวลละอองผ่องพักตร์ลักขณา กังจันทราทรงกลด
หมกมลทิน” (ที่ว่าหมกมลทินนั้น กลอนพาไปขออย่าได้ถือ
ว่าเป็นความจริง) นี่จะไม่นับว่าเมืองระนองสิวิไลซ์หรือ แต่
ยังไม่สิวิไลซ์เท่ากรุงเทพ ฯ วิมานสาวสวรรค์ยังไม่มีประทีป
มรกตแว่นข้างหน้า หรือนี้จะนับเป็นพยานว่าสิวิไลซ์กว่า
กรุงเทพ ฯ กระมัง ที่ตลาดใหญ่นี้บางทีจะมีวิมานสาวสวรรค์
บ้าง แต่วันนี้ผมยังไม่มีโอกาสสืบ ในการเช่นนี้คิดถึงคุณหลวง
ไชยประสิทธิ์จริง ๆ ถ้าท่านได้ตามเสด็จมาด้วย ท่านคงจะเป็น
ธุระสืบสวนเรื่องนี้อย่างแข็งแรงเป็นแน่

๔๒

วันที่ ๒๒ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อคืนนี้ผมนอนสบายพอใช้ ฝนตกลงมาแล้ว ตอน
กลางคืนมีลมพัดเย็นเรื่อย นอนคลุมผ้าบาง ๆ ผืนหนึ่งพอสบาย
ข้างฝักกับที่เมืองใหม่เสียจริง ๆ วันนี้เช้าผมตื่นขึ้นยังรู้สึกเย็น
สบายที่อยู่อีก

เวลาเช้า ๓ โมงเศษเสด็จออกจากพลับพลาโดยกระบวน
เก้อ^๖หาม เก้อ^๖ทรงผูกแปด คนหามสวมกางเกงผ้าขาวเสื่อผ้า

แดง หมวกกุเล่ย์จีนมีใบไม้ใบหญ้าประดับหรรษา เก้า^๕ของ
ข้าราชการผูกส่นคนงามแต่งตามชอบใจ พวกที่งามเกา^๕อัน
นอกจากคนไทย ๆ มีที่เป็นจีนก็มี เป็นแขกก็มี แต่พวกจีน
พวกแขกเหล่านี้ชอบกล จีนพูดไทยดีกว่าภาษาจีน และแขก
พูดมลายูไม่เป็น ได้ทำกรุณาท่านแล้วว่าเมื่อกันหมแขกคนหนึ่ง
ไปจุโคมที่เรือนที่พักของท่าน ได้ความว่าชื่อแขกอาจ พุด
ภาษามลายูไม่เป็นสักคำเดียว ผมทราบว่าเป็นมณฑลนี้มีแขก
ชนิดแขกอาจ^๕มาก คือที่จริงตัวก็เป็นไทยแท้ ๆ แต่ไปชอบใจ
ลูกสาวแขก ถ้าไม่แปลงไปถือตามเขา ๆ ก็ไม่ยกลูกสาวให้ จึง
ต้องเลยเป็นแขกตามเขาไป เพราะฉะนั้นจะเขียว จะแดง
จะขาว จะดำ อะไรต่าง ๆ จึงเกิดมีมากขึ้น การชักชวนคน
ให้เข้าถือศาสนาด้วยวิธีนี้ก็อยู่บ้าง เพราะฉะนั้นพวกคริสตัง
จึงต้องใช้^๕อยู่บ้างเหมือนกัน คนชาวบางกอกเราเป็นคริสตังตาม
เมียไปเช่น^๕ก็มีมิใช่น้อย การตกปลาหรือตกหน้ถ้าจะให้ติดแน่
ก็ต้องใช้เหยื่อที่ปลาหรือหน้^๕นั้นชอบฉันใด การตกเบ็ดผู้ชายก็
ต้องใช้ผู้หญิงเป็นเหยื่อฉัน^๕นั้น ขอน^๕มิใช่ฟังมารู้กัน^๕ขึ้นในเร็ว ๆ
นี้ ก็รู้กันและใช้วิธี^๕กันมาแต่ไหน ๆ และไม่ใคร่จะมีเสียการ
เลย ถ้าการใดผู้ชายจะจัดไปให้ตลอดไม่ได้คงต้องอาศัยผู้หญิง
ช่วย^๕ทั้งนั้น

นี้ผมก็พูดเพื่อเจื่อนอกเรื่องมามากแล้ว ต้องจับเรื่อง
 ต่อไปอีกที ออกจากที่พลับพลาประทับแรม เดินลงไปทางตลาด
 แต่หาตรงลงไปอย่างไปทำน้ำไม่ เลี้ยวไปเสียทางขวา เดินไป
 ทางตะวันออกเรื่อย พอพ้นตลาดก็หมดถนน มีแต่ทางตัดไป
 ตามในป่าละเมาะและทุ่ง เป็นทางงามดี แต่แค่อยู่มากจะร้อน
 ข้ามคลองหลายแห่ง แต่ล้วนตันเสียเพราะทรายเหมือนไหลลง
 มาเต็มเสียหมด การทลายเขาดลงมาเพื่อทำเหมืองขุดแร่นี้ ทำให้
 เสียประโยชน์มาก ตามริมน้ำตะกั่วป่าเดิมเคยมีบ้านคนอยู่
 ราวๆ ไป และทราบว่าทำนาทำไร่ทำสวนได้ดี บัดนี้ทรายไหล
 ลงมาถมคลองตัดทางน้ำเดินเสียหมด แล้วยังไหลไปท่วมที่นา
 ที่สวนทำการเพาะปลูกไม่ได้ เพราะฉะนั้นราษฎรต้องยกบ้าน
 หนีไปแห่งอื่นเสียมาก ราษฎรในเมืองตะกั่วป่านี้ผมทราบว่าพา
 กันไปรับจ้างทำเหมืองเสียหมด ไม่ใครจะทำนาทำไร่ ได้เงิน
 มากก็ซื้อกิน แต่ไม่หยุดอยู่เพียงซื้อกิน ซื้อยาฝิ่นสูบด้วย ซ่อน^๕
 เป็นการไม่ดีย่างยิ่ง การทำเหมืองนั้นเองเล่าก็ไม่เป็นทาง
 หาเงินที่ยั่งยืน พอเหมืองที่ตนทำนั้นหมดแร่ก็ลงกว้าง ไม่มีอะไร
 ทำและเมื่อไม่มีอะไรทำก็ต้องออกเท่านั้น ถ้าจะไม่อยากออกก็ต้อง
 ฝึกทำการหาเงินโดยทางไม่ชอบธรรมต่าง ๆ ผมทราบว่าเจ้าคุณ

เทศากำลังคิดจะแก้ไขเรื่อง^๕นี้ ก็จะคิดจัดการให้ราษฎรกลับทำ
ไร่ทำนาอีก หวังใจว่าจะสำเร็จได้ตามความคิดของท่าน

ตามระยะทางที่ไปวัน^๕นี้ ได้ผ่านหมู่บ้านไปหลายหมู่บ้าน
ถึงบ้านพวกหม่าได้หยุดพักกินน้ำบ้าง ผสมช่างนึกโล่งแท่นจริง ๆ
เดินไปร้อนเหงื่อโชก ๆ แต่ผมผู้หนึ่งไปบนเก้ายังร้อนพอแรง
การทางก็มีใช้ใกล้ จากผลับปลาที่ประทับแรม^๕นี้ไปถึงผลับปลา
ประทับร้อนที่เขาเวียงระยะทางถึง ๒๖๗ เส้น ที่ประทับร้อน^๕
อยู่ในแขวงอำเภอกะปง นายอำเภอได้ทำผลับปลารับเสด็จเข้า
แบบโรงนาอีก เย็นสบายดี มีผู้คนมากอย่เฝ้ารับเสด็จอยู่มาก
กำนันคนหนึ่ง กับผู้ใหญ่บ้านอีก ๒ คน ได้จัดเครื่องถวายอยู่
ข้างจะแก่ง กำนันผู้ใหญ่บ้านจัดเครื่องถวายไม่ว่าใครจะเคยพบ
และพวกที่ตามเสด็จออกจะพากันหาร ๆ แต่กรันไปถึงที่แล้ว
ก็มีเครื่อง^๕เลี้ยงจริง แต่ว่าใครจะได้อุดหนุนบ้างหรือไม่ผมไม่
ทราบ กำนันและผู้ใหญ่บ้านที่จัดเครื่อง^๕นี้ ท่านเจ้าเมืองได้
นำเฝ้า เป็นจีน^๕ทั้ง ๓ คน ทำทางคูกี้ดี

สิ่งสำคัญที่เสด็จไปทอดพระเนตรวัน^๕นี้ คือพระนารายณ์
เทวรูป ซึ่งตั้งอยู่บนเนินที่ทำผลับปลาประทับร้อน เทวรูปมี
อยู่ ๓ องค์ เป็นรูปพระนารายณ์^๕ตั้งอยู่กลาง ข้างขวามือมีเป็น

รูปเทพธิดานึง ซึ่งบางทีจะเป็นพระลักษมี ข้างซ้ายมีกรุป
 หนึ่ง แปลไม่ออกว่าเป็นรูปพระเป็นเจ้าองค์ใด เทวรูปทั้ง ๓
 นี้ทำด้วยศิลา สลักเครื่องทรงดูเป็นอย่างแบบข้างอินเดียแท้ จึง
 เข้าใจว่าคงจะเป็นนายช่างช่างฝ่ายมณฑลประเทศเป็นผู้ทำ หรือ
 อย่างน้อยก็เป็นผู้ให้อย่าง เพราะฉะนั้นต้องเข้าใจว่าชาวมณฑล
 ประเทศได้เคยออกมาตั้งเป็นคณะอยู่ที่นั่น จะสืบเอาเรื่องราวที่
 ไม่ได้มากมาย กงได้ความแต่ว่าเทวรูปนี้เดิมอยู่บนเขาเวียง
 บนนั้นยังมีฐานก่อด้วยอิฐปรากฏอยู่ ครั้นพม่ามาตีเมืองไทยได้
 ลงมาที่เขาเวียง ยกเทวรูปลงมาได้ถึงที่เนินนี้ ตั้งใจจะนำลง
 ไปทางแม่น้ำ เผอิญเกิดฝนตกลงมาเป็นहांใหญ่ พม่าจึงต้อง
 ทิ้งเทวรูปไว้ หนีเอาตัวรอด และโดยเหตุที่พม่าได้ให้หลังที่
 ตรงนี้ จึงได้เรียกนามตำบลว่าหลังพม่าต่อมา รูปพระนารายณ์
 ในเวลานั้นต้นตะแบกโตขึ้นหุ้มห่อไว้เสียหน่อยหนึ่ง ชะรอยจะมี
 ผู้พึงทงไว้กับต้นตะแบกตั้งแต่ยังอ่อน ๆ ครั้นต้นไม้โตขึ้น
 จึงเลยชนหุ้มเทวรูป นำเสียกายที่สืบข้อความสาวขึ้นไปได้สน
 นัก ที่ริมรูปนั้นมีศิลาแผ่นหนึ่งมีตัวอักษรจารึก แต่อ่านไม่ออก
 ว่าเป็นหนังสืออะไร ไม่ใช่หนังสือไทย และไม่ใช่ตัวหนังสือ
 อย่างที่จารึกคาลาเยธัมมาที่พระปฐมเจดีย์ ศิลาแผ่นนี้ราษฎรถือ

กันว่าถ้ายกฝนเป็นต๋องตก วันนั้นคงจะได้มีไครยกเป็นแน่ เพราะ
พอเสด็จถึงพลับพลาสักรูหนึ่งฝนก็ตก อยู่ข้างจะศึกคัสสิทอยู่
บ้าง แต่เพราะไม่มีไครได้พยายามจะยกพระนารายณ์ไป ฝน
จึงไม่ตกจนน่าท่วอย่างครงพม่ายก

ข้ากลับเสด็จทางเรือ ทรงเรือมาดถ่อ ล่องตามลำน้ำ
ตะกั่วป่า โดยมากน้ำตื้น ๆ แต่มีบางแห่งเป็นวัง พวกคนถ่อ
กล่าวว่ามิจะเช้ แต่ก็หาไครเห็นไม่ เห็นแต่จะเข้าน้ำใน
และมาก เสด็จถึงท่าแล้วทรงพระเกา้อห้ามชนมาที่พลับปลา
ประทับอยู่ที่นอกคินหนึ่ง

เรือกลาง

หน้าเกาะคอขาว

๔๒

วันที่ ๒๓ เมษายน คก ๑๒๘

วันนั้นการเที่ยวอยู่ข้างจะรู้สึกฟกมากกว่าเมื่อวานนี้ เห็น
จะเป็นเพราะอยู่ข้างจะร้อนจัด และอีกประการหนึ่งการไปคุ
อะไร ๆ ก็ไม่สู้จะได้เหน็ดเหนื่อย ก็ของที่ได้คุอยู่ข้างจะไม่พอเพียง
กับเวลาที่ต้องเสียไปสักหน่อย

เมื่อเช้าณถ้าไครเสด็จออกจากที่ประทับแรม เสียได้แต่
เช้า ๆ ก็จะไม่สู้กระไรนัก แต่ก็เป็นการจำเป็นที่จะต้องเสด็จ

สาย เพราะเวลานาขึ้นยังกับอยู่ ต้องประทับรออนานเวลา
๕ โมงแล้ว จึงเสด็จออกหน้าพลับพลา พวkbุตรหญิงพระยา
เสนานุชิตเก่า กับหญิงชาวเมืองได้พากันมาเฝ้าถวายของต่าง ๆ
ทรงรับของที่พวกผู้หญิงแล้ว พระเสนานุชิตได้อ่านคำกราบ
บังคมทูลสำแดงความยินดี ในนามของพ่อค้าเมืองตะกั่วป่าและ
นำรูปช้างทำด้วยเงินถวาย เพื่อเป็นที่ทรงระลึกถึงการที่เสด็จ
มาประพาสถึงเมืองตะกั่วป่า มีพระคำรัสตอบตามสมควรแล้ว
เสด็จโดยกระบวนเกา้อห้าม ไปลงเรือที่ท่าเดิม

การเสด็จโดยทางเรือวันนั้น ก็คล้าย ๆ กับวันเสด็จขึ้นไป
ทรงเรือมากแจว เรือยาวพายลากลงไปจนถึงวังบรา พ่วงเรือไฟ
ทั้งเรือที่นั่งและเรือตามเสด็จ นาขึ้นเขี้ยวมาก และเรือกลไฟ
ของเมืองระนองนั้นก็อยู่ข้างชราชอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นเรือที่พ่วง
ต้องช่วยแจวกระดิก ๆ ไปด้วย ล่วงลงมาถึงที่สองแพรก แยก
ไปข้างซ้าย เวลาบ่าย ๒ โมงถึงปากคลองเหนือ ผังซ้ายแห่ง
แม่น้ำ คลองนี้เล็กและตื้น แม้แต่เรือเล็ก ๆ ก็เข้าไปไม่ได้จึง
ต้องขึ้นที่ปากคลอง แล้วเดินต่อไปในลำคลอง เดินในลำคลอง
จริงๆ ไม่ใช่ริมๆ แต่ผมต้องรีบบอกเสียในที่นี้ว่า ไม่ได้ลุย
โคลนจับแฉะไป เพราะเขาทำสะพานไปตลอดลำคลอง จนถึง

พลับพลาที่ประทับร้อนที่เชิงเขาพระเหิน เครื่องกลางวันที่
นายชุนฮวกก้านเป็นผู้จัดถวาย มาเช้าวันเช้าอีกดูไม่ใคร่ขึ้น
เหมือนเมื่อวานนี้ ตามความจริงก้านและผู้ใหญ่บ้านที่จัดเครื่อง
ถวายทั้ง ๒ วันนี้ ไม่ใช่ก้านหรือผู้ใหญ่บ้านชนิดที่เข้าใจกัน
โดยมาก ตามความเข้าใจกันโดยมากกว่า ก้านผู้ใหญ่บ้านเป็น
บุคคลชนิดนุ่งผ้าสีน้ำเงิน สวมเสื้อสีน้ำตาล มีบั้งขาว ๆ ติดที่แขน
และเป็นชาวนาเป็นพื้น แต่ก้านผู้ใหญ่บ้านเมืองตะกั่วบ้าน
ไม่เป็นเช่นนั้นเลย มักเป็นจีนเกกในเมืองไทย และเป็น
พ่อค้าหรือนายเหมือง จึงเป็นผู้มีเงินอยู่บ้าง การที่จะจัดเลี้ยง
จึงไม่สู้ประหลาดอะไรนัก

เสวยแล้วเสด็จขึ้นไปทอดพระเนตรพระนารายณ์เทวรูป
บนยอดเขาพระเหิน เทวรูปองค์นี้ทำด้วยศิลาทราย บัดนี้หัก
เสียเป็นสองท่อน หักเฉพาะที่เอว ถ้าไม่หักคงจะสูงราว ๕
ศอก เครื่องสนิมพิมพารณ์ไม่วิจิตรเหมือนองค์ที่เขาเวียง แต่
ฝีมือทำกลามเนื้อก็เหมือนคน เทวรูปยืนอยู่กลางฐานใหญ่ก่อ
ด้วยอิฐแผ่นใหญ่ ซึ่งให้เห็นได้ว่าคงจะเป็นศาลหรืออะไรสัก
อย่างหนึ่ง แต่เรื่องราวอะไรก็สืบไม่ได้

จากที่คลองเหินไต้ทรงเรือ เสด็จไปขึ้นทอดพระเนตร
ทุ่งตึกซึ่งอยู่ในเกาะคอกขาว ตรงกันข้ามกับที่ทุ่งเมืองใหม่ ทุ่ง

ไม่มีอะไรนอกจากเนินดิน ชุกลงไปพบอิฐแผ่นใหญ่ ๆ ชนิดเดียวกันที่เห็นอยู่ที่บนยอดเขาพระเหินอ กับมีศิลาแบน ๆ สองแผ่น ตัดเป็นรูปกลมมีเป็นรูปสี่เหลี่ยมอยู่ตรงกลาง จะใช้สำหรับอะไรก็ไม่ทราบ บางทีนั้นจะเนื่องกับเทวรูปที่คลองเหินอ ก็อาจจะเป็นเทวสถานอีกอันหนึ่งของคณะเดียวกันก็ได้ แต่ครั้นผมจะเอาอะไรไปมากมายต่อไปอีก ผมก็เกรงจะถูกหาว่ากู เพราะฉะนั้นผมของทไวท์ดีกว่า

ที่ทุ่งตึกนั้นนายเหมืองผู้หนึ่งได้ไปจัดน้ำชาเลี้ยง เมื่อเสด็จออกจากที่ท่าทุ่งตึกนั้นเวลาบ่ายมาก ใกล้ห้าทุ่มแล้ว น้ำลงมากเรือต้องเกินมาช้า ๆ จนเวลา ๒ ทุ่มจึงถึงเรือกลางน้ำ

ผมมีความเสียใจที่จะต้องเล่าว่า ที่อำเภอตลาคใหญ่ได้มีพวกที่ตามเสด็จได้ไปบ่วยลงหลายคน นายกระบืออ่อนได้ประเดิมโรงก่อน แต่เมื่อเย็นวันที่ ๒๑ ท้องร่วงไป พอวันรุ่งขึ้นมีผู้ท้องร่วงตามไปอีกเป็นหลายคน เมื่อวานนี้แสงอาทิตย์ตามเสด็จไป พอถึงพลับพลาประทับร้อนที่เขาเวียงบ่นว่าปวดศีรษะกลับไปถึงพลับพลาตลาคใหญ่ก็ลงนอนจับไข้ทันที พอข่าวแพร่หลายไปว่าพ่อแสงอาทิตย์จับไข้ คนอื่น ๆ ให้เกิดรู้สึกปวดศีรษะครันตัวขึ้นมาบ้างหลายคน ที่กะแก้วบ่าเขาสือกันว่าไข้และ

โรคท้องร่วงอยู่ข้างๆ คงจะมีผู้ทราบคำเตือนกันอยู่บ้าง ใครที่
ใจเสาะหน่อยก็เลยเจ็บจริง ๆ พอแสงอาทิตย์เลยไม่ได้ตามเสด็จ
ประพาสวันนั้น ผมมาพบที่เรือน^๕ถามข่าวก็ดูยังบอกป่วยอยู่ เสีย
แรงเป็นยักษ^๕ทั้งที่อย่างไรจึงฉิวบางไปได้

ผมมีเรื่องอยู่ข้างจะน่าขัน ซึ่งผมได้ฟังเขาเล่ากัน^๕ขึ้น
เมื่อคืน^๕ คือคุณพันตรีราชองครักษ์ ที่นอนห้องเดียวกับ
หม่อมคอกเทียน ได้ยินหม่อมคอกเทียนละเมอเมื่อคืนวาน^๕
พูดๆ ว่า “จะไปจูบเจาบอะไรมันได้ แก้มแข็งราวกับเชือก
มะนิลา” น้าอัศจรรย์แท้ๆ นี่ช่างไปนึกเอาเชือกมะนิลามา
เปรียบกับแก้มผู้หญิงได้ ให้ผมนั่งตรองอยู่ ๗ วัน ก็คงนึก
เปรียบอะไรให้แปลกอย่างนั้นไม่ได้เป็นอันขาด ถามตัวหม่อม
คอกเทียนเอง ก็ไม่ยอม^๕ขแรง ผมยิ่งนึกไปก็ยิ่งขัน เก็บเอาไป
นอนตรองไปตรองมา เลยแต่งกลอนกล่อมขึ้นได้บทหนึ่ง
สำหรับร้องเข้ากับลำพัดชา ดังต่อไปนี้

“สายสมรนอนเฝ้าพี่จะกล่อม เจ้างามจริงพริ้งพริ้ว
ดังเลขา ปรางค์แข่งแข่งเชือกมะนิลา พักตร์โสภาคแลมภ์
แจ่มธารินทร์ งามเนตรดังเนตรเปรตวันทอง งามขนงวงสอง
เหมือนขามบิน อรชรอันอันตั้งงูกิน แร้งฉลิมิได้เว้นเวลา
เอ๋ย”

บทกลอน^๕ นั้น ถึงผมเองแต่งก็รู้ว่าไม่สู้ดี คือการเปรียบ
เทียบยังสู้หม่อมคอกเทียนไม่ได้ แพ้กันหลุกลุ่ยทีเดียว ผมไม่ใช่
คนที่หลงใหลตัวเองจนไม่รู้สึกความบกพร่องของตน เมื่อแพ้ผม
ก็ยอมอย่างราบคาบ แต่ผมไม่ยอมแพ้คนเดียว ผมทำให้คนอื่น
นึกหาสิ่งเปรียบเทียบกับแก้มผู้หญิงให้เก่งกว่าเชือกมะนิลา ถ้า
ใครนึกออกก็กว่านั้น ผมยอมรางวัลให้สองอัฐปศ

เรือกลาง

หน้าเมืองภูเก็ต

๔๒

วันที่ ๒๔ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

วันนี้พอয়ারุงดอนสมอต้องตื่น ต่เรือออกเดินแล้วผม
จึงได้นอนหลับไปอีก จน ๒ โมงจึงตื่น พอผมตื่นขึ้นก็ถามข่าวถึง
พวกพ้อง ได้ข่าวว่านายอินนอนแล้ว ทราบว่าพอดอนสมอ
ก็ป่วยแล้วก็นอนเรื่อยมา ไกรพุดจาก้วยอย่างไรก็มีแต่โคลง
สี่ระไวทำเดียว นายอินบนบกกับนายอินในเรือช่างผิดกันมาก
จนเป็นคนละคน แต่ที่จริงดูเหมือนจะเก่งขึ้นกว่าเมื่อจะออกจาก
ระนองสักหน่อย คือที่ระนองพอลงเรือก็บอกว่าออกวิงเวียน
เสียแล้ว แต่เมื่อวานนี้ถึงลงเรือแล้วก็ยังเก่ง ผมทราบข่าวว่า
เมื่อกลับมาถึงเรือเมื่อเย็นวานนี้^๕ และกระบวนเสด็จยังไม่ถึง

นายอินอยู่ข้างจะรีนเริงสบาย คุยถึงเรื่องไปเที่ยวราชบุรี
 เสียงเอ็ดกับเรือ กัปตันฝรั่งนั่งดูแผนที่และกะทางที่จะเดินเรืออยู่
 ออกำคาญเหลือทน จนอรุณทณไม่ได้อธิงออกมาว่า “อะไร
 เป็นบ้า คุยสองชั่วโมงแล้วไม่อิม หัวฉันเสียหมดแล้ว” พอ
 ถูกกัปตันออกปากเช่นนั้น นายอินจึงเกิดรู้สึกขึ้นมาว่าถึงเวลา
 กินข้าว เลยเปิดลงไปจากศาลฟ้า นึกถึงเรื่องนั้นแล้วมาดูเวลา
 เรือแล่นวันนั้น ยิ่งทำให้ออกซันขึ้นมา แต่ที่จริงก็ไม่ใช่ นายอิน
 คนเดียวที่รู้สึกไม่สู้สบาย ถึงท่านอาจารย์ก็ไม่ได้การ นอกนั้น
 มีคนที่นอนกันหลายคน แต่ที่ยอมรับว่าเมานนั้นน้อย โดยมาก
 บอกว่านอนเล่น แต่หาได้หยุดอยู่เพียงนอนเล่นเท่านั้น ทำหน้า
 สีตเล่นก็มี ออกข้าวกลางวันเล่นก็มี การเล่นเช่นนั้นจะออกรส
 สนุกอย่างไร ก็ไม่มีใครยอมอธิบายให้ผมฟังเลย มีผู้ที่ไม่เมา
 จริงๆ ก็หลายคน แต่ด้ายกัปตันและกลาสี่เสียแล้ว ไม่มี
 ใครเก่งเท่าท่านอาเลย ท่านสุขบล้องไม่ขาดปากเลย จึงเห็นได้
 ว่าท่านเก่งแท้ ท่านได้เปรียบที่เคยเป็นทหารเรือ เชี่ยวชาญ
 การเดินทะเลมาก พระสมุทกับท่านเป็นมิตรสหายเกลอแก้ว
 กัน จึงไม่ทำอันตรายต่อกันและกัน ส่วนตัวผมเองก็ไม่
 เกยอวควาทนคลื่นนัก แต่วันนั้นอยู่ข้างจะแข็งแรง พอทนจน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ

๗๗

รับประทานข้าวเช้าแล้ว ก็นั่งดูอะไร ๆ อยู่บนศาลฟ้าเรื่อยแต่
ต้องคอยดูทางซ้ายมือ (คือทิศตะวันออก) ไว้บ่อย ๆ เห็นฝูง
ก้อยอุ่นใจหน่อย ถ้าดูไปทางขวามือเห็นทะเลวิ่งไป และนึก
ขึ้นมาว่า ตรงต่อออกไปทางตะวันตกนี้ ต้องไปอีกถึง ๘ วัน
จึงจะพบแผ่นดิน คือลังกาทวีป ดูใจออกจะหวิว ๆ ชอบกล
ต้องเหลียวกลับมาแลดูฝั่งเสียอีก ผมได้เคยสังเกตตัวผมเอง
อย่างหนึ่งว่า ถ้าออกทะเลหาอะไร ๆ กิดเสียมักจะทำให้ลืมหืม
ถึงลืมนาน ๆ กว่าที่มันจะยังทำให้ลืมได้ เพราะฉะนั้นผมจึงไป
หากระดานหินสอมานั่งลงแต่งโคลงเล่น แต่นึกเรื่องไม่ใคร่จะ
ออกอยู่เป็นนาน จนเหลือบไปเห็นนายอินนอนแบบอยู่ จึงนึก
ออกได้บทหนึ่งว่า

แล่นเรือระลอกเร้า

เรรวน

เชือก ๆ ระเหวน

ละห้อย

อืด ๆ อะอ้ออวน

ไอ้ออก อินเอย

นอนแนบเขยน้อย

เนตรน่านองเขย

พอผมแต่งเสร็จแล้ว

คุณหลวงอภิบาลนั่งอยู่นั้นท้วง

ผมก็อ่านให้ท่านฟัง ท่านจึงพูดขึ้นว่า “แต่งอีกบทเถิดนะ”
แล้วท่านก็ชี้ให้ผมดูท่านอาจารย์ เห็นลงเอนอยู่บนเตียงผ้าใบ

ประเดี๋ยวก็ลูกขนหนึ่งหลบตานั้น निकออกช้า ลงท้ายก็เลยได้โคลง
อีกบทหนึ่ง ผมแต่งบาทต้นกับบาทสาม คุณหลวงแต่งบาทสอง
กับบาทปลายดังนี้

อกเอยอนาถไอ้

อาจารย์

เรือนิ่งออกโอรุหาญ

อวตเกล้า

กลืนโยนอะตักตาล

จวนอ้วน เจียวฮือ

นั่งนั่งหลบเนตรแล้ว

จิตน้อมภาวนา

พออ่านโคลงบทนั้นท่านอาจารย์ลูกขนฟุ้ง หัวเราะ
ร่วน ลูกขนอวตให้ดูทันทีว่าไม่เมา พอเดินได้สักสามก้าวลงนั่ง
ภาวนาเสียอีกแล้ว อีกไม่ช้าก็เปลี่ยนอิริยาบถอีก จนถูกพระ
ลักษณคู่แข่งขึ้นมาเยาะให้ เลยลูกขนเดินและยืนใหม่ ท่านใช้
พร้อมสี่อิริยาบถ แต่ผมเชื่อว่าในระหว่างเวลาเร่เดิน คงสมัคร
อิริยาบถไสยาสน์มากกว่าอย่างอื่น

เร่เดินเลียบฝั่งมาจนเวลาราวเที่ยง ถึงที่ตรงปากพระ
ซึ่งอยู่ระหว่างฝั่งกับเกาะกลาง (หรือเกาะภูเกิดตามที่เรียกกัน
อย่างใหม่) เจ้าคุณรัชฎาว่า ถ้ามีคนนำร่องจะเดินเร่เข้าทาง
ช่องนี้ไปก็ได้ แต่ไม่มีคนนำร่องมาด้วย ก็จำเป็นต้องเดินเลียบ
เกาะอ้อมไปทางนอก เร่เล่นไปใกล้ ๆ ฝั่งตะวันตกของเกาะ

กลาง คุณาสลับซับซ้อนกันตั้งแต่ฝั่งทะเลขึ้นไป เหมือนใคร
สร้างจัดซ้อนกันไว้เป็นชั้น ๆ หลั่นกัน คุณไปให้เป็นที่ผลิตผลิต
อย่างยิ่ง และต้องยอมว่าคนเราจะคิดตกแต่งสิ่งไรขึ้นให้งามสู้
ของที่เกิดเป็นขึ้นเองนั้น เป็นอันยากยิ่งนัก

พอเวลาบ่ายโมงเศษจวน ๒ โมง แลเห็นแหลมพระเจ้า
ที่จะเลี้ยว ใครไม่ทราบพูดขึ้นว่า พอเลี้ยวแหลมคลื่นจะตีเรือ
โคลงใหญ่ พระลักษณณ์นั่งโต๊ะอยู่สักครู่เดียวยังมีได้กินอะไร
บอกว่าไม่สบายลุกไปนอน เลยเสียท่าใหญ่ถึงกับกาย ลุงจารย์
ไ้ช่องเลยเยาะใหญ่ ส่วนตัวท่านเองแข็งใจกินข้าวอยู่นอิม
ที่จริงนั้นคลื่นไม่สู้มากอะไรนัก ถึงเมื่อเลี้ยวแหลมพระเจ้านั่งไม่
หนักหนาที่มากนัก ผู้ที่เมา ๆ กันนั้นดูเหมือนจะเป็นเพราะไป
นึกถึงคลื่นขึ้น ถ้าทำเฉย ๆ เสียมักจะไม่มีใครเป็นอะไร ที่เลี้ยว
แหลมก็ครู่เดียวเท่านั้น พอพ้นเกาะแก้วใหญ่เกาะแก้วน้อยมา
แล้ว เดินเลียบมาตามฝั่งตะวันออกเกาะกลาง ก็เท่ากับเดินใน
แม่น้ำ เพราะด้านตะวันตกบังเกาะกลาง ด้านตะวันออกก็มีเกาะ
เรียง ๆ กันมาตลอดจนเข้าอ่าวภูเก็ต ที่จริงการที่เลี้ยวกลางวัน
ในขณะที่จะเลี้ยวแหลม ซึ่งเวลาที่เตรียมกันอยู่ว่าจะถูกคลื่น
กันนั้น อยู่ข้างจะที่ไม่สู้จะเปลืองของกินมาก เพราะมีคนไม่กิน
เสียหลายคน

เวลาบ่าย ๔ โมงครึ่ง ถึงที่จอดเรือหน้าท่าเมืองภูเก็ต
รวมเวลาที่เดินเรือมา ๑๐ ชั่วโมงครึ่ง เร็วกว่าเวลาที่กำหนดไว้
ในโปรแกรมประมาณครึ่งชั่วโมง นี่เพราะวันนี้ไม่ได้ให้เรือพาลี
นำเรือกลางเดินได้ถึง ๑๑ นี้อยู่ต่อชั่วโมง เรือพาลีช้าลงกว่า
อีกชั่วโมงละ ๓ นี้อยู่ การที่เรือกลางเดินมาได้เร็วเช่นนี้ เพราะ
กัปตันอยู่ข้างจะมีความเต็มใจให้มาถึงภูเก็ตเร็ว ๆ หน่อย ผม
ทราบว่่าหม่อมกัปตันได้ออกมาอยู่ที่เมืองภูเก็ตนี้ด้วย

ก่อนที่จะจบจดหมายฉบับนี้ลง ผมขออนุญาตกล่าวถึง
นามเกาะและเมืองภูเก็ตนี้สักหน่อย เกาะภูเก็ตนี้เดิมเรียกว่าเกาะ
กลาง และบักขี้ไต้ก็ควรจะคงเรียกเช่นนี้อยู่ เพราะเป็นชื่อเก่ากว่า
ภูเก็ตเป็นอันมาก ตามคำพูดของคุณหลวงอภิบาลว่า เมืองกลาง
แปลว่าเมืองดาว คือเมืองที่มาดาวคงชนกลางป่า แต่ผมไม่ขอ
รับผิดชอบด้วย อังกฤษเรียกเกาะนี้ว่ายังก์เซลอน คำว่ายัง
ก็จะมาจากไหนผมยังไม่แลเห็น แต่เซลอนนั้นมาจากกลางนั้น
เอง คนไทยเราชำนาญเอา “ถ” หรือ “ต” เป็น “ส” เช่น
ถนนเรียกเป็นสนน ตะพานเป็นสะพาน เป็นต้น นี่กลางก็
เรียกเป็นสวาง ผรั่งพังไปไม่ถนัดไปเรียกเป็นเซลอนไป ส่วน
เมืองภูเก็ตนั้น เป็นเมืองซึ่งฟังจะมีชนใหม่ ๆ ผมกว่าชื่อนี้จะ

มาจากคำภาษามลายูว่า “บุกิต” แปลว่าเขา แล้วจึงแปลมา
เป็น “พุเก็ด” ต่อมาบางทีจะมีใครมีความรู้ภาษาไทยดี ๆ มา
คิดเขียนสะกดตัวเสียใหม่ว่า “ภูเก็จ” ให้สำเนียงคงอยู่อย่าง
เดิม แต่ให้มีคำแปลได้ขึ้น คือผสมคำ “ภู” แปลว่าเขา กับ
“เก็จ” แปลว่าฝั่งเข้าด้วยกัน การคิดชื่อเลียน ๆ เช่นนี้ มี
ตัวอย่างอยู่ที่ชาวบางกอกชั้นใหม่จะรู้จักดี คือแบงก์สยามคอม
เมอร์เชียล เขียนชื่อในภาษาไทยว่าสยามกัมมาจลนั้นแล เมือง
ภูเก็ตยังมีชื่อที่ไต่กันฝรั่งชั้นพ่อค้า ใช้เรียกอยู่มากอีกอย่างหนึ่ง
คือทองคำ ชื่อทองคำนั้นมาจากคำไทยว่าทุ่งคา คือทุ่งที่มีหญ้าคา
มาก พวกจีนพูดสำเนียงไทยไม่ชัด เรียกหมู่บ้านทุ่งคาว่าทองคำ
ฝรั่งเรียกตามจีนอีกชั้นหนึ่ง นี่ไม่ใช่กุเป็นความจริง ผมได้
ทราบที่ฝรั่งที่ถือคนเป็นคนรู้จักเมืองไทยดี ๆ ก็มักเรียกชื่อ
เมืองว่าภูเก็ตตามไทยเรา ที่จริงผมเห็นด้วยตามเจ้าคุณรัชฎา
ว่าควรจะใช้ชื่อกลางแทน เพราะเป็นชื่อเก่า ถ้ามณฑลภูเก็ตนี้
เรียกชื่อว่ามณฑลกลางก็จะเพราะดี และจะค่อยทำให้รู้สึกเป็น
เมืองเก่าขึ้นหน่อย เมืองกลางถึงอย่างไร ๆ ก็นับว่ายังได้เคยมี
ชื่อติดอยู่ในตำนานของชาติเรา ส่วนภูเก็ตนั้นใหม่เอี่ยม ประจวบ
ด้วยชาวมลายูยังไม่หมดเข้ามาไฟฉะนั้น

การเดินทางมาวันนี้ นับว่าเป็นที่เรียบร้อยดีตลอดและ
 ที่เขากล่าวกันว่าลมทะเลเป็นประเสริฐอันหนึ่งนั้น น่าจะเป็น
 การจริงได้ บรรดาผู้ที่ป่วยมาจากเมืองตะกั่วป่าวันนี้หายหมด
 แล้ว วันนี้ นับว่าเป็นระยะยาวที่สุดที่จะต้องเดินทะเลทางมณฑล
 นี้ เพราะฉะนั้นเมื่อพ้นมาแล้วก็อยู่ข้างจะรู้สึกโล่งอยู่บ้าง ที่มี
 จะเดินต่อไปก็เป็นระยะสั้น ๆ หน่อย ๆ หน่อย ๆ ผมเชื่อว่าถ้านายอินเป็น
 คริสต์คงจะขอบใจพระเจ้าในการที่พ้นทะเลย่านยาวเช่นวันนี้
 มาได้แล้ว แต่การที่จะหายใจนายอินนั้นยาก เพราะแก่กรรม
 ทะเลเสียเหลือประมาณ คนโบราณมีกล่าวไว้ว่า คืบก็ทะเล
 ศอกก็ทะเล แต่ในส่วนนายอิน เห็นจะต้องเพิ่มเติมเข้าไปอีก
 ว่า แม่น้ำก็ทะเล คลองก็ทะเล บางที่สระก็จะเป็นทะเลด้วย
 ก็ได้

คืนวันนี้ยังคงประทับแรมอยู่ในเรือกลาง พรุ่งนี้จึงจะ
 เสด็จขึ้นเมืองภูเก็ต พรุ่งนี้เรือเมล์จะออกจึงเป็นโอกาสดีที่ผมจะ
 ส่งจดหมายนี้เข้าไป ผมจะได้เล่าเรื่องประพาสเมืองภูเก็ตต่อไป
 ฉบับหน้า

นายแก้ว

ฉบับที่ ๕

ที่ประทับตำบลสามกอง เมืองภูเก็ต

วันที่ ๒๕ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘^{๔๒}

คำนับมายังท่านพรานบุญทราบ

การเขียนจดหมายต่อกันเป็นท่อน ๆ ทุก ๆ วัน ผม
รู้สึกว่ายู่ข้างจะเป็นการสะดวกกว่าเขียนรวดเดียวแล้ว เพราะ
ข่าวที่เล่าเป็นข่าวสด ๆ ไม่ทันจะลืม เพราะฉะนั้นผมจะได้เขียน
จดหมายฉบับนี้ทุก ๆ วัน วันละท่อนตามที่มีเรื่องเล่ามาก
และน้อย

เมื่อคืนนี้อยู่ในเรือออกจะเค็ดร้อน ขื่อหนึ่งอยู่ข้างจะ
ร้อน อีกขื่อหนึ่งคลื่นไถ่น้ำหนุนเรือ ทำให้เรือทั้งโคลงทั้งยวบ
เล่นเอาผมหายใจอึดอัด รับประทานข้าวเย็นแล้วนั่งคุยกัน
เดียวคนนั้นกับคนนั้นก็บ่นเรื่องคลื่นไถ่น้ำ ทำเอาผมรู้สึกออก
จะชอบกล ผมกลัวจะเสียท่าเลยเลี้ยวไปนอนเสีย ไหน ๆ เมื่อ
เรือแล่นมาก็ไม่เมาเลยจนตลอดทาง แล้วจะมาเมาเมื่อเรือจอด
คูไม่เข้าที่เลย นึกถึงนายอินต้องยินดีแทนแถม ในการที่ท่าน
อาจารย์ได้ให้แกขนของล่องหน้าขึ้นไปเสียแต่เวลาเย็น ถ้าแก

อยู่ต่อไปในเรื่องจนทักเห็นจะได้ความทุกข์เวทนามาก ชะรอย
อาจารย์จะเห็นใจศิษย์จึงจัดการให้ได้มีโอกาสรีบขึ้นบกเสียเร็วๆ

เมื่อเช้าวันที่ ๒๕ เวลา ๔ โมงเสด็จลงเรือกรรเชียง
จากเรือดลง หยิบรับสลุต ๒๑ นัดของเรือพลี แล้วตี
กรรเชียงต่อมาเข้าคลองแล้วเสด็จขึ้นที่ท่าโรงภาษี ซึ่งมีปะรำ
ตักแต่งอย่างงดงาม พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถาที่ปลายปะรำ
ริมท่า พระอริยกระวี เจ้าคณะมณฑลองค์ใหม่เป็นประธาน
กับข้าราชการและพ่อค้าราษฎรคอยรับเสด็จอยู่มาก ในขณะ
เมื่อเสด็จขึ้นจากเรือนั้น เสียงกึกก้องไกลหลอင့်อลไปทั่วเสียง
ต่างๆ คือเสียงปืนใหญ่ที่ตำรวจภูธรยิงถวายคำนับ ๒๑ นัด
อย่างหนึ่ง เสียงแตรสนของตำรวจภูธรอย่างหนึ่ง เสียงบีพาทย์
ที่สรรเสริญพระบารมีอีกอย่างหนึ่ง บีพาทย์นั้นจะลมกลาวถึง
ไม่ได้เป็นอันขาด เพราะเป็นของแปลกซึ่งตั้งแต่มานานยัง
ไม่ได้ฟังเลย วงที่ไปรับเสด็จวันนี้ได้ทราบว่าเป็นของท่าน
พระยาจางวางเมืองภูเก็ตเก่า ถ้าแม้จะถามว่าเป็นอย่างไร ก็
ต้องตอบว่าพอรู้ได้ว่าเป็นบีพาทย์ แต่ถ้าอย่าซักต่อไปอีกดีกว่า
ครั้นพระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถาจบลงแล้ว และเสียงอื่น ๆ ก็
สงบลงหมดแล้ว หม่อมเจ้าประดิพัทธ์เกษมศรีปลัดมณฑล

ได้อ่านคำสั่งแสดงความยินดีรับเสด็จ ในนามของข้าราชการ
พ่อค้าและราษฎร มีพระราชดำรัสตอบตามสมควร แล้วเสด็จ
โดยกระบวนรถม้าจากโรงภาษีออกมาที่พลับพลาตำบลสามกอง
การเสด็จขึ้นเมืองวันนั้นทรงเต็มยศขาว

ตามทางที่เสด็จพระราชดำเนินมา พ่อค้าและราษฎร
ได้จัดการตกแต่งรับเสด็จอย่างแข็งแรง มีซุ้มเป็นประตูก่อ
ถนนเป็นหลายซุ้ม ซุ้มเหล่านี้ขอย่าให้เข้าใจว่าเป็นประตูป่า
ทำอย่างป่าๆ มีเป็นแบบและลวดลายต่างๆ อยู่ข้างจะประกวด
ประชันกันมาก ทำอย่างแข็งแรงน่าดูมาก ตามร้านและบ้าน
เรือนก็ตกแต่งประดับประดาด้วยผ้าสีและธงต่างๆ กับใบไม้
สดอย่างงดงามทั่วไปทั้งตลาด คุณเป็นมิ่งงานการอะไรใหญ่
สนุกจริง ๆ

ตลาดเมืองนั้นผมเห็นว่าไม่แพ้ตลาดหัวเมืองแห่งใดเลย
ผมถาม ๆ คุณตามพวกที่ตามเสด็จมา คุณมีความเห็นตรง ๆ กัน
มากกว่า ยกกรุงเทพฯ เสียแล้ว ยังไม่เคยเห็นเมืองใดสนุกเท่า
นี้ เกิด แต่ผมต้องขอยกเชียงใหม่อีกสักเมืองหนึ่ง ถนนที่ตลาด
เมืองนั้นมียาว ๒ ๕ ๕ ฟากผู้คนก็มาก แต่เห็นเงิน
เป็นพัน นายเกวี่ว่าขับรถไปตามถนนตลาด รู้สึกเหมือนไป

ตามถนนทรงวาดในกรุงเทพฯ ซึ่งผมยอมว่าคล้ายจริง พัน
ตลาดออกมาแล้ว บ้านดี ๆ เรียงติด ๆ กันอยู่ นึก ๆ ดู คล้าย ๆ
ทางสะพานหรือถนนสุริยวงศ์ ที่ประทับ^๕ออกมาอยู่เสีย
ไกลห่างจากที่ตลาดหลายสิบเส้น ท่านประติพัทธ์ท่านว่าจะจัด
ที่ให้ประทับในเมืองก็จะร้อนเต็มที ^๕ที่สามกองนี้ไม่ได้ ที่
ประทับเป็นตึกสองชั้น ตั้งอยู่ในสวนมะพร้าวอยู่ข้างจะเจียบตี
เพราะห่างที่คนอยู่กันมาก ๆ

เวลาบ่ายเสด็จไปประทับที่ศาลมณฑล เจ้าคุณเทศาให้
ท่านประติพัทธ์นำข้าราชการเฝ้าเรียงตัว ^๕ที่ต้องให้ไปเสด็จ
ออกให้เฝ้าที่ศาลเช่นนี้ เพราะไม่มีที่ใดที่จะมีห้องใหญ่พอ

เสร็จการเฝ้าแล้วทรงรถประพาสตามถนนในเมือง เมือง
ภูเก็ตนี้เป็นเมืองที่บุกจริง ๆ ไปทางไหนก็พบแต่ชุมหมืองที่บุก
จนเกือบจะเดินหลีกชุมหมืองไม่พ้น แต่หมืองก็ทำประโยชน์
ให้แก่เมืองภูเก็ตมาก ตึกรามมี^๕ขึ้นได้ก็เพราะหมือง คนทำ
หมืองรวยแล้วสร้างตึกขึ้น ถนนก็ดีได้เพราะหมืองโดยมาก
คือศิลาที่ขุดขึ้นมาจากชุมหมืองเจ้าคุณเทศาส่งไม่ให้ทิ้งเสีย ให้
เก็บรวบรวมไว้ เมื่อต้องการก็ไปขวนมาใช้โรยถนนไม่ต้องไป
หาที่ไหนไกล อีกประการหนึ่งถ้าใครขอทำหมืองเจ้าคุณเทศา

ก็ขอให้รับสัญญาทำถนนให้ด้วย เพื่อใช้เนื้อในการที่ขุดพื้น
แผ่นดิน โดยเหตุที่มีเหมืองมาก เมืองภูเก็ตจึงเจริญเร็วได้
ถึงเพียงนี้

พยานแห่งความเจริญของเมืองภูเก็ต ตามที่คนสามัญ
ที่มาเที่ยวจะรู้สึกได้มีอยู่หลายประการ วิมานสาวสวรรค์ก็มี (แต่
ไม่มีประทีปมรกต) โรง “วิก” ก็มี แต่หาใช่วิกลิเกไม่ เป็น
วิกงิ้วไป เพราะฉะนั้นในชั้นยังแพบ้านคอนอยู่ข้อหนึ่ง โรง
ทำน้ำโซดาก็มี โรงทำน้ำแข็งก็มี รายโรงน้ำแข็งนั้นแหละอยู่
ข้างจะเก่งมาก นอกจากในกรุงเทพฯ ไม่มีที่ไหนอีกในเมือง
ไทย รถม้ารถลากบริบูรณ์ รถยนต์ก็มีถึง ๔ คัน แต่มีความ
เสียใจที่เดินไม่ได้เสียคันหนึ่ง ยังคงใช้ไค้อยู่แต่ ๓ คัน ยังขาด
อยู่ก็แต่ไฟฟ้าอันและเป็นอย่างสำคัญ

เวลาค่ำเสด็จไปเสวยที่จวนเจ้าคุณเทศา พร้อมด้วย
ข้าราชการผู้ใหญ่ในมณฑลและข้าราชการที่ตามเสด็จ ผูกกับ
นายเกอได้มีโอกาสนั่งรถไปเที่ยวด้วยกัน ผ่านไปทางตลาด
ซึ่งตกแต่งโคมไฟสว่างกระจ่างที่ซุ้มและที่ตามบ้านเรือน คุราว
กับมีงานอะไรใหญ่ๆ นายเกอร้องว่าทำให้รู้สึกใจเบิกบาน
รื่นเริงชอบกล ที่จริงก็น่าดู คนเดินดูการตกแต่งแน่นถนน
ราวกับงานเฉลิมพระชนมพรรษาในกรุงเทพฯ

จวนเจ้าคุณเทศานั้น อยู่นอกเมืองออกไปไกล ถนนที่จะไปที่นั้นตัดเลียบไปตามชายทะเล ตามถนนนี้มีบ้านข้าราชการตั้งอยู่หลายบ้าน ไม่มีบ้านราษฎรมาปะปนอยู่เลย เป็นหมู่บ้านอันหนึ่งต่างหาก พวกข้าราชการได้พร้อมใจกันเลือกให้หลวงบริบูรณ์ข้าหลวงคลังเป็นผู้ใหญ่บ้าน ผมทราบว่าตัวคุณหลวงบริบูรณ์เองไม่ใคร่สมัครรับหน้าที่เลย เพราะว่ามีธุระมาก ส่วนลดในการเก็บเงินค่าราชการก็ได้รวมเบ็ดเสร็จไม่เต็มบาท แต่ก็ไม่มีใครยอมให้ออกจากหน้าที่ การรับเสด็จครั้งนี้ต้องถูการทำข่มเหงเล็กน้อยมาก ท่านบ่นว่าลูกบ้านของท่านเต็มที บังคับไม่ใคร่จะได้ จนผู้ใหญ่บ้านต้องลงนั่งทางเกวียนเทียมตะเกียงที่ข่มเอง พันธุ์ข่มของคุณหลวงบริบูรณ์ไปอีกหลายเส้นจึงเข้าเขตจวนเจ้าคุณเทศา ท่านไปทำอยู่ในกลางป่าแท้ๆ เสือเดินเข้าไปเที่ยวเล่นบ่อยๆ

เสือในเกาะนี้ผมทราบว่าชุมมาก และเจ้าคุณเทศาได้ตั้งราคาไว้ตามสมควรแก่ชนิดของเสือ มีผู้คักมาขายบ่อยๆ มีเป็น ๓ ชนิด คือ เสือใหญ่ เสือขาว เสือดำ การที่เจ้าคุณเทศาซื้อเสือไว้ไม่ใช่สำหรับเลี้ยงไว้ดูเล่น ท่านซังกรงไว้เป็นแถวที่หน้าเรือนจำ ใช้งานในแผนกสุขาภิบาล ในเมืองนี้สุนัข

ชุมพอใช้เหมือนกัน มีแขกเป็นหน้าที่ตีสุนัข เสือเป็นหน้าที่
กินสุนัขที่แขกตีได้มา จึงนับว่าเสือได้ทำหน้าที่เป็นเจ้าพนักงาน
สุขาได้ส่วนหนึ่ง

เวลาเย็นวันที่พลับพลามีหนังโรงหนึ่ง กับมะยง
โรงหนึ่งมาเล่น ผมไม่จำเป็นจะต้องกล่าวว่าผมไม่ได้ไป
มะยง เติมก็ไม่มีโรงมหรสพอยู่เลย แต่คุณหลวงอภิบาลไปพูด
ขึ้นกับท่านประติพัทธ์ว่าสุระนองและตะกั่วป่าเขาไม่ได้ ท่าน
ประติพัทธ์จะยอมแพ้ที่ไหนได้ ก็ต้องไปจัดหาอะไรๆ มามี
จนได้ มาปลูกโรงกันขึ้นในตอนบ่ายนี้เอง เพราะฉะนั้นต้อง
ขอบใจคุณหลวงอภิบาลในการที่ต้องถูกฟังเสียงมหรสพ ถ้า
หาไม่ก็จะพอได้มีเวลาพักผ่อนบ้าง

วันทั้งแต่เข้ามาจนกลางคืนร้อนอ้าวไม่หาย ลมแล้ง
ก็ไม่ไคร่จะมี ฝนต้งๆ มาแล้วก็เคลื่อนไป ถ้าฝนตกเสียได้บ้าง
ก็จะค่อยเย็นขึ้น

วันที่ ๒๖ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

วันนี้เป็นวันพัก เข้าไม่ได้เสด็จแห่งใด ต่อเวลาบ่าย
จึงเสด็จทางรถประพาสตามถนนในเมืองนี้บ้าง เมืองภูเก็ตนี้
ที่จริงไม่ใช่เมืองเล็กน้อยวันเดียวเที่ยวไม่ทั่ว และการก่อสร้าง

ยังมีอยู่เสมอ ที่กและสถานที่ต่าง ๆ ที่กำลังก่อสร้างอยู่นั้น ในเวลานี้มีมาก โรงเรียนใหญ่ ๆ ที่กำลังสร้างอยู่สองโรง คือโรงเรียนสำหรับมณฑลโรงหนึ่ง กับโรงเรียนผู้หญิงโรงหนึ่ง เรื่องโรงเรียนผู้หญิงนี้ ผมได้ทราบว่าเมื่อแรกเริ่มจะสร้างชั้นราษฎรพากันลือว่าจะบังคับให้ผู้หญิงเข้าโรงเรียน เพื่อต่อไปจะเก็บเข้าเป็นทหารออกจะน่าขันอยู่บ้าง สมมุติว่าถ้าจะตั้งกองทหารผู้หญิงขึ้นจริง ๆ ในชั้นต้นคงจะต้องหาครูทหารผู้ชายมาฝึกหัด ถ้าเช่นนั้นผมจะต้องขอลาออกมารับอาสาทำหน้าที่นั้น ส่วนเงินเดือนถึงแม้จะมากน้อยน้อยน้อยก็ไม่ใช่เป็นไรก็ได้

ส่วนการที่นับว่าเป็นข้างฝ่ายพิธีมีอยู่บ้างในวันนี้ คือเวลาบ่ายก่อนที่จะเสด็จประพาสภรรยาราชการได้มาเฝ้าแล้ว ได้พระราชทานสัญญาบัตร และเหรียญรัชมังกลาภิเชกแก่ข้าราชการมณฑลนี้ ครั้นเวลาค่ำเสด็จกลับจากประพาสแล้ว พวกพ่อค้าฝรั่งได้มาเฝ้า

ตอนค่ำในเมืองจตุรโคมไฟอีก และที่นี้ก็มีกรมหรสพเช่นเมื่อคืนนี้ แต่มีมโนราห์เพิ่มมาอีกโรงหนึ่ง นายเกอไปดูกรมหรสพกลับมาเล่าให้ผมฟังว่า มะยงนั้นทนอยู่ได้ไม่กี่นาที่ แต่มีมโนราห์นั้นอยู่ข้างจะเก่งมาก ก็มีรวบรวมกันอยู่

หลายภาษา เจ้าของโรงและคนอื่นๆ โดยมากเป็นไทย แต่ในพวกคนแคะ (กรับ) มีเป็นแขกอยู่ ๒ คน ชื่อแขกมีกับแขกมาก กับมีจีนคนหนึ่งชื่อจีนไหล แขกมีแขกมากพูดแขกไม่ได้ จีนไหลพูดจีนไม่เป็นพูดเป็นแต่ไทย

อนึ่งผมมีความเสียใจที่จะต้องรายงานว่า วันนั้นมีผู้ป่วยอีกคนหนึ่งคือหม่อมคอกเทียนมือบวม เป็นเหตุเพราะเมื่อตามเสด็จประพาสวัน^๕ ซี่มำตามรถที่นั่งไป ม้าของท่านประพบัติไม่ดี พลาลงไปจนหม่อมเกือบเสียท่า ท่านจึงต้องลงโทษทุบและตบด้วยความหวังจะให้เจ็บแล้วจำ แต่ม้ามันจะจำหรือไม่จำก็ทราบได้ยาก ที่ทราบได้แน่นอนก็แต่ชื่อที่ว่าหม่อมเป็นผู้เจ็บ เพราะหัดของหม่อมอยู่ข้างจะร้ายอยู่บ้าง

วันที่ ๒๗ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘^{๔๒}

เวลาเช้าวัน^๕นี้เสด็จไปทรงเปิดถนนซึ่งเชื่อมเมืองภูเก็ตกับเมืองกลาง เจ้าพนักงานได้ปลูกประรำไว้ที่หัวถนน ซึ่งอยู่ริมโรงพยาบาลมณฑล ได้อาราธนาพระสงฆ์มานั่งในปะรำ^๕ มีเจ้าคุณอริยกระวี เจ้าคณะมณฑลเป็นประธาน หม่อมเจ้าประดิพัทธ์ได้อ่านรายงานการสร้างถนนสาย^๕นี้ แล้วกราบบังคมทูลเชิญเสด็จทรงเปิดถนน มีพระราชดำรัสตอบพระราชทาน

นามถนนว่า “ถนนเทพกษัตรี” ตามนามท้าวเทพกษัตรีที่
ได้ต่อสู้กับพม่าป้องกันเมืองกลางไว้ได้ มีนามปรากฏอยู่ในพระ
พงศาวดาร ทรงชักผ้าแพรคลุมป้ายนามถนน พระสงฆ์สวด
ชัยมงคลคาถา ปี่พาทย์ประโคม แล้วทรงพระราชดำเนินไป
ทรงตัดแพรแถบที่ซึ่งขวางถนน เสด็จขึ้นทรงรถยนต์ขับไปตาม
ถนนเทพกษัตรีต่อไป

ทางจากที่หัวถนนริมโรงพยาบาลไปจนถึงที่ว่าการอำเภอ
กลางประมาณ ๔๐๐ เส้น แต่ถนนไม่หมดอยู่เพียงนี้ ยังมี
ต่อไปอีกจนถึงท่ามะพร้าวฝั่งทะเล ตอนนั้นยังไปไม่ได้เพราะ
สะพานยังทำไม่แล้ว ถนนตั้งแต่ริมโรงพยาบาลไปจนถึงตำบล
ท่าเรือ ซึ่งมีตลาดอยู่ราวกึ่งทางระหว่างภูเก็ตกับกลางนั้น ถนน
โรยศิลาแล้วแน่นหนาเรียบดี ตอนตั้งแต่ท่าเรือไปยังไม่ได้
โรยศิลา ต่อหน้าฝนจึงจะไ้โรยต่อไป ขั้บรถไปทางถนน
ไ้ดูที่ทั้งสองข้างทางเป็นที่ผลิตผลิตเงินเจริญตาขึ้นนัก เคยไ้
เที่ยวเล่นแต่ตามบางกอกซึ่งเป็นที่ราบเลี่ยนตา มาไ้เห็น
พื้นดินสูงๆ ต่ำๆ บ้างก็ยอมทำให้เป็นที่ร่นรมย์อยู่บ้าง ถนน
บางแห่งที่ผ้าเขาไปก็มี คือตัดเขาเป็นช่องไปเฉพาะให้ถนน
ไปไ้ สองข้างเป็นกำแพงสูง นายเก็อยู่ข้างจะพิศวงมาก

ถามผมว่าได้เคยเห็นเช่นที่ไหนบ้างหรือยัง ผมตอบตามความจริงว่าในเมืองไทยยังไม่เคย เห็นแต่ที่ยุโรป ที่จริงผมรู้สึกอยู่แล้วว่าทางนั้นทำให้นึกถึงเที่ยวในยุโรป แต่ครั้นจะพูดขึ้นก็ดูจะเป็นนอยากอวดคิดว่าเคยไปเมืองนอกเมืองนา ชุบเนื้อชุบตัวอะไรมาแล้ว จึงไถ่เงาะไว้ให้ตามเสี้ยก่อนจึงตอบ

ที่เมืองถลางนั้น ไม่มีสิ่งของที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่าเคยเป็นเมืองใหญ่โตเพียงใด เพราะเป็นเมืองที่ไม่เคยมีกำแพงแรงเคยอะไรเลย จึงไม่มีอะไรเหลือเป็นชั้นเป็นอัน แต่บ้านคนยังมีอยู่แน่นหนา เติมเคยมีพลเมืองถึงสองหมื่น ในกาลบัดนี้คงมีอยู่แปดพันเศษ และทราบว่าเป็นจีนเสียมาก พวกลูกหลานท้าวเทพกษัตรียังมีอยู่หลายคน ได้มาเฝ้าที่ประทับรื้อนบ้านท้าวเทพกษัตรีก็ยังช้ได้ อยู่ที่ริมวัดพระนางสร้าง เมื่อไต่ขึ้นชื่อวัดผมเภาพุ่งไปว่า พระนางที่สร้างวัดนั้นคงเป็นท่านท้าวเทพกษัตรี ซึ่งชาวถลางนับถือยกย่องเป็นเจ้าของ แต่บางคนเถียงว่าหาใช่เช่นนั้นไม่ ว่าท่านเศรษฐีนี้อะไรอื่นอีกคนหนึ่งสร้าง ตกลงเป็นไม่ได้ความแน่นอน ยังมีของที่เกี่ยวข้องกับท้าวเทพกษัตรีอีกอย่างหนึ่ง คือค่ายที่สร้างขึ้นต่อสุพม่า ตั้งอยู่กลางทุ่งนา ในกาลบัดนี้ไม่มีอะไรเป็นที่สังเกตเลยว่าเป็นค่าย

เดิมมีเสาค่ายระเนียบคั่นอยู่รอบ เป็นที่รูปสี่เหลี่ยม แต่คนที่ทำ
นาเห็นใครอดอนเสาค่ายไปเสียหมดแล้ว นักชนมากก็นึก
ชมว่าท้าวเทพกษัตรี^{๙๔๕} เป็นผู้หญิงเก่งคนหนึ่ง ผู้หญิงที่จะได้
มีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในตำนานของชาติเราน้อยนัก ที่มีก็มัก
ไปมีในทางที่ไม่สู้จะน่าให้มันึก เช่นแม้อยู่หัวศรีสุตาจันทร์
เป็นต้น เพราะฉะนั้นเป็นการสมควรแล้วที่จะมีอนุสาวรีย์ไว้
ให้คนระลึกถึงและจำได้ต่อไปชั่วกาลนาน การที่พระราชทาน
นามถนนสายกลางนี้^๕ตามท้าวเทพกษัตรี^{๙๔๕} จึงเป็นการควร
อย่างยิ่ง

นอกจากสิ่งที่เกี่ยวข้องกับท้าวเทพกษัตรียังมีขึ้นสำคัญ
ในเมืองถลางอีกอย่างหนึ่ง คือพระผุดที่วัดทอง ตามเรื่อง
ที่ผมสืบได้ว่า เดิมที่มีชายผู้หนึ่งงูกระบือกลับจากนา มาถึงที่
ตรัง^๕รู้สึกเหนื่อยจึงลงนั่งพัก ผูกกระบือไว้กับต้นไม้อันหนึ่ง
ต่อมากระบือนั้นก็มีอาการเจ็บ ตาเจ้าของจึงรู้สึกว่ามันเห็นจะ
ได้กระทำผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง ผีสงฆ์เวทนาจึงลงโทษ กลับ
ไปดูตอนที่ผูกกระบือเห็นเป็นยอดแหลมเหมือนยอดศรีมีพระ จึง
กระทำสักการบูชาตามสมควร กระบือก็หายไข้ มีคำเล่าต่อไป
ว่ามีผู้ได้ไปขุดลงไปพบพระเศียรพระ แล้วจึงมีศรัทธาจัดการ

ก่อนพระพุทธรูปสวามพระที่ผู้คน ก่อด้วยอิฐถือปูน มีแต่พระ
เศียรกับพระองค์เพียงแค่ว่าทรงเพื่อให้ดูเหมือนผู้คนมาจาก
พื้นดิน ฝีมือช่างทำก็กระนั้นแหละ แต่ต้องชมว่าเขากล้า
มีคนน้อยคนที่จะกล้าทำพระเช่นแต่ครั้งองค์เช่นนั้น เพราะ
จะนั้นก็ต้องยอมว่าเป็นของควรดูอย่างหนึ่ง แต่ผมต้องรับ
สารภาพว่าใจผมรู้สึกว่าคุณองค์นั้น เป็นของประหลาดมากกว่า
เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดศรัทธา

เสวยกลางวันวันหนึ่งที่บ้านนายอำเภอ คุณหลวงบริบูรณ์
ในตำแหน่งหลวงผู้จัดการโรงยาฝิ่น จัดเครื่องปอเปี๊ยะถวาย
นี่คือแบ่งเล่าที่ห่อเครื่องต่าง ๆ อย่างแบบเกาะหมาก อิ่มพอใช้

ในระหว่างเวลาเสวยนั้น มโนราห์ที่เล่นประชันกัน
อยู่ ๒ โรง เอะอะกันสนุกใหญ่ ถึงกับทำพิธีเขียนรูป คือถือ
กันว่าใครมีวิชาอาคมมากก็อาจเสกเป่าให้อีกฝ่ายหนึ่งแพ้ไปได้
เสียงโห่ร้องกันก็ก้องไกลหัด แต่ไม่เห็นมีผลอะไร ชะรอย
ครูจะแรงเท่ากันทั้ง ๒ โรง ศิลป์สรวไม่กินกัน ผมทราบว่า
ยกโรงตามมาเล่นที่พลับพลาที่ประทับอีก เห็นจะมาเขียนรูป
กันต่อไปอีกที่นี้

ข้ากลับแวะทอดพระเนตรบ้านท่านพระยาวิชิตสงคราม

จางวางเมืองภูเก็ตที่ตำบลท่าเรือ บ้านท่านพระยาวิชิตไป
 สร้างขึ้นเมื่อครั้งเงินกระทำการตัวเหยียนที่เมืองภูเก็ต ท่าน
 พระยาวิชิตเห็นว่าจะอยู่ในเมืองภูเก็ตใกล้ภัยอันตรายนัก จึง
 ไปสร้างบ้านขึ้นที่ท่าเรือสำหรับเป็นที่เลี้ยงไปอยู่ มีกำแพง
 แข็งแรงราวกับกำแพงเมือง มีโบสถ์มาคัสตีเลียม มีบ่อมวง
 เป็นระยะ ๆ รอบ เติร์มรบเจ็กอย่างแข็งแรง ภายในได้ก่อ
 ตึกรามขึ้นไว้หลายหลัง แต่ปรักหักพังเสียเกือบหมดแล้ว ยัง
 เหลือพอเป็นรูปอยู่แต่ทิมแถวที่สำหรับพวกหญิงละครอยู่ มี
 สระสำหรับแม่ละครลงเล่นน้ำ ทั้ง ๆ กลัวเจ็กเช่นนั้นแล้วยัง
 ออกเล่นละครไม่ได้ แต่บางทีการที่ดูละครนั้นเองจะเป็นเครื่อง
 ทำให้เพลิดเพลิน พอลืม ๆ ความกลัวเจ็กไปได้บ้าง

ผมต้องขอเล่าว่า เมืองกลางนั้นสิวิไลซ์มีใช้น้อย มี
 ฝรั่งอยู่ครวหนึ่ง ได้มาเฝ้าที่บ้านนายอำเภอคนหนึ่ง ผมได้ไป
 สนทนากันอยู่นาน ได้ความว่าซื้อปอด พอเข้าพวกกับแขก
 อาจได้ ถ้าไม่บอกว่าฝรั่งก็รู้ไม่ได้ เพราะแต่งกายก็ุ่งผ้าเหมือน
 ไทย ๆ เรา กินหมากจนปากไหม้พูดภาษาฝรั่งไม่ได้จนคำเดียว
 ถามว่าพวกเขามาอยู่ที่เมืองนี้แต่ครั้งไรก็บอกไม่ได้ รู้แต่ว่ามา
 อยู่ได้หลายชั่วคนแล้วเท่านั้น แต่เดิมจะมาจากไหนตัวฝรั่ง

ปอดเองก็บอกไม่ได้ แต่ผมทราบข่าวชาวโปรตุเกสได้เคยมาที่
ถลางนี้ตั้งแต่ช้านานมาแล้ว บางทีฝรั่งคำที่ถลางนี้จะปลูก
หลานชาวโปรตุเกสก็ได้ พวกฝรั่งถลางยังถือลัทธิคริสต์อยู่
ผมได้ยินเจ้าคุณเทศาภิบาลเล่าอยู่ก่อนแล้วว่า พวกฝรั่งถลางนี้
รู้จักถืออยู่อย่างเดียวแต่ว่าวันอาทิตย์เป็นวันพระ และจำเป็น
ต้องหยุดการงานทั้งปวงเท่านั้น ครั้นวันนี้ผมได้พบฝรั่งปอด
ถามว่าวันอาทิตย์ทำอะไรบ้าง ตอบว่าสวดมนต์ภาวนา ผมให้
ลองสวดให้ฟัง ก็ว่าเป็นภาษาไทยอย่างเดียวกับที่พวกเขารืตใน
กรุงเทพฯ ว่านั่นเอง ผมมีความสงสัยจึงไล่เสียงต่อไปได้ความ
ว่ามีพ่อ (บาทหลวง) คนหนึ่งได้ออกมาสอนให้สวดเช่นนั้น
และได้สอนให้อ่านหนังสือ เป็นตัวฝรั่ง อา เบ เซ เท แต่
อ่านเป็นสำเนียงไทย ก็ได้สอนให้ภาวนาทุกๆ วัน เอามือ
แตะที่ขอกอกแล้วว่า “พระบิดา” (คือพระเป็นเจ้า) แตะที่
ใต้ชายโครงตรงลงมาแล้วว่า “พระบุตร” (คือพระเยซู) แตะ
ที่ไหล่ทั้งสองแล้วว่า “พระจิต” (คือพระวิญญาณ เทียบกับ
พระธรรมของเรา) นี่ก็ตรงตามที่พวกเขารืตบางกอกกระทำอยู่
ฝรั่งปอดนั้นได้รับศีลแล้วพ่อให้ชื่อฝรั่งว่าคอมินิโค ภรรยาเป็น
ไทยยังไม่ได้รับศีล บุตรได้รับศีลแล้ว ๒ คน ผู้หญิงคนหนึ่ง

ชื่อนาตาลี ผู้ชายคนหนึ่งชื่อเปา (คือเปาโลหรือปอล) จะไล่เลียงเอาข้อความอะไรในเรื่องศาสนาคริสต์ก็ไม่ได้ ความรู้ของฝรั่งคอมมิวนิสต์บอกหมดเพียงเท่านั้น น่าสมเพชจริง ๆ แต่คนไทยๆ อย่างผมก็เล่าเรื่องลัทธิคริสต์ได้มากกว่านั้นหลายร้อยส่วน แค่นั้นจะเป็นฝรั่งกับเขาทำไมก็ไม่ทราบ

กล่าวถึงเรื่องฝรั่งกลางนี้ ทำให้ผมนึกถึงเรื่องชื่อเกาะกลาง^๕ที่ฝรั่งเรียกว่ายังก์เซลอน^๖นั้น บัณฑิตคุณหลวงอภิบาลท่านไปได้รับความต้อมาอีกจากพ่อค้าฝรั่งผู้หนึ่ง (ฝรั่งขาว ไม่ใช่ฝรั่งดำ) คือเขาเล่าว่าชาวโปรตุเกสเดินเรือมาถึงที่เกาะนี้ก่อนฝรั่งชาติอื่น คงจะถามพวกแขกมลายูว่าที่นี่ชื่ออะไร แขกนั้นจะเข้าใจว่าถามถึงแหลมที่เรือจอดอยู่ จึงบอกว่า “อุงสะลัง” คือแหลมกลาง “อุง” เป็นคำมลายูแปลว่าแหลม ชาวโปรตุเกสก็จะเลยเข้าใจไปว่าเกาะนี้ชื่อเกาะอุงสะลัง แต่ฝรั่งพูดสำเนียง “อง” ไม่ชัด เพี้ยนเป็น “อง” ไป คำว่า “อุง” จึงกลายเป็น “อุงอง” ภายหลัง “อุง” นั้นกล้ำๆ หายไป คงเหลือแต่ “ยอง” ชื่อเกาะจึงเป็น “ยองสะลัง” ไป ครั้นถึงพวกอังกฤษได้จากชาวโปรตุเกสไปอีกชั้นหนึ่ง ไปเรียกให้ลงเป็นสำเนียงของเขา คือ “ยอร์ก” หรือ “ยังก์” แปลความ

ได้อย่างเดียวกันว่า “ตะเกา” ส่วน “สะล้ง” นั้น อังกฤษฟัง
 ว่าคุณเสียงคล้ายๆ ชื่อเกาะลังการซึ่งฝรั่งเศสเรียกว่า “เซล้ง”
 อังกฤษเรียกอยู่ว่า “เซลอน” แล้วจึงเลยเหยียด “สะล้ง” ลง
 เป็น “เซลอน” เสียด้วย เกาะกลางนั้นจึงกลายเป็น “ยังก์เซ
 ลอน” ไปได้ ข้อความที่อธิบายมานี้ ผมเห็นว่าถูกต้องชอบกลอยู่
 หัวใจความคุณหลวงอภิบาลเป็นผู้ไปได้มา แต่คำอธิบายขยาย
 ความเป็นของผม เพราะฉะนั้นถ้าฉวยว่าจะมีใครหาว่ากู ผม
 จะไม่หลีกเลี้ยงเอาตัวรอกซ์คุณหลวงเลย ผมยอมรับผิดรับ
 ชอบด้วยเต็มประตู

แต่ขออย่าเข้าใจว่า เรื่องที่คุณหลวงเล่าผมจะยอมรับ
 รองได้เช่นนี้ทุกเรื่อง มีบางเรื่องที่ไม่มีความจำเป็นจะรับผิดชอบได้
 นอกจากตัวท่านเอง เช่นวันนั้นเองเป็นต้น ผมได้ยินท่านเล่า
 ถึงเรื่องไปกลางว่า ท่านไปกลางทางเห็นงูตัวหนึ่งยืนขวางอยู่
 กลางถนน (สัตว์ที่ไม่มีเท้าจะยืนได้อย่างไรผมก็แลไม่เห็น แต่
 คุณหลวงอภิบาลท่านว่าเช่นนั้น ผมก็เล่าไปตามคำของท่าน)
 คุณหลวงบอกให้แขกที่ขับรถยนต์หับงูนั้นไป แขกหายยอมไม่
 พอรอดเข้าไปใกล้งูนั้นก็เลื้อยขึ้นเขาไป แล้วยังได้ไปยืนทำ
 หน้าตาตากางอยู่อีก เป็นที่เหมือนจะพูดว่า “ไม่กล้าหับจริง”
 มีผู้ตามขึ้นว่างูนั้นใหญ่ยาวสักเท่าใด คุณหลวงอภิบาลว่าลำตัว

เชื่องกว่าเขาเก้อหวาย แลยาวเกือบเลเหลา กรันหนุ่นๆ กัน
 เข้าเลยไค่เรื่องไค่ราวพิศดารมากขึ้นไปอีกว่า เมื่อแรกพบนึกว่า
 มองเข้าไปในปากถ้ำ ต่อเมื่อถ้านั้นกระดิกจึงได้รู้สึกขึ้นว่าเป็น
 ปากงที่อ้ายอยู่ ผมเชื่อว่างตัวนั้นคงจะเป็นพี่น้องกับงเมืองนคร
 ซึ่งมีผู้เล่าว่าตัวโตเท่าครกและส่วนยาวก็เท่าครก และมีอิทธิฤทธิ์
 มาก แม้แต่เหลียวมาคู้สัตว์หรือคนใด ๆ สัตว์หรือคนนั้นเป็น
 ต้องตาย มีผู้ถามคนที่เล่าว่า ถ้าเช่นนั้นตัวผู้เล่าทำไมไม่ตาย
 ตอบว่าเมื่องเหลียวมาเขาเมินหน้าเสียตาไม่จับกันจึงไม่ตาย ง
 ของคุณหลวงอภิบาลสัตว์นั้นไม่ได้

๔๒

วันที่ ๒๘ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เช้าวันนี้ไค่เสด็จไปเปิดถนนอีกสายหนึ่ง คือสายที่ไป
 อำเภอกะรุ จากที่ประทับไปถึงหัวถนนต้องผ่านไปทางตลาด
 ในเมือง ส่วนการพิธีเปิดก็อย่างเดียวกันกับ การเปิดถนน
 เทพกษัตริย์ ถนนสายกระทุ่นผ่านไปทางเหมืองคืบูกโดยมาก
 และผ่านวัดเก็จ ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองภูเก็จเก่า เพราะฉะนั้นนับ
 ว่าเป็นถนนที่เชื่อมเมืองภูเก็จเก่ากับใหม่ พระราชทานชื่อว่า
 “ถนนวิจิตรสงคราม” ตามนามท่านพระยาจางวางเมืองภูเก็จ
 ซึ่งเป็นผู้ไค่ตั้งเมืองภูเก็จใหม่ขึ้นเป็นเมือง

เสร็จพิธีเปิดถนนแล้ว ทรงรถยนต์ไปตามถนนนั้น
เป็นถนนศิโรตธินาแล้วตลอด รูปถนนนี้เปรียบเหมือนบ่วง
บาตบ่วงอยู่ในหุบเขาโอบล้อมและหมู่บ้านกระจุยไว้ ปลาย
เขากั้นเข้ามาต่อกับตลาดในเมือง รวมระยะทางถนนทั้งสี่
สองร้อยเส้นเศษ ถนนนี้ถ้าไม่ผ่านไปชุมเมืองก็ไปริมๆ
เห็นเหมือนเกือบตลอดทาง แต่ก็มีที่งามๆ น่าอยู่มาก ถ้าจะว่า
ถึงความงามกันแล้ว เมื่อวานนี้สู้ไม่ได้ วันนี้มีเขามาก เพราะ
จะหนีภัยห้วยหุบมาก ตอนเมื่อเข้าไปในแดนอำเภอกะรุแล้วได้
สักหน่อย ถนนผ่าไปในเขา พอโผล่ออกไปราวกับเปิดจาก
ละคร เขาซ้อนกันเป็นวงรอบ แลๆ ไปราวกับจะไม่มีทาง
ออก ถนนเลี้ยววงไปตามไหล่เขาข้างหนึ่ง แลกลงไปที่พื้น
หุบคล้ายคูแวนที่ ซึ่งได้คุ้นเคยให้หนูๆ ขึ้นมาเพื่อให้แลเห็น
ง่าย ๆ ฉะนั้น ไปต่อไปอีกหน่อยถึงทางสามแพรกิมวัดเก็จ
มีโรงพักตำรวจอยู่ตรงนั้นโรงหนึ่ง ได้ขับรถไปทางแพรก
ซ้าย เข้าไปในวงเขาอีกชั้นหนึ่งใหญ่กว่าวงที่แล้วมา แต่ไม่
งามกว่า ต่อไปอีกไม่ช้ามีถนนแยกเลี้ยวซ้ายขึ้นไปจนถึงเชิงเขา
หน้าตก ลงจากรถที่เชิงเขา ทุลกระหม่อมทรงพระเกี้ยว
พวกตามเสด็จเดินขึ้นไป แต่เจ้าคุณเทศายอมแพ้ในการที่จะ

เดินต้องขึ้นรถม้า ม้าลากรถจริง แต่ต้องมีคนรุนท้ายอีก
หลายคน

ถึงที่หน้าตก พอแลดูน้ำลำธาร มีต้นไม้ร่มรื่นชื่นใจ
หายเหนื่อยหายร้อนทันที ที่หน้าตกนั้นมีรางไม้ทอดออกมาเพื่อให้
ตกตรงก้อนศิลาก้อนหนึ่ง พอเหมาะเป็นแท่นที่นั่งอาบ กับที่
แอ่งนั้นได้ก่อเป็นทำนบกั้นน้ำไว้เป็นตอน ๆ ทุลกระหม่อม
เสด็จลงทรงในอ่างบนและที่หน้าตก พวกที่ตามเสด็จก็ได้ลงอาบ
ด้วย ช่างสนุกและสบายเสียจริง ๆ พวกนั้นก็เสียกายว่าไม่มีที่
เช่นนี้อยู่ใกล้ ๆ บางกอก เจ้าคุณรัชฎาก็ได้ลงอาบ รูปร่าง
ท่าทางจริง ๆ พวกตามเสด็จพากันไปช่วยอาบให้ท่าน ร้อง
กันว่าสร่งน้ำพระสังข์กระเจาย อยู่ข้างจะเซฮากันมาก แต่ได้เท่า
กรุณาไม่ได้อาบ ชื่นชอบว่าน้ำที่ไม่ได้เจื่อน้ำร้อนท่านอาบไม่ได้
เลย ตั้งแต่ท่านกลับมาจากยุโรปเคยอาบแต่น้ำที่เจื่อน้ำร้อน
ท่านว่ายังเป็นน้ำลำธารเช่นนี้ท่านอาบไม่ได้เป็นอันขาด เพราะ
จะเย็นเฉียบเหลือทน ผมสังเกตดูเมื่อเวลาลงไปอาบกัน ท่าน
นั่งอยู่ดูเหมือนท่านจะออกหนาวแทน ส่วนตัวท่านเองนั้น
ท่านว่าถึงแม้จะให้สินจ้างท่านสักหมื่นเหรียญก็ไม่อาบ ท่านพูด
ดูเหมือนผู้ที่อาบนั้นตัวเป็นเหล็กเป็นหลาย จึงลงไปแช่อยู่ใน

น้ำแข็งได้ ผมเชื่อว่าถ้าให้ท่านอาบจริงๆ ก็คงจะเจ็บ เพราะ
ใจท่านคงมันไวเสียแล้วว่า “หนาว!หนาว!” ต่อให้น้ำนั้น
ร้อนเป็นน้ำต้มท่านก็คงรู้สึกว่าย่นริมน้ำ น้ำแข็ง แม้จะให้เอา
มือจุ่มลงไปใต้น้ำก็ดูเหมือนจะไม่สมควร เป็นธรรมเนียมใต้เท้า
กรุณาท่านอยู่ข้างจะเชื่อตาท่านมาก ตาท่านเป็นอย่างไรใจท่าน
ก็คงมันอยู่เช่นนั้น ผมได้เคยสังเกตมาแล้วว่า กับข้าวหรือ
ขนมทุกๆ ชนิด ถ้าสั่งมาท่านจึงจะชมว่าอร่อย ถ้าท่านไม่ชอบ
สีจะบอกท่านว่าอร่อยสักเพียงไรท่านก็ไม่ใคร่สมควรลอง หรือถึง
ลองก็บอกว่าไม่อร่อย เมื่อแรกๆ ผมเข้าใจว่าท่านแกล้งพูด
เล่น แต่เมื่อสังเกตมานานๆ ก็เห็นว่าไม่มีแกล้งอยู่ในนั้นเลย
เป็นนิสัยของท่านเช่นนั้นเท่านั้น

ทรงแล้วประทับพักอยู่ที่พลับพลาภิรมธาร กำนันจันทนาชา
ถวายและเลี้ยงทักกัน ท่านหลงจู๊ (หรือผู้ใหญ่บ้าน หรือ
ข้าหลวงคลัง) ได้ขึ้นไปช่วยในการเลี้ยงอย่างแข็งแรง เพราะ
กำนันเป็นลูกสมุนของท่าน คือเป็นผู้รับจำหน่ายยาฝิ่นที่อำเภอ
กระทุ ท่านหลงจู๊ ส่งน้ำแข็งขึ้นไปเลี้ยงเสียหมด จนท่าน
เจ้าเมืองไม่มีจะมาเลี้ยงที่พลับพลาประทับแรม

ประทับอยู่จนบ่ายโมงเสด็จกลับ ทรงรถไปตามถนน
 วิถีตสงครามอีก แวะทอดพระเนตรที่ว่าการอำเภอครุหนึ่ง แล้ว
 เสด็จต่อไป ผ่านตลาดกระทูซึ่งมีบ้านเรือนร้านมากสองฟาก
 ถนน เป็นหมู่บ้านใหญ่มาก ต่อจากตลาดมาอีกหน่อยผ่าน
 วัดเกวซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองภูเก็ตเก่า แล้วกลับมาลงทางเดิม การ
 ไปมาวันนั้นนับว่าไม่มีเหตุการณ์อันใด นอกจากคุณจางวาง
 รถม้าเกือบทับสุกรตัวหนึ่ง แต่สุกรนั้นรูปพรรณสัณฐานก็ไม่
 แปลกไปจากธรรมดา

เวลาบ่ายวันนั้นอยู่ข้างร้อนจัด ผมนั่งเขียนหนังสืออยู่
 ได้สักหน่อยก็รู้สึกว่าร้อนเหลือทน ต้องหยุดแล้วไปเอนหลัง
 อ่านหนังสือเล่น แสงอาทิตย์มาขอยมบนลูกกรดของผมไป
 ว่าจะไปยิงนก ผมบอกกล่าวไว้ว่าจะยิงไม่ถูก เพราะการที่จะ
 ยิงนกด้วยกระสุนโคดให้ถูกนั้นยากนัก เขาหายไปประมาณ
 ชั่วโมงหนึ่งกลับมาบอกว่าไม่ได้นก แต่ได้ไปพบลิงตัวหนึ่ง
 เขาทำมือว่าตัวโตเกือบๆ เท่าไ้กระเทียม ขนขาวทั้งตัว หน้า
 เหมือนคนแก่ ว่าเป็นอยู่ใกล้ๆ แต่เหตุใดแสงอาทิตย์ไม่
 แผลงศรไม่ทราบ ปล่อยให้ลิงหนีไปจับ บางทีแสงอาทิตย์จะ
 กลัวพบพระรามซ้ำเข้าด้วยกันเป็นได้ จึงไม่ยิงหนุ่

เวลาข้าราชการและพ่อค้าได้พร้อมกันจัดการเลี้ยง
ถวาย เพื่อแสดงความยินดีรับเสด็จ ได้จัดปลูกโรงเลี้ยงขึ้นใน
สนามที่ตั้งโรงตำรวญธร ซึ่งพระราชทานนามว่าสนามชุมพล
ได้จัดการประดับประดาอย่างงดงามดี มีธงเขียวใบไม้และ
ประทีปต่างโตะเล็ก ๆ ให้นั่งได้โตะละ ๘ คน มี ๑๕ โตะผู้ที่
เลี้ยงออกเงินคนละ ๑๕ บาท เป็นพันธุ์เป็นการกรีกครนมาก
อาหารที่เลี้ยงก็อร่อยดี มีสิ่งของตามบัญญัติอาหารคือ :-

ขนมปังทอดปลาแดง ผลอลิฟ

ซุ๊ปผัก

สลัดปลา

นกกกระจาบทอด

เนื้อโคทอด กับผักกาดแดงขาว

ไก่วง กับผลแอปริค็อต

หน่อไม้ฝรั่ง

ขนมโมลิ่ง

ผลไม้ต่าง ๆ

กาแฟ

เมื่อมีการเลี้ยงใหญ่เช่นนี้แล้ว ก็เป็นธรรมดาต้องมีพยุ
 ฆาถวายพระพร เจ้าคุณเทศาไต่กล่าวคำชวนให้ดื่มถวายชัยมงคล
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หม่อมเจ้าประทีพพัทธ์ถวายพระพร
 สมเด็จพระบรมราชินีนาถ กับตันไมล์สพุกเป็นภาษาอังกฤษ
 ถวายพระพรทูลกระหม่อม มิสเตอร์สก็อตพูดภาษาอังกฤษให้
 พรแก่กรุงสยาม พระพิไลยสรรพกิจพูดภาษาจีนแสดงความยินดี
 รับเสด็จ และถวายพระพรทูลกระหม่อม ทูลกระหม่อมมีพระ
 ราชดำรัสตอบ ถ้าแม่ผมจะเล่าถึงคำที่กราบทูลและที่ตรัสตอบก็
 ยืดยาวมาก เหลือที่จะจดจำได้ ถ้าแม่จะเขียนไปก็จะตกๆ หล่นๆ
 ไม่เป็นการสมควร จึงต้องขอตัวเสียดีกว่า ที่จริงผมรู้สึกว่าเป็นที่
 น่าปลื้มใจ ที่ได้เห็นคนในเมืองนี้มีความพร้อมใจกันแสดงความ
 ยินดีรับเสด็จอย่างแข็งแรงเช่นนี้ เป็นพยานแห่งความจงรักภักดี
 และความรู้สึก ความรุ่มเย็นที่ได้ฟังพระบรมโอรสาธิสมภาร
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

การจัดการเลี้ยงใหญ่ๆ เช่นนี้ ไม่ใช่ของง่าย เพราะ
 ฉะนั้นควรจะสรรเสริญท่านผู้ที่เป็นกรรมการ จัดการอันนี้คำนิ
 มาได้โดยเรียบร้อยตลอด และการเลี้ยงใหญ่ๆ เช่นนี้เป็น
 ธรรมดา ย่อมต้องมีสิ่งที่บกพร่องบ้าง แต่ไม่ใช่การใหญ่โต

และถึงอย่างไร ๆ เมื่อความตั้งใจของผู้จัดการมีอยู่แล้ว ผู้ที่ได้รับเชิญ ไม่ควรจะกล่าวและไต่หาสิ่งบกพร่องเล็กๆ น้อย ๆ มากล่าว

ความประสงค์ของการเลี้ยงก็คือ จะให้อิ่มนั้นแหละเป็นปฐม เพราะฉะนั้นผมมีความเสียใจที่ได้ทราบข่าวว่า มีท่านผู้ที่ได้รับเชิญไปบางท่านกลับมาน่ากินไม่อิ่ม มีคุณพระอมรปิ่นต้น ข้อใหญ่ใจความคือไม่มีกับข้าวไทยกินเท่านั้น จึงรู้สึกว่ายังกินไม่แล้วบริบูรณ์ ต้องมาเพิ่มเติมกันภายหลังอีก

๔๒

วันที่ ๒๙ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เวลาเช้าวันนี้ได้เสด็จไปเปิดโรงเรียนชั้นปฐมใหม่ ซึ่งได้ตั้งขึ้นในเขตวัดมณฑลนิมิตร ท่านเจ้าเมืองได้อ่านรายงานกราบบังคมทูล แล้วมีพระราชดำรัสตอบ พระราชทานนามโรงเรียนว่า โรงเรียนปลูกปัญญา ทรงชักผ้าคลุมป้ายนามโรงเรียน พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา และ畢พาทยประโคมเป็นพิธี

ออกจากที่โรงเรียนนี้ เสด็จเลยไปที่ศาลารัฐบาล ทรงพระดำเนินทอดพระเนตรสถานที่ตลอด ที่ศาลารัฐบาลนั้นห้องหับอยู่ข้างจะไม่สู้จะเหมาะแก่การที่จะใช้เป็นที่ทำงาน เพราะไม่ได้สร้างขึ้นสำหรับเป็นออฟฟิศ ที่นี้เดิมเป็นเรือนที่อยู่ของ

พระอนุรักษโยธา (นุค) ซึ่งออกมาเป็นข้าหลวงกำกับราชการ
เมืองภูเก็ต เรือนเป็นตึกสามชั้นอยู่ข้างจะกว้างขวาง มีบัน
ศาลายาวๆ ชั้นเดียวอยู่หลังหนึ่ง ซึ่งพระอนุรักษใช้เป็นออฟฟิศ
ที่ว่าการ เปรียบกับบ้านเช่าแล้วก็เห็นได้ทันทีว่า ข้าหลวง
ในเวลานั้น เห็นความสุขของตนเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าราชการ
เรือนที่พักจึงใหญ่กว่าที่ทำการมาก ที่ริมเรือนมีสระอยู่ถึงสอง
สระ สระหนึ่งเป็นที่อาบน้ำ อีกสระหนึ่งเลี้ยงจระเข้ จระเข้
ในเวลานั้นยังมีอยู่ พวกสาวสวรรค์กัลยาเคยมาจู่จระเข้เสมอ เจ้า
คุณเทศาสั่งเกตว่า พวกเสมียนก็พลอยชอบจู่จระเข้กันไปหมด
จนไม่เป็นอันทำงาน ท่านจึงบอกห้ามไม่ให้แม่สาวสวรรค์เข้า
ไปจู่จระเข้อีกต่อไป พวกเสมียนก็เลยหายชอบจู่จระเข้ แต่
เฉพาะตึกพระอนุรักษหลังเดียวก็ไม่พอใช้ราชการ ออฟฟิศ
โยธาต้องไปตั้งอยู่ในตึกหลังชั้นเดียวอีกหลังหนึ่ง ออฟฟิศ
ราชโลหกิจไปตั้งอยู่ในตึกเล็กสองชั้น ในเขตบ้านเก่าของพระยา
วิชิตสงคราม ออฟฟิศไปรษณีย์โทรเลขไปตั้งอยู่ ณ ตึกเล็กที่
อยู่เดิมของบุตรพระยาวิชิตสงคราม และศาลมณฑลตั้งอยู่ ณ ตึก
ใหญ่สองชั้น ที่อยู่เดิมของพระยาวิชิตสงคราม ที่ทำการของ
รัฐบาลแยกย้ายกระจัดกระจายอยู่เป็นหลายหลังด้วยกัน แต่อยู่

ในร่วมกำแพงอันเดียวกันทั้งสี่^๕ เรือนจำก็อยู่ติดกับที่นี่ แต่มี
กำแพงกันต่างหาก เรือนที่ขังนักโทษเป็นตึกใหญ่โถง ไม่มี
หน้าต่าง มีแต่ช่องลูกฟักอยู่ริม ๆ รอด เข้าใจว่าเดิมคงจะใช้
เป็นคลังเก็บสิ่งของ ๆ พระยาวิจิตรสงคราม ที่ทำการของรัฐบาล
นี้ ได้ทราบว่ามีผู้ขอจะทำการขุดตึก เจ้าคุณรัชฎากำลังคิด
จะย้ายศาลารัฐบาลและสถานที่ต่าง ๆ ไปตั้งที่อื่น แต่ดูเหมือน
จะทำสัญญายังไม่ตกลงกัน

จากศาลารัฐบาล ได้เสด็จไปทอดพระเนตรเหมืองของ
อำเภอ^๕ ซึ่งอยู่ริมฝั่งลำน้ำกุเกิด ไม่ห่างจากฝั่งอำวนัก มี
ดินเป็นคันอยู่ระหว่างชุมเหมืองกับลำน้ำ ได้ทราบว่าพอขุดแ
หมดขุมนี้แล้ว เขาจะอนุญาตขุดที่ในลำน้ำเดีวนี้ จะขุดคลอง
ให้ลำน้ำเดินไปใหม่ ทางที่เป็นชุมเหมืองอยู่เดีวนี้ แม่น้ำ
กุเกิด^๕เปลี่ยนไปเปลี่ยนมาเล่นได้ตามใจเช่นนี้เอง ชอบกลอยู่
เหมืองอำเภอ^๕ที่ไปทอดพระเนตรวันนี้ ก็พอเป็นตัวอย่างให้
เห็นว่าเหมืองเดีวนี้ทำอย่างไรกัน วิธีทำก็ไม่ใช่วิธีที่แปลก
หรือพิสดารอะไร เมื่อผมมาเที่ยวทางนี้ ๒๐ ปีล่วงมาแล้ว ผม
ได้เคยดูเหมืองแห่งหนึ่ง ก็จำได้เป็นอย่างดีเห็นวัน^๕เอง คือ
ขุดเป็นขุมลงไปอย่างขุดสระ^๕นั้นเอง ก่อนที่จะถึงตึกต้องขุด

คืนที่ทับอยู่เป็นแผ่นข้างบนนั้นเสียก่อน ใช้จอบอย่างจีนฟัน แล้วชนดินลงบุงก็หาบไปเทให้ห่างออกไปจากที่ตรงที่ซุก ผู้ชนดินไปตามตะพานซึ่งทำเป็นคู เดินไปสายหนึ่ง กลับสายหนึ่ง เพื่อมิให้โคนกันกลางทาง ตะพานนั้นบางที่สูง ๆ มาก ใช้กระดานทอดแผ่นเดียวโดยมากคนชน เดินไต่เตี้ย ๆ ไปรวกเร็ว น่าดูจริง ๆ กุซุคราวกับเครื่องจักร เมื่อพ้นดินลงไปแล้ว ถึงชั้นทรายกับหิน ซึ่งมีแร่ปนอยู่ในนั้น วิธีซุกและชนก็อย่างเดียวกันกับที่กล่าวมาแล้ว แต่ไม่ไปเทลงเป็นกองไว้เฉย ๆ อย่างดิน ต้องไปเทลงในรางน้ำสำหรับล้าง รางน้ำทำด้วยไม้ ต่อออกมาจากเชือกน้ำที่ทำไหลลงมาจากเขา รางวางระดับเท ๆ ให้น้ำไหลลงเรื่อย พอทรายที่มีแร่ปนอยู่นั้นลงไป ในรางน้ำก็พัดทรายลงไป ส่วนแร่นั้นก็ไม่ไหลไปตามน้ำ แต่ต้อยค้อยอยู่เสมอ ถ้าไม่ค้อยทรายมาเกาะกันจนแน่นไม่ไหลลงไป น้ำก็จะพาตีบกลงไปเสีย พอล้างเห็นว่าตีบแยกจากทรายมาก พอแล้ว ก็ตักขึ้น ส่วนลูกหินที่ติดลงไปด้วยในราง เก็บขึ้นกองไว้สำหรับรัฐบาลใช้ทำถนน วิธีที่ทำเมื่อไปคุ้ยด้วยตา คุ้ยเข้าใจง่ายกว่าฟังเขาเล่าเป็นอันมาก

ในส่วนคำที่ใช้ในเรื่องทำเหมืองนี้ ควรอธิบายให้แจ่มแจ้งอยู่บ้าง คำว่าเหมือง^๕เอง ถ้าผู้^๕ที่ออกมาทาง^๕ใหม่ฟังมัก

ฉนั้น เพราะตามความเข้าใจโดยมาก เหมือนแปลว่าคลองน้ำ
เล็ก ๆ แต่ที่ตามแถบนี้ คำว่าเหมือนใช้เป็นชื่อของบ่อแร่ทั่วไป
ส่วนคลองน้ำที่ไหลมาใช้ล้างแร่ ซึ่งตามความจริงควรจะเป็น
เหมือนนั้นเรียกกันว่าเชือกน้ำ เชือกน้ำที่ใช้ในการทำเหมือง
เช่นนี้ มักทำต่อมาไกล ๆ เช่นที่ในภูเก็ตนี้ ทำเชือกน้ำต่อลง
มาจากเขาทางกระทุ้งนั้น เมื่อทำมาไกล ๆ เช่นนี้ก็เป็นธรรมดา
ที่จะต้องมีความลำบากในการรักษาเป็นอย่างยิ่ง เชือกน้ำเป็น
สิ่งที่ทำให้เกิดเหตุวิวาทกันได้มาก คือลัดปัดหรือตัดเชือกน้ำ
กันเป็นต้น ผมยังจำได้ว่าได้ฟังเขาเล่ากันว่า ครั้งหนึ่งที่ทาง
เมืองระนองเกิดลัดตัดเชือกน้ำกัน เป็นเหตุใหญ่จนยกพวกตีกัน
ถึงล้มตาย และเจ็บกันมากทั้งสองฝ่าย การที่จะรังแกกันจะทำ
อย่างไรให้เจ็บแค้นเท่าตัดหรือปัดเชือกน้ำไม่มีเลย เพราะตัด
หนทางที่จะได้ผลประโยชน์อย่างสำคัญ เท่ากับตัดอาหาร การ
ทำเหมืองถ้าไม่มีเชือกน้ำก็ทำไปไม่ได้ ในเวลานี้ก็ยังมีความ
กันเรื่องเชือกน้ำอยู่บ้าง แต่ที่จะถึงรบกันนั้นน้อย

เวลาบ่ายเสด็จโดยรถม้าไปที่ท่าโรงภาษี ทรงเรือ
กรรเชียงออกไปทอดพระเนตรเรือชดแร่ ของบริษัททองคำ-
ชาร์เบอร์ตินเคิร์ดิง ซึ่งทำการขุดตักในอ่างูเก็ค เรือน

คล้ายเรือที่ใช้ชุกคลอง แต่มีเครื่องลางแร่แกมอยู่ด้วย ส่วน
 เครื่องชุกนั้นไม่ผิอะไรรกับเครื่องชุกคลอง ก็มีถึงติดไว้กับ
 สายโซ่เดินวนตามวิธีเดียวกับระหัดน้ำ ของไทย ๆ เรานั่นเอง
 คินและทรายที่ตกขมนานนั้น ขึ้นไปเทลงในรางใหญ่อันหนึ่งใน
 รางนั้นมีลูกกลิ้งกลวงเจาะรูปรอบตัว ในลูกกลิ้งมีท่อหน้า สิบห้า
 ขึ้นไปพุ่งออกตามท่อนั้น พอตินและทรายจากดังตกลงไปใน
 ลูกกลิ้งนั้น ถูกน้ำฉีดล้างคินและทรายไหลลงรางไป แร่กับกากที่
 หนักก็ลอคตกลงไปที่รางชั้นล่างอีกชั้นหนึ่ง ในรางชั้นล่างนี้
 มีน้ำไหลอยู่เสมอ พอตกลงถึงรางชั้นล่างนี้ ก็ใช้ล้างโดยวิธีเดียวกับ
 ที่จีนทำนั้นเอง น้ำคูเครื่องจักรของเขาจริง ๆ และนี่ก็เปรียบ
 วิธีฝรั่งกับวิธีจีนช่างผิดกันจริง ๆ ของฝรั่งใช้แรงคนน้อยแต่ได้
 เนื้อมาก ของจีนใช้คนมากแต่ได้เนื้อแระน้อย ที่เหมืองอำแดงหัว
 ที่ไปดูเมื่อเช้า ใช้กลึงร้อยขึ้นไป ส่วนในเรือชุกนั้นเขา
 ใช้คนรวมเบ็ดเสร็จเห็นจะสัก ๑๒ คนได้ เขามีเรืออยู่บัดนี้
 ๓ ลำ แต่ยังเสียอยู่ลำหนึ่ง คงใช้ไค้อยู่ ๒ ลำ แต่ถึงกระนั้น
 ยังได้เนื้อแระมากมายนักหนา ภายในสามวันที่แล้วมานี้ ได้เนื้อ
 แระ ๘ ตัน ซึ่งเป็นอย่างประหลาด น่าชมความอุตสาหของเขา
 ที่พยายามขุดแระขึ้นมาจากพื้นทะเล ที่ตรงที่เรือซึ่งเสด็จไปทอด

พระเนตรชุกอยู่นั้น เติมพระพิไสยได้ชุกอยู่ แต่ต้องเลิกไป เพราะเปลืองไสหุ้ยมากนัก ต้องใช้กุสีกว่าพัน ที่พระพิไสยชุกแล้วทั้งแล้ว เขายังมาชุกได้อีกเป็นกายเป็นกอง นึกไปนึกมาก็ยอมว่าต้องสรรเสริญความเพียรของเขา แต่ก็อดนึกอนาใจไม่ได้ ทรัพย์อยู่ในแผ่นดินของเรา พวกเราชุกขึ้นมาไม่ได้ ต้องให้คนต่างชาติต่างภาษามาชุกขึ้น เงินที่ควรจะตกอยู่ในเมืองเราก็ต้องปล่อยให้ออกไปเสีย จริงอยู่รัฐบาลของเราก็เก็บภาษีได้มาก แต่ส่วนที่ได้น้อยนัก และส่วนภาษีที่รัฐบาลจะเก็บได้นั้น ถึงใคร ๆ ทำก็คงจะต้องไถ่เสมอกัน เพราะฉะนั้นฝรั่งหรือไทยหรือจีนทำก็เหมือนกัน ยิ่งนึกไปก็ใจยิ่งนึกเสียกายหนักขึ้น ยิ่งพูดไปก็จะยิ่งเพ้อเจ้อ เพราะฉะนั้นผมของคไว้คิดว่า

๔๒

วันที่ ๓๐ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อคืนนี้ผมเขียนจดหมายมาจนถึง เล่าเรื่องไปคุเรือชุกแระของบริษัต์ฝรั่ง ผมตุงเสียเฉย ๆ เพราะถ้าจะเขียนต่อไปก็จะนึกออกแต่เฉพาะเรื่องการทำเหมืองนั้นอีก แต่ผมไม่มีความประสงค์ที่จะกล่าวถึงเรื่องนั้นให้ยืดยาวต่อไป จึงต้องเลิกเขียนหนังสือเสียทีเดียว มาเขียนวันนี้อีกต่อไป

อันที่จริงเรื่องราวอะไร ที่เกี่ยวกับการเสด็จประพาส
เมื่อวานนี้ ผมก็ได้เล่ามาแล้ว มีความเสียใจที่ล้มกลิ้งไป
นิดหนึ่ง ถึงเรื่องเสด็จทอดพระเนตรโรงยาฝิ่น ซึ่งตั้งอยู่ที่ถนน
ซึ่งตรงชนมาจากท่าเรือ และซึ่งได้พระราชทานนามว่าถนน
ภูเกตุกัน ส่วนวิธีจัดการภายในโรงยา มีการขายการห่อ
เป็นต้น ผมไม่จำเป็นต้องเล่าซ้ำทีนี้ เพราะเป็นอย่างเดียวกันกับที่
ระนอง แต่เป็นส่วนใหญ่ขึ้นกว่าเท่านั้น แต่ที่นี้มีโรงต้มฝิ่น
อยู่ด้วย ต้มแล้วจึงจำหน่ายไปตามหัวเมืองอื่น ๆ ในมณฑลนี้

กับยังมีชาวเบตเตลตอกอีกเรื่องหนึ่ง คือเมื่อวานนี้เวลาเช้า
เมื่อเสด็จกลับจากเหมืองอำเภอกว้าง มาถึงมุ่มสนามชุมพลแล้วม้า
ของหม่อมคอกเทียนทำความอึก พล่ากุกเขาลงไป หม่อมกำลัง
เผลอตัว และทำขี้ม้าของหม่อมก็กัม ๆ มาข้างหน้าอยู่แล้ว
พอม้าพล่ากลงมาโดยง่าย ๆ พอลุกขึ้นได้ก็ออกโชน รถใน
กระบวนหยุดคุดหม่อมเต็นโชนกันหมด ผมมีความเสียใจที่ผมนึก
เจรจาให้ไม่ทัน ถ้านึกทันก็จะเจรจาให้ในเวลานั้น ให้หม่อมใช้
บทต่อมาภายหลังจึงมานึกคำเจรจาออกดังต่อไปนี้:-

“หม่อมคอกเทียนฤทธิไกร กรันลูกได้จากสุธา แสน
กริ้วโกรธอาชาคังเพลิงกัลป์ จึงขบเขี้ยวเคี้ยวฟันพลางกระตืบ
บาท ฝุ่นแผ่นดินกัมปนาทหวนไหว ต้องลงโทษให้สาใจเพื่อ

แก้อาย ไหนจะเจ็บทั้งกายเจ็บทั้งจิต เข้าตะเปรียงเลี้ยงผัดไม่
โชนม้า แล้วเง้อมือตบหน้าผิวดสองที เห็นเสียเส้นสันคิไม่เป็น
การ จึงต้องหันไปวานให้เสนา จับอาชาไว้มันพลันชนหลัง
คู้ทำนั้งมันเหมาะเกาะอานแน่น แล้วขับม้าล่าเล่นตามรอยไชย
บัดนี้ ฯ เชิด ฯ ”

บทเจรจาถ้าหม่อมใช้ตาม ไ้คงจะได้คู้ท่าทางงามมาก
แต่ผมกลัวจะไม่ยอมออกทำอีก เพราะเมื่อวานนี้เมื่อเตะและตบ
ม้า เหวี่ยงเต็มๆ แรงแต่หาถูกไม่ เพราะฉะนั้นเชื่อว่าคงจะ
เสียเส้นมากอยู่

วันนี้ไม่ได้เสด็จแห่งใด ซึ่งเป็นการคู้ยู่บ้าง เพราะ
ควรจะพักเสียวันหนึ่งก่อนที่จะเสด็จต่อไปพรุ่งนี้ เมื่อเช้า
ฝนตก ตอนบ่ายนี้ก็มีลมพัดมากกว่าทุกวัน ทำให้รู้สึกว่ายาก
ออก เพราะร้อนมาหลายเวลาแล้ว เวลาค่ำวันนี้มีการเลี้ยง
พระราชทาน ข้าราชการมณฑลถูกเกิดขึ้นข้าหลวง พระราชทาน
ฉลากให้จับแต่งเครื่องต่าง ๆ และจับฉลากที่นั่งด้วย เลี้ยงแล้ว
จะโปรดให้มีปาทยมหาเล็กให้ข้าราชการฟัง จะประชันใคร
ที่นี้ก็ไม่เป็นประโยชน์ เพราะปาทยของเมืองถูกพิเศษเหลือ
เกิน เมื่อเปิดถนนเทพกษัตรีย์ ท่านเจ้าเมืองท่านว่าดีเพลง

นางนาค แต่ลำท่านไม่บอกเช่นนั้นก็ไม่รู้ ตามหัวเมือง
แถบ^๕ขอบกล การศุริยางค์ต่าง ๆ ดุบกว่รื่องมาก ทงเมืองญเก็ด
มี^๕ปพาทย์ไม่เต็มวง คือมีเศษของปพาทย์พระยาวิจิตสงคราม
ที่ท่านประคิพัทธ์ฟังจะไปจุมาใหม่ในครั้งเสด็จมานี้ ใน
พันเมืองไม่มีใครรู้สึกรู้สีกความต้องการฟังเพลงแปลก ๆ เลย ฟังแต่
เพลงมโนราห์กับหนังก็พอเกินพอเสียแล้ว ดูเหมือนศุริยางค์ใน
หัวเมืองแถบ^๕นี้จะแปลว่า ทำให้มีเสียงอึง ๆ โกรม ๆ กราม ๆ
เท่านั้น ถ้าเช่นนั้นได้^๕นักเลงดนตรีเก่ง ๆ มาให้ตั้งโรงเรียนฝึกหัด
คนศุริยางค์ต่าง ๆ เห็นจะเป็นประโยชน์มาก ผมอาจจะ
แนะนำได้บ้างสองสามคน คือคุณหลวงอภิบาลกับหม่อม
คอกเทียนพอจะเป็นครูฝึกหัดชั่ว^๕บรื่องได้ กับคุณเหมือนมัสเตอร์
ควายอ่อนจะพอสอนชลุ่ยได้ ผมได้เคยไต่ยิ่นเบาอยู่หลายครั้ง
ก็พอใช้ แต่ถ้าผมเป็นคนหูตึง ๆ สักหน่อยคงจะชมได้ยิ่งกว่า^๕

ในเรื่องงานที่จะมีในเวลาค่านั้น ผมเห็นว่าถ้าจะเล่า
มาในฉบับ^๕นี้ไม่สะดวก เพราะกว่างานจะเสร็จก็คงจะตก และ
พรง^๕นี้จะเสด็จออกจากเมืองญเก็ดแต่เช้า จึงนับว่าเรื่องประพาส
เมืองญเก็ด^๕กหมดแล้ว สมควรที่จะจบจดหมายฉบับ^๕นี้เสียทีหนึ่ง
อีกประการหนึ่งเรือเมล์จะออกพรง^๕นี้ ถ้าผมไม่ส่งจดหมายนี้ไป

พรุ่งนี้ ก็จะต้องรอเข้าไปอีกหลายวัน เพราะฉะนั้นอย่างไร ๆ ก็ต้องยับยั้งไว้เพียงนี้ ในจดหมายฉบับหน้าผมคงจะได้เล่าถึงงานกันวันนี้ต่อไป เชื่อว่าคงมีเรื่องราวอะไรที่จะเล่าได้สนุก ๆ บ้างเป็นแน่

ตามข้อความที่ผมได้เล่ามาแล้วนี้ คงจะพอให้ท่านพราน คงเข้าใจได้แล้ว ว่าเมืองภูเก็ตมีที่เที่ยวที่ดูได้สนุกเพียงไร ผมได้ตั้งใจเล่ามาให้อย่างละเอียดที่สุด แต่เป็นธรรมดาเมื่อเล่าถึงเมืองที่สนุก ๆ เช่นนี้คงจะมีบกพร่องขาดเหลืออยู่บ้าง เพราะของที่ระลึกมีอยู่มาก และคนหนึ่งก็ชอบคุชอบเห็นอย่างหนึ่ง ไม่ใคร่จะพอใจอะไรที่ตรง ๆ กัน ในส่วนตัวผมท่านพรานคงจะได้สังเกตแล้วว่า ในเรื่องตลาดผมเล่าน้อยนักหนา ข้อนนี้เป็นข้อบกพร่องในส่วนตัวผมอย่างหนึ่ง เพราะผมไม่เคยเป็นคนที่เป็นนักเลงเที่ยวตลาดเลย พอถึงตลาดผมมักดูแต่ผืน ๆ ถ้าแลเห็นสิ่งไรในร้านที่แปลกตาจึงจะแวะเข้าไป ถ้าเห็นแต่ของที่รูปคืด ๆ เหมือนที่มีในกรุงเทพฯ ผมก็มักเดินเลยไปเสีย คนอื่น ๆ บางคนเขาไม่เป็นเช่นนั้น บางคนเขาไปเที่ยวตลาดกันได้ทุกวัน เขาจะไปซื้ออะไรกันบ้างก็ไม่ปรากฏ และผมก็ไม่ใคร่จะอยากถาม ถึงถามเขาก็ไม่ใคร่บอก การที่เขา

ไปๆ ตลาคันนั้น เขาจะมีความประสงค์แต่เฉพาะซื้อของ
หรือเขาจะไปเที่ยวหาของมีราคาค่าควรเมืองกันอย่างไรบ้าง ผม
ไม่ทราบ การชมตลาดมีอยู่สามทาง คือชมอย่างพานิช เล็ง
คิดถึงการซื้อขายเป็นประมาณอย่างหนึ่ง ชมอย่างคนเดินทาง
ซั้วแต่ผ่านๆ ไปและซื้อของแต่เฉพาะที่ต้องการใช้จริง ๆ อย่าง
หนึ่ง ชมอย่างพระยาน้อยอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่จำเป็นต้องอธิบาย
ให้ยืดยาวว่าประสงค์อย่างไรบ้าง พวกที่ตามเสด็จครั้งนั้นจะมี
ผู้ที่ชมตลาดอย่างพระยาน้อยอยู่บ้าง ถ้าท่านถามคนชนิดนั้นๆ
คงจะได้ความรู้เพิ่มเติมมากกว่าที่ผมได้เล่ามาแล้วนี้เป็นแน่

นายแก้ว

ฉบับที่ ๖

เรือกลาง

เดินทางไปพังงา

วันที่ ๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘ (บาย)

กำนันมายังท่านพรานบุญทราบ

เดิมผมได้ตั้งใจไว้ว่า จะเริ่มเขียนจดหมายวันนั้นต่อเมื่อถึงพลับพลาประทับแรมเมืองพังงา แต่ผมฟังข่าวได้ความว่ากว่าเรือใหญ่จะเดินไปถึงปากน้ำพังงาก็บ่าย ๕ โมง ยังจะต้องลงเรือเล็กไปอีกก่อนจึงจะขึ้นบก รวมเบ็ดเสร็จทางที่จะต้องไปต่อจากเรือกลางนี้ราวชั่วโมงหนึ่ง กว่าที่จะถึงก้ำ และคงจะมีวุ่นในเรื่องขนเข้าขนของอีกด้วย คงจะมีเวลาเขียนหนังสือน้อย ผมจึงได้ตกลงเริ่มเขียนเสียก่อนในเรือนี้ เพื่อให้มีให้เสียเวลา

เมื่อคืน^๕การเลี้ยงพระราชทานข้าราชการ อยู่ข้างจะเป็นการสนุกอยู่ ได้จัดตั้งโต๊ะที่ลานหน้าที่ประทับ เป็นโต๊ะเล็กๆ นั่งได้โต๊ะละ ๘ คน รวม ๖ โต๊ะ มีทั้งข้าราชการชั้นข้าหลวงและนายอำเภอที่มณฑล ทั้งข้าราชการและมหาดเล็กในพระองค์ ได้พระราชทานถ้วยลากทุกๆ คน ให้ไปขึ้นรับ

พระราชทานเครื่องแต่งตัวต่าง ๆ ตรงตามเลขในฉลาก เครื่อง
หาที่แปลกๆ นักไม่ใคร่จะไล่ จึงมีที่คล้ายๆ กันอยู่มาก ถึง
กระนั้นก็นับว่าได้สนุกสนานแปลกๆ ก็พอใช้ การแต่งตัวแปลกๆ
เช่นนี้ ถ้าใครไปจับได้เครื่องที่ตนแต่งเหมาะหรือสมก็ไม่ใคร่
จะขัน เช่นนายเกื้อหรือแสงอาทิตย์ จับได้เครื่องแต่งเป็น
ผู้หญิงไทย แต่งเข้าแล้วก็ดูไม่สู้จะประหลาดนัก เพราะรูปร่าง
หน้าตาพอจะแต่งเป็นผู้หญิงได้ และได้เคยเห็นเล่นละครเป็น
ตัวผู้หญิงอยู่แล้วด้วย แต่เจ้าคุณธรรมาธิคุณไต่ถามจริงๆ
ใครๆ ได้พากันเสกไว้แล้วว่าขอให้จับถูกเครื่องผู้หญิง ก็
เฉพาะไปถูกเข้าจริงๆ พอแต่งโผล่ออกมาได้ฮาใหญ่ รูปร่าง
ช่างพื้งามดีจริงๆ แต่ดูเหมือนจะยังแพ้ผู้หญิงจริงๆ อยู่คนหนึ่ง
ก็นายนาก แต่ก็ไม่เลวนัก นอกจากนั้นว่าที่จริงก็ไม่สู้จะมีใคร
ที่ดูน่าขันมากมายอะไรเหลือเกิน เป็นแต่อยู่ข้างจะแปลกๆ ใน
นัยน์ตาบ้างเท่านั้น ครั้นแต่งตัวกันเสร็จแล้ว ได้จับฉลากทีหนึ่ง
ต้องไปนั่งให้ตรงตามฉลากที่ตนจับได้ เมื่อจะถึงของหวาน
ได้จับฉลากเปลี่ยนที่อีกครั้งหนึ่ง

ครั้นเลี้ยงเสร็จแล้ว

โปรดให้บีฬาทย์มหาดเล็กที่

บรรเลง เติมบีฬาทย์ตั้งได้มุข คนฟังนั่งกลางแจ้ง แต่ไม่ช้า

ฝนก็ตกใหญ่ ต้องชนเข้าไปเล่นในที่ประทับต่อไป ก็พอได้
ฟังเจริญอยู่บ้าง นานมาแล้วไม่ได้ฟังอะไรที่อร่อยเช่นนั้น

เมื่อเช้า^๕ก่อนเสวยเข้าเฝ้าทรงโปรดให้นายรูปหมู่ บรรดา
ผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องแต่งตัวต่างๆ นายทั้งหมู่ใหญ่รวม
กันหมก และนายแบ่งเป็นหมู่ย่อยๆ หลายหมู่ คงจะได้ไว้
เป็นที่ระลึกในงานทรง^๕

ครั้นเวลา ๕ โมงเช้าวัน^๕นี้ เสด็จทรงรถม้าออกจากที่
ประทับที่ตำบลดสามกอง ไปทอดพระเนตรกุหลาบใหม่ ที่เพิ่งได้
เริ่มสร้าง^๕ขึ้นยังไม่แล้วดี แล้วทรงรถไปทอดพระเนตรหมู่บ้าน
ข้าราชการอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงเสด็จไปที่ท่าโรงภาษี มี
ข้าราชการและพ่อค้าส่งเสด็จเช่นเมื่อเสด็จ^๕ขึ้น พอเสด็จลงเรือ
กรรเชียงตำรวจภูธรไต่ยั้งปืนใหญ่กำนัน ๒๑ นัด พระพิไชย
ได้จัดประทักษิณผูกแขวนไว้กับต้นไม้ใหญ่ตรงข้ามกับท่า จุด^๕
ขึ้นพร้อมๆ กันหลายพวง เสียงกึกก้องดังจริง ข้าราชการผู้ใหญ่
ตามเสด็จลงมาส่งถึงท่าเรือกลาง แล้วจึงกราบถวายบังคมลา
เชื่อว่าท่านเหล่านั้นคงจะรู้สึกเหี่ยวเหิมทีเป็นแน่

จวนบ่าย ๑ โมง เรือกลางออกจากท่าภูเก็ต เดินทาง
ตามอ่าวพังงา ระหว่างฝั่งกับเกาะยาว เพราะฉะนั้นเรียบราบดี

ไม่มีกลิ่นเลยจนนึกเคียว แม้แต่นายอินก็ไม่เมา แต่ที่จริง
 นายอินทำท่าทางคึกคักมาแต่เวลานั้นแล้ว นายเกอไปพูดขึ้นว่า
 “พรุ้ง^๕แน่ละนายอิน” นายอินกับยิ้มแล้วตอบว่า “ไม่เป็นไร
 ไม่กลัวเลย เรือจะไปในลักตลอด” เมื่อเกอเข้าใจเสียว่าเรือ
 เกิน “ในลัก” เช่นนั้นแล้ว ใจเกอก็เท่านั้นเอง

พอผมเขียนมาถึงถึงแค่นั้น เวลาบ่ายจน ๕ โมง เรือ
 พอเข้าปากคลองเขางุ่มข้างซ้ายมือ คือทิศตะวันตกเห็นหน้าผา
 ลงมาจนน้ำแลดูสูงเงื่อนน้ำดูพอใช้ เหมือนแกลังมาก่อต่งไว้ดู
 เล่นงาม ๆ เช่นนั้น ข้างขวามือเป็นที่ราบ ๆ ไม่สู้ประหลาด
 อะไร

เวลาบ่าย ๕ โมง ๑๒ นาทีเรือดลาลงสมอ มีเรือ
 ยาวออกมารับเสด็จ ได้ยินเสียงคนพายให้ร้องกึกก้อง และ
 เสียงบีเสียงฆ้องดังมีอยู่แล้ว เป็นเวลาอันสมควรที่จะต้องพัก
 การเขียนจดหมายนี้ไว้ที่ ไว้ไปเขียนต่อที่บนบกอีก

เมืองพังงา (เวลาค่ำ)

พอเรือทอดสมอเรียบร้อยแล้ว ท่านพระยาบริรักษ์
 ภูธร ผู้ว่าราชการเมืองพังงา ได้ลงไปเฝ้าที่เรือดลาลง กรณ^๕
 เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งเสด็จลงเรือแก่งพายเรือยาวพ่วงลาก เรือ

ทั้ง ๒ ลำ เรือหนึ่งรอง ๒ ลำ เรือยาวที่อยู่อ่างจะมีภาษี
กว่าที่ตะกั่วป่า เรือทาสเขียนลายหรรษา ฝ้ายแต่งกายเป็น
ชุดๆ เหมือนๆ กัน นอกจากห้องยังมีบี่และกลองมโนราห์ลง
ในเรือด้วย กับมีคนสำหรับผ่อนลำนะคน คนผ่อนนั้นเบ็นต้น
บทในเวลาร้องเพลงร้องไปรำไป พอพักร้องก็เป่าบี่ตีกลอง
เบ็นจังหวะ คนพายก็พายเข้าจังหวะ บี่เป่าเบ็นเพลงต่างๆ
แต่เพลงที่ร้องนั้นยืนทำนองอยู่อย่างเดียว คือทำนองสาละพา
เฮโลนั่นเอง วิธีที่ร้องนั้น คือคั่นบทร้อง ๒ พยางค์ ลูกคู่รับ
เฮโลไว้เรื่อย ผมจำคำที่ร้องไม่ได้ถนัด แต่พอจะเลียนได้พอ
ให้เห็นเบ็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

“วันนี้ เฮโล วันนี้ เฮโล พวกเรา เฮโล เปรมปรีดิ์
เฮโล ใต้ฝ่า เฮโล เจ้านาย เฮโล เสด็จทรง เฮโล เรือพาย
เฮโล แล่นฉิว เฮโล เทียมลม เฮโล” เบ็นต้น คำที่ว่ากิด
เบ็นกลอนสทในเดียนั้น ก็นับว่าเบ็นอันได้ผลตามความที่
ประสงค์ คือให้คนพายเบ็นจังหวะและให้ออกรื่นเรึงในใจ
ไม่มีใครรู้สึกความเหนื่อย

ทางนาที่เสด็จมาชนเมืองวันนั้น ไม่ใช่ลำนำพังกา ซึ่ง
บัคันทรายเหมืองถมลงมาคั่นเต็มเบ็นหาดไปเสียหมดแล้ว ทาง
ที่เสด็จมานเรียกว่าคลองบันหยะเบ็นกิ่งของทะเล ไม่ใช่แม่น้ำ

คือไม่มีต้นน้ำตกเนื่องมาจากเขา เป็นน้ำเค็มตลอดจนมาจนถึงท่า เมื่อแรก ๆ มาจากเรือกลางมีเขาอยู่แต่ทางซ้ายมือ หน้าผาลงมาเงื้อม ๆ อยู่ริมน้ำ เรือแล่นไปริม ๆ เชิงผา แต่พอต่อมาอีกหน่อยก็มีผาทั้ง ๒ ฟากคลอง เขาใหญ่เขาน้อยตั้งสลับซับซ้อนกัน บางแห่งมีถ้ำทะลุไปได้ พิศ ๆ ไปก็คล้าย ๆ เขามอ ที่ก่อเล่นในอ่างปลา ถึงแม้เห็นมาแล้วยังไม่มีความสงสัยเลย

เวลาที่ ๑ ถึงท่า ซึ่งอยู่ตรงหลังเขาข้างลงไป ขึ้นบกต้องเดินอ้อมเขาข้างไป เพราะฉะนั้นทางจึงมาก ถึง ๔๐ เส้นเศษจากท่ามาถึงพลับพลา ซึ่งตั้งอยู่ที่ริมหมู่บ้านท้ายข้าง ไม่ห่างจากที่ว่าการเมืองนัก พลับพลาตั้งไว้บนเนินเตี้ย ๆ จะแลไปทางไหนก็เห็นเขาเป็นกำแพงอยู่รอบ คูเหมือนลงมาอยู่ในซาม พลับพลาทำเป็นเรือนอย่างสบาย การตกแต่งก็อย่างประณีตเป็นที่น่าสบาย

เขาข้างที่กล่าวมาแล้วนั้น มีเรื่องราวเล่ามาว่า ทายมถึงได้ผูกขังไว้จะไปช่วยการแต่งงานลูกสาวตามองคล้าย แต่ข้างได้ไปเหยียบข้าวในนาของทายมถึงเสียไปมาก แล้วก็ให้ทายมถึงไล่ข้างมาตั้งแต่ตะกั่วป่า มาทันเข้าที่นี้ ข้างนั้นตาย ทายมถึงถอนนางข้างไปฝังไว้ที่เขาลูกหนึ่ง จึงมีชื่อว่าเขาพิงกา

อยู่เหนือเขาช้าง เล่ากันต่อไปว่าเมืองเดิมที่เรียกว่าเมืองพิงงา
มาภายหลังจึงเพี้ยนเป็นพังงาไป ส่วนช้างที่ตายมดงฆ่าตายนั้น
ศพกลายเป็นเขาที่เรียกว่าเขาช้าง และเมื่อฆ่าช้างตายนั้น วร
(คือเหย่ง) ที่ผูกอยู่บนหลังช้างได้ตกลงมากว่าอยู่ทางท้ายช้าง
แล้วกลายเป็นเขาอยู่ต่อท้ายเขาช้างบัดนี้ ที่จริงเขาช้างนั้น
รูปร่างเหมือนช้างหมอบหัวรบอยู่กับดิน หันหัวไปทางทิศใต้
และเขาที่ว่าเขานางหลังช้างนั้น รูปร่างก็ออกจะเข้าที่อยู่มาก
คือนั้นรวมพรสพ ได้ยินเสียงมโนราห์และหนังอยู่
หลายวง เสียงโหม่งเห่งๆ อยู่จนึก

เมืองพังงา

วันที่ ๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เวลาเช้าเสด็จโดยกระบวนคานหามไปประพาสถ้ำน้ำผุด
ทางจากที่ประทับแรมประมาณ ๔๐ เส้น เขาอยู่ข้ามฟาก
ลำน้ำพังงา ไปต้องข้ามลำน้ำแต่ลุยไปได้สบาย มีเป็นหาดทราย
ชันไปหมด เพราะทำเหมืองคราทำลายภูเขาทรายไหลลงมา
ผมได้ทราบว่าการทำเหมืองคราเจ้าคุณเทศาส่งให้ห้ามแล้ว ท่าน
หวังว่าอีกประมาณ ๘ ปีทรายจะไหลลงไปทะเลหมด ลำน้ำจะ
จะกลับใช้ได้ต่อไปอีก ลำน้ำนั้นผมยังจำได้ดี เมื่อผมมาพังงา

ครั้งก่อนยังไ้^๕ชนมาจากทะเลทางลำน้ำ ในเวลานั้นก็มีหาคอยู่
บ้างแล้ว แต่เรือเดินไ้^๕ มานึกดูก็น่าเสียตาย ที่ครั้งนั้นไ้^๕
ชนมาตามลำน้ำนั้นอีก เพราะทางที่มาน้ำคุดมาก เขาทยอยอยู่ทาง
ข้างขวามือ บางแห่งผาลงมาถึงริมน้ำ หน้าผาแลดูชันราวกับ
กำแพงแห่งนครคองบ่า ที่ผมจำลำน้ำพังงาไ้^๕แม่นำ แม่
๒๐ ปีล่วงมาแล้วก็ยังจำไ้^๕ถนัด เพราะชอบเรื่องราวที่เขาเล่า
ให้ฟังว่า เขา^๕คือพระรฐเอयाไปรบบันดาลให้เกิดเป็นชน
หวังจะกันนางเมรี แต่นางเมรีข้ามมาได้เพราะใช้เลียงผาเป็น
พาหนะ และเลียงผาเป็นสัตว์ที่บินเขาเก่ง ครั้นพระรฐเห็นว่า
เขา^๕กันนางเมรีไ้^๕ไม่ได้แล้ว จึงโรยยาอีกห่อหนึ่งลง ให้เกิด
เป็นแม่น้ำลึกและเขียวขวางหน้าไ้^๕ นางเมรีข้ามตามพระรฐ
ไ้^๕ไ้^๕ก็ตายอยู่ที่ริมฝั่ง ส่วนเลียงผาที่นางเมรีขี่มานั้น ก็เลย
อยู่ที่เขา^๕เกิดมีลูกมีเต้าต่อ ๆ มา ในเวลานั้นเลียงผาก็ยังมีอยู่
จริงที่เขาทย ผมเองหาไ้^๕เห็นไม่ แต่ผมไ้^๕เห็นเลียงผา
ที่อื่น รูปร่างเหมือนแพะ เชื่องกว่าแพะสักหน่อย และบิน
เขาเก่งจริง ที่หน้าผาชันราวกับกำแพงก็วิ่งไ้^๕ไปไ้^๕อย่าง
รวดเร็ว แต่การที่นางเมรีจะใช้เป็นพาหนะคุดทางจะไม่สุ
สมควรนัก อย่าว่าแต่นางยักซ์ แม่แต่น้ำหนักมนุษย์ก็เห็นจะ

เกินกำลังเลี้ยงผา หรือเลี้ยงผาของนางเมรีจะใหญ่กว่าธรรมดา
มากก็เป็นได้ ขอน้^๕ผมขอยกไว้ให้คุณหลวงอภิบาลเป็นผู้^๕แจ
งดีกว่า

ส่วนถ้าน้ำพุ^๕ที่เสด็จไปทอดพระเนตรนั้น อยู่บนไหล่
เขามีเป็นช่องทางน้ำไหลมา ความประหลาดของที่^๕นั้นน้ำที่พุ
ออกมาจากถ้ำ^๕นั้น ไม่ใช่ไหลอยู่เสมอ พุออกมาเป็นคราวๆ
และไม่มีใครทราบได้ว่าพุออกจากถ้ำเมื่อใด พวกจีนนับถือกัน
เป็นเจ้าเป็นผี จึงไปสร้างศาลขึ้นไว้ที่หน้าถ้ำ^๕นั้นหลังหนึ่ง วัน^๕
เมื่อเสด็จก็ไ้จุดประทัดมาก เมื่อจุดดอกไม้ใหญ่ๆ เสียงกังวาล
ในเขาน่าฟังมาก แต่สู้เสียงปืนใหญ่เรือพาสี^๕ที่ยิงถวายส่งเสด็จ
เมื่อวาน^๕นั้นไม่ได้ เสียงไปกระทบก้องลั่นครืนๆ อยู่ยาวนานกว่าจะสุ
เสียง ประทัดดอกไม้ใหญ่ที่จุดเมื่อเช้า^๕นั้นก็ดังกว่า^๕นั้นยิ่งนัก แต่ถึง
กระ^๕นั้นเจ้าก็ยังไม่พอใจ หาได้ทำให้น้ำพุออกมาจากถ้ำไม่
ทราบว่าได้พุมา ๓ วันกว่าแล้ว

ลงมาจากเขาถ้ำน้ำพุ^๕แล้ว ได้เสด็จไปทอดพระเนตร
สถานที่ราชการต่างๆ ซึ่งตั้งอยู่ริมถนนสายเดียวกับที่ผ่านหน้า
พลับพลา^๕นั้น สถานที่ทำเป็นที่สำหรับใช้ชั่วคราวทั้งนั้น

เวลาบ่ายทรงรถม้าออกไปประพาสถ้ำน้ำพุ^๕ช่วง ซึ่ง

อยู่ในเขาข้างทางด้านตะวันตก ถ้ามตามเรื่องที่เล่ากันว่าคือ
 แผลที่ตายมคิงแทงด้วยหอกทะลุตลอดตัว มีลำน้ำไหลลอคมา
 ตามถานเสมอ นานสมมุติเป็นเลือกข้าง ในถ้ำฟุ้งข้างนี้งาม
 จริง ๆ มีศิลาหย้อยลงมาจากข้างบน เป็นพวงเป็นพู่น่าชม ผม
 รู้สึกว่าภาษาไม่มีพอที่จะอธิบายให้ผู้ที่ไม่ได้เห็นเข้าใจความงาม
 ของถ้ำนี้ได้ บรรดาคนที่ไปด้วยกันทุก ๆ คนพากันกล่าวว่า
 แต่เกิดมายังไม่เคยเห็นที่โง่งามเท่าถ้ำฟุ้งข้างนี้เลย อย่าว่าแต่
 คนที่ไม่เคยเที่ยวเลย แต่คนที่เคยไปเที่ยวมาแล้วจนรอบโลก
 เช่นผมยังดูจนตาข้าง คุเพลินจำเริญตาจริง ๆ

เสด็จจากถ้ำฟุ้งข้างกลับมาที่พลับพลา แล้วทรงพระดำเนิน
 ขึ้นไปที่พระเจดีย์บนไหล่เขาล้างบาท ซึ่งอยู่ตรงหลังพลับพลา
 ออกไป จากที่พระเจดีย์นั้นลงไปแลเห็นเขาโดยรอบ น่าดู
 ยิ่งนัก ทางที่ขึ้นไปก็ไม่ว่างชันนักแต่วันนี้อยู่ข้างร้อน จึงพากัน
 รู้สึกร้อนทุกคน มีเจ้าพนักงานนำโชดาขึ้นไปเลี้ยง ผมอยู่บน
 ยอดผาที่ต่งพระเจดีย์ได้ยินเสียงบั้งที่ข้างล่าง เสียงคุณพระอมร
 ร้องสุกเสียง เข้าใจว่าชาวชโคธาระเบิดถูกคุณพระผมวิ่งไปมอง
 เห็นคุณพระขึ้นมาอยู่ครึ่งบันไดที่จะขึ้นไปพระเจดีย์ จะมีเปี้ยก
 จนนึกก็หาไม่ ถามดูจึงได้ความว่า คนเปิดชวโคธาระ

กทขวคแรงหรืออย่างไรไม่ทราบ ขวคโศคาจึงระเบิดแตก แต่
ไม่ได้ไถ่ตัวคุณพระเลย เพราะฉะนั้นไม่มีข้อจำเป็นที่ท่านจะ
ต้องเผ่นขึ้นบันไดมาเช่นนั้น แต่บางที่ท่านจะตั้งใจเล่นเป็นตัว
“หลวงราชภักดี” ในเรื่อง “น้อยอินทเสน” เมื่อตอนจะ
โคตเขาก็เป็นไปได้

ชื่อเขาล้างบาตร ผมสืบถามคุกกี้ไม่ได้ความว่ามีเรื่องราว
เกี่ยวข้องกับทายมดิง แต่คุกกี้อยู่ในหมู่เดียวกับเขาจำพวกที่
มีเรื่อง เพราะฉะนั้นผมเลยคุกกี้ให้ว่า ทายมดิงตามข้างมามี
บ่วงบาศมาด้วย แกตงใจจะคล้องข้างนั้นจับเป็นๆ พอแลเห็น
ข้างก็ได้ล้างบาตรหรือแช่เชือกให้อ่อน ที่แอ่งน้ำอะไรอันหนึ่ง
ในเขานี้ จึงปรากฏชื่อต่อมาว่าเขาล้างบาตร ข้อความอัน
ได้มาตามกุละคัมภีร์โดยแท้ และคุณหลวงอภิบาลรับรอง

เสด็จลงจากเขาล้างบาตร ไปทรงรถเสด็จไปทอด
พระเนตรตลาด ขับรถไปตามถนนหน้าพลับพลานั้น นายเกอ
ร้องว่ารู้สึกเหมือนขับไปทางถนนปทุมวัน เพราะมีต้นไม้
ใหญ่ปลูกเรียงรายไว้ทั้งสองฟากถนน ร่มรื่นดีนัก ตามความ
จริงดีกว่าถนนปทุมวันเสียอีก ตลาดนั้นอยู่ที่ปลายถนน
เป็นตลาดเก่า ถนนแคบและหักไปหักมาตามบุญตามกรรม

มีตึกแถวอย่างจีนทั้ง ๒ ฟากถนน พวกพ่อค้าได้ตั้งซุ้มและตกแต่ง
รับเสด็จ พันธลาออกไปแล้วเป็นทิวาวงๆ ไม่มีบ้านเรือนอะไร
จนถึงวัดประพาสประจิมทิศ ซึ่งตั้งอยู่ริมลำน้ำพังงา วัดนี้
เดิมชื่อวัดสระ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมา
ประพาสเมืองพังงา เมื่อปีมะแม ตรีศก จุลศักราช ๑๒๓๓
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาวัดคันชนเป็นพระ
อารามหลวง ให้เป็นที่ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พระราชทาน
นามวัดว่าวัดประพาสประจิมทิศ ในเวลาที่เสด็จพระราชดำเนิน
ครั้งนั้น วัดนี้คงจะตั้งอยู่ในที่งามมากเป็นแน่ เพราะเวลานั้น
แม่น้ำยังไม่เข็นต้นชนมาเช่นในเวลานี้

เมืองพังงาเมื่อก่อนๆ นี้เคยเป็นเมืองบริบูรณ์มาก มี
เหมืองดีบุกอยู่มาก ดีบุกที่ส่งๆ ไปขายตามประเทศใกล้เคียง
ดีบุกพังงามีราคาดีมีชื่อเสียงปรากฏมาก แต่เป็นธรรมดาว่า
ทุกชนีย่อมมีเวลาหมดไป ดีบุกก็เหมือนกัน แต่ความโลภ
ของคนเราหมกยาก เพราะฉะนั้นยิ่งหาแร่ได้น้อยและยากขึ้น
ก็ยิ่งพยายามหนักขึ้น จึงเกิดมาทำเหมืองคราทำลายเขาลงมา
ทั้งๆ เขาชนั้น จนทรายลงมาถมเต็มลำน้ำลำท่า ทำให้ไร่นา
และสวนเสียไปด้วย เพราะถึงฤดูฝนน้ำท่วมทุกปี ผลไม้

ตายหมด แต่ตามที่สังเกตเห็นวันนั้นก็เห็นได้ว่ที่เมืองพังงา^๙
ควรจะทำสวนได้ดี ต้นไม้^{๑๐}ขึ้นงามดีมาก ถิ่นดี ๆ มีอยู่ทั่วไป
แต่ไม่มีใครอยากจะทำการเพาะปลูก คิดแต่จะทำเหมืองเท่านั้น^{๑๑}

วันนี้ได้คุยคนประหลาดคนหนึ่ง เขาเรียกกันที่นั่นว่าคน
หน้าแพะ เป็นหญิงอายุประมาณ ๑๕ ปี หน้าเป็นปานดำ
ลงมาเสียถึงหน้า เหลือที่ขาวอยู่แต่ข้างเท่านั้น แลดูคล้ายสวม
หน้ากากพรานบุญที่เล่นมโนราห์แต่เป็นสีดำไปไม่ใช่สีแดง หนึ่ง
ที่จมูก^{๑๒}นั้นชะรอยจะหนามาก จึงยื่น ๆ ราวกับจมูกหน้าไขนยักษ์ที่
เป็นปานดำนั้นมันขึ้นขึ้นเต็มไปหมด เขาว่าขนยาวเท่าๆ กับขนคิ้ว
อย่างคกๆ แต่เมื่อเห็นวันนั้นขนไม่สู้จะยาวนักเพราะตัดเสียแล้ว
ผมออกเสียคาย อยากเห็นเวลาขนยาวๆ เพราะเหตุที่มีขน
ที่หน้าเช่นนั้น เขาจึงพากันเรียกว่าคนหน้าแพะ อย่างนั้นถ้าฝรั่ง
พวกที่รวบรวมคนและสัตว์ประหลาดต่างๆ ไปเปิดเก็บเงินให้
คนดู คงจะอยากได้ไปเป็นแน่ ส่วนผมเองเมื่อคุยคนหน้าแพะนั้น
รู้สึกชอบกลอยากคุยก็อยาก แต่ออกจะมีขนลุกขนพอง^{๑๓}เจืออยู่
ก้วยหลายส่วน เป็นธรรมดาของผมเมื่อคุยคนประหลาดๆ ต่างๆ
คราวไร มักจะต้องมีความรู้สึกอย่างนั้นเสมอ นึกๆ ขึ้นมาว่า
ถ้าเป็นตัวคนที่ประหลาดเช่นนั้น จะรู้สึกอย่างไรบ้าง คงไม่

อยากให้ใครมองเลย แต่ชั่วหัวล้านยังไม่ใคร่ชอบให้ใครจ้อง
นานนักเสียแล้ว

พลับพลาตำบลกระโสม

อำเภอกะกั่วทุ่ง

วันที่ ๓ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘^{๔๒}

เมื่อเช้า^๕เวลา ๓ โมงครึ่ง เสด็จโดยกระบวนเก้อ^๕

ออกจากพลับพลาที่เมืองพังงา เสด็จตามถนนทางที่จะไปลงท่า
คลองเข่ง^๕นั้น แต่ไม่^๕เลี้ยวลง เดินเลียบตามแนวเขาข้าง
ตงหน้าตรงไปทางตะวันตก ตามถนนและสายโทรเลขเรื่อยมา
ทางชน^๕ๆ ลงๆ มาก ต้องข้ามห้วยหลายแห่ง ยิ่งไกลเมือง
พังงาออกมาเขาที่งามๆ ค่อยน้อยลง คุราวกับใครแก่งไป
ตกแต่งไว้ให้เต็มฝีมือแต่เฉพาะที่^๕ตมเมืองพังงานั้นแห่งเดียว ซึ่ง
เมืองพังงานั้นถ้าเขียนเป็น “พงา” เสียก็จะเข้าที่จะได้แปลได้ว่า
“งาม” เช่นนางพงาว่า นางงามเป็นต้น ถ้าแม่จะเรียกเมืองนั้น
ว่าเมืองพงาก็จะเป็นการสมควรอยู่บ้าง นึก^๕ๆ ก็ออกเสียดายที่
ออกมาเสียจากเมืองพังงาแล้ว ^๕ผม^๕นี้ถ้าลงชอบอะไรแล้วก็
ติดใจ อยากแต่จะคุะพิศอยู่นานๆ ไม่ใคร่จะพอได้ง่ายๆ เลย
วันนี้^๕แดดไม่^๕สู้จัด และลมก็พัดเย็นสบาย^๕ เพราะฉะนั้น

เมื่อเช้าคนหาไป พอออก^๕รู้สึกเมื่อยก็ลงเดินกันเสียบ้างไม่ใคร่
รู้สึกเหนื่อยอะไร ทูลกระหม่อมก็ได้เสด็จลงทรงพระดำเนิน
เมื่อจวนถึงที่ประทับร้อน เวลา ๕ โมงเศษถึงที่วัดสุวรรณหงษา
หรือเรียกตามธรรมดาว่าวัด^๕ ถ่าน^๕ก่นาค^๕พอ^๕ไหม^๕เป็นสองชั้น^๕
ถาล่างใช้เป็นวิหาร มีพระพุทธรูปและพระเจดีย์เต็มไป^๕ทั้งนั้น^๕
ถาบนเป็นที่งามมีศิลา^๕ย้อยราวกับ^๕ฟู่^๕ ที่หน้าผาบน^๕พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงจารึกอักษรพระนาม จ.ป.ร. ไว้เมื่อ
ร.ศ. ๑๐๙ คราว^๕ทูลกระหม่อมทรงจารึกพระนามไว้ใกล้^๕
ที่นั้น^๕

ที่ประทับร้อนจัดไว้ที่ถาบน เย็นสบายดีมาก พอรับ
ประทานกลางวันแล้ว ก็ยังพักอยู่ต่อไปอีก บางคนก็ไปเที่ยว
ปั่นปายเล่นใน^๕ถ้ำ^๕ บางคนก็นั่งเล่น บางคนก็นอนเล่นบ้าง แต่
คุณจางวางรถม้าผมได้เห็นถนัดว่าได้^๕เนื้อจริง^๕ เขาว่าท่านเป็น
เชื้อจีน ท่านได้ลักษณะของจีนมาไว้ ก็เป็นธรรมดาจีนเป็น
คนชนิดที่ช่างเก็บเล็กผสมน้อย จึงก่อร่างสร้างตนได้เร็ว คุณ
จางวางรถม้าท่านก็ช่างเก็บเล็กผสมน้อยเหมือนกัน เพราะ
ฉะนั้นถึงใครๆ จะบ่นว่านอนไม่เต็มตา ท่านก็คงจะไม่บ่นกับ
เขาด้วยเลย

เวลาบ่ายจน ๔ โมง เสด็จออกจากวัดถ้ำ มาตาม
ถนนเรื่อย ๆ ไม่มีอะไรแปลกประหลาดตามข้าง ๆ ทาง สังเกต
ว่าคู่มือที่ราบ ๆ เป็นทุ่งมากกว่าที่พังงา เขาห้วยอะไรก็มีบ้าง
แต่ได้คู่มือมาเสียแล้วจึงไม่ใคร่จะตื่น เวลาบ่ายประมาณ ๕ โมง
ถึงพลับพลาประทับแรมอำเภอตะกั่วทุ่ง รวมระยะทางที่เสด็จ
มาวันนี้ ๓๔๑ เส้น ที่ตั้งพลับพลา ยังมีได้ไปพังงาเสียก่อน
บางที่ก็พอจะชมว่าดีได้ แต่เมื่อได้ไปแลของดีมาเสียก่อนแล้ว
ดังนี้ ก็ย่อมจะทำให้ของอื่น ๆ ชวนจะเลวไป เหมือนได้กิน
กับข้าวดี ๆ แล้วมากินกับข้าวที่ปานกลางที่ไหนจะชมได้ว่าดี
แม้ไปกินกับข้าวของชาวไร่ชาวนาเสียทีเดียวก็ยังดีกว่า เพราะ
ของคนละชนิด ย่อมจะไม่คิดเปรียบกันเลยเป็นอันขาด

พอมาถึงพลับพลา ก็พบนายอิน ซึ่งได้ขึ้นของมาทาง
เรือ นายอินถามข่าวว่า เป็นอย่างไรบ้าง ผมนึกทายได้ว่า
อย่างไร ๆ ก็ต้องมีเหตุ ทายไม่ผิดเลย มีเหตุจริง ๆ ได้ความ
ว่าเรือที่มานั้นหลง และขึ้นไปเกยอยู่บนโคกลน ต้องชนของ
บุกโคกลนบุกเลนอะไรกันพิลึกพิลั่น หลงไปจนถึงกับออกข้าว
ออกน้ำจน ๆ จะตาย พังแกเล่าคุณเหมือนจะลงไปเสียสักสาม
วันเป็นอย่างน้อย แต่ถ้าแม่ได้หลงไปมากมายจนถึงออกอยาก

เช่นนั้น ก็ดูเป็นที่น่าประหลาดอยู่บ้าง ในการที่ผมได้ไปพบ
 นายอินอยู่ที่พลับพลาแล้ว มิใช่ว่าลวงหน้ามานานเมื่อไร
 ก็ฟังมาเมื่อเข้าเฝ้า และข้อที่ว่าหลงนั้นนายอินทราบได้อย่างไร
 เมื่อไม่รู้จากทางที่ถูกแล้วจะรู้อย่างไรว่าได้หลงไป ผมสงสัยว่า
 เรือนั้น ถ้านายอินไม่ได้ลงมาก็ดูเหมือนจะไม่เกิดเหตุ หรือ
 มิฉะนั้นถ้าทางที่มานั้นเป็นทางทะเลเสียก็คงไม่มีเหตุอีก เพราะ
 ถึงจะมีก็เพียงแต่เรื่องเมาคลื่น ซึ่งนายอินไม่อยากเล่าเลย
 เพราะสิ่งที่แกละเล่าแถมอวกเก่งด้วยไม่ได้ก็ไม่เล่า ความ
 ตั้งใจของแกลดูเหมือนอยากให้คนนิยมว่าแกลเป็นคนประหลาดคนนั้น
 แลและเป็นปฐุม เพราะฉะนั้นเล่าอะไร ๆ จึงอดมีฝอยไม่ได้
 ต้องฟังฝอยของคุณหลวงอภิบาลผู้หนึ่งแล้ว ยังจะต้องมาฟัง
 ฝอยของนายอินอีก ถ้าเช่นนั้นจะหาหนทางไหนได้พอเพื่อล้างหูเล่า
 ถึงอย่างไร ๆ จะรอไว้ไปประมุขกันให้เต็มรักที่ศาลาที่เมืองนคร
 ก็จะค่อยยังชั่ว เพราะจะได้เป็นที่แน่ใจได้บ้างว่าเรื่องใดจะพอ
 เชื่อได้ นี่ฟังเรื่องอะไร ๆ ที่ชอบมาพากลหน่อยก็ให้ชักกระวาง
 ไปเสียหมด

เวลาประมาณยาม ๑ วันนั้นฝนตกลงมาทำใหญ่ แล้ว
 ก็พำรา ๆ เรื่อยมาจนเวลาตึก แต่ก็ไม่ได้ทำให้หายร้อนไปได้
 ก็นาน้อย

จดหมายฉบับนี้เขียนมาก็ยาวแล้ว และในเวลาเข้า
พรุ่งนี้ก็จะได้ไปลงเรือออกจากแคว้นพังกา ไปกระบี่ต่อไป ถ้า
แม้ไม่จบลงเสียทีหนึ่ง วันนี้ก็หาช่องลงเอยยากนัก และ
จดหมายถ้ายาวๆ นักก็ชักเบื่อ ผมจึงตกลงจบฉบับนี้ไว้เพียง
เท่านี้ แต่จะส่งไปจากที่นี้ก็ไม่มีประโยชน์ จึงจะรอไปส่งพร้อม
กับฉบับหน้าเมื่อถึงเมืองตรังที่เดียว

นายแก้ว

ฉบับที่ ๑

เรือกลาง

จอดหน้าเกาะอ่าวนาง
แขวงเมืองกระบี่

วันที่ ๔ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

คำนับมายังท่านพรานบุญทราบ

วันนี้เวลาเช้าประมาณ ๔ โมง เสด็จออกจากพลับพลา
ประทับแรมที่อำเภอตะกั่วทุ่ง เสด็จไปทอดพระเนตรตลาด
ซึ่งอยู่ข้างจะเหี่ยวมาก มีเป็นโรงจากตั้งอยู่เป็นแถว ๒ ฟากถนน
เสด็จลงไปจนปลายถนน ซึ่งตกคลองกระโสม เสนายมได้
สำแดงอิทธิฤทธิ์เก่งฉกาจมาก เมื่อกระบวนผ่านไป สุนัขวิ่ง
กราวๆ ออกมาปราศรัยกับนายเหล นายเหลออกจะเป็นรอง
เพราะตัวย่อมกว่า พวกที่ตามเสด็จจึงต้องช่วยกันคอยไล่สุนัข
อื่นๆ ไว้ มีสุนัขตัวหนึ่งซึ่งสำแดงกิริยาท่าทางกำมาก ตรง
เข้ามาทักนายเหลแล้วคำรามหือๆ เสนายมเห็นได้ทีเตะแข้ง
เดียว สุนัขนั้นล้มกลงไปนอนชักอยู่เป็นครู่หนึ่ง แล้วจึง
ร้องเสียงโศกครวญออกมาได้ ครั้นเมื่อย้อนทางกลับขึ้นมาก็
เจาสุนัขนั้นออกกร่ำเดชะยมสุรเสนา เลี้ยงเข้าไปแอบอยู่ข้างฝา
โรงเจ้าของ

เสด็จจากตลาด ย้อนทางกลับมาทอดพระเนตรที่ว่า

การอำเภอสี่ไม่มีลักษณะแปลกประหลาดไปกว่าธรรมดา ส่วน
ที่ตั้งอำเภอเดียนไม่ใช่ที่ตั้งเมืองเดิม บ้านตะกั่วทุ่งที่ตั้งเมือง
เดียนนั้น ผมได้ทราบว่ายู่กลางทุ่งนาใหญ่ ห่างจากที่ตั้งอำเภอ
เดียนไปอีกประมาณ ๒๐๐ เส้น ที่เรียกนามเมืองว่าตะกั่วทุ่ง
ก็เพราะหาตีบุกได้ในทุ่งนั่นเอง ต่อมาผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่ง
ค่อยๆ ขยับเมืองลงมา จนถึงบ้านกระโสม ซึ่งเป็นที่ตั้งอำเภอ
อยู่เดียน ที่บ้านกระโสมนี้ก็ออกจะอยู่ในทุ่งเหมือนกัน
อย่างไรๆ ก็รู้สึกได้ว่าเคยเป็นที่แจ้งจืด

จากที่ว่าการอำเภอ ได้เสด็จไปลงเรือที่ท่าคลองหลวง
คลองซึ่งเป็นแพรกแห่งคลองฉ้า คลองหลวงคลองเป็นคลองเล็ก
พอเรือเดินไปได้ เมื่อออกถึงคลองฉ้าซึ่งเป็นลำน้ำกว้าง จึงให้
เรือยาวเข้าจูงเรือพระที่นั่งและเรือกระบวนต่อมา พายมาอีก
ไม่กี่กอน้อยก็บรรจบคลองกระโสม ซึ่งมีกิ่งแยกขึ้นไปจนถึง
ปลายตลาดตามที่เล่ามาแล้ว อีกไม่ช้าก็ถึงถ้ำลอด ลำน้ำลอด
ไปได้ภูเขา ได้เสด็จลงเรือแจวใหญ่ซึ่งจัดเตรียมคอยไว้ที่
ทรงฉายรูปถ้ำลอดนั้นหลายแผ่น

คราวนี้ต้องยอมจริงว่าบรรดาถ้ำที่ได้เห็นมาแล้วในเที่ยว

นี้ ถ้านับเป็นทีหนึ่ง ถึงแม้จะเอาถั่วในประเทศอื่นๆ มาเปรียบ ก็เห็นจะไม่สู้ต้องหว่านหว่านนัก ผมยังนึกอยู่ว่าจะหาที่งามกว่า นั้นยาก จะมีก็แต่ที่ใหญ่กว่านั้นแหละ แต่ไม่ว่าสิ่งใดไม่ได้งาม อยู่ที่ใหญ่หรือเล็ก ถ้างามแล้ว ใหญ่ก็งาม เล็กก็งาม คุณ แต่คนเราที่ร่างใหญ่สวยก็มี ที่ใหญ่แต่เคอะก็มี ที่ร่างเล็กสวย ก็มี ที่เล็กและรูปร่างไปไกลๆ ชะนีก็มี นันโต ภูเขาหรือถ้ำ ก็นั้นนั่น เพราะฉะนั้นผมจึงว่าถั่วลอถั่ว ถั่วจะเปรียบแต่เฉพาะ ในส่วนความงามน่าดูเป็นที่ผลิตผลิตจำเวียนตากันแล้ว ไม่ แพ้ถั่วใดในโลก เมื่อดูภายนอกก็กระนั้น แต่พอเข้าไปในถั่ว นั้นแล้วก็เห็นคุณค่าผลิตผลิตเมื่อยกออก มีศีลมาเป็นระย้าย่อย ลงมาจากข้างบน เหมือนพู่ใหญ่ๆ ที่ริมปากถ้ำด้านใต้เพดานถ้ำ เป็นนอกโก่งขึ้นไปราวกับหลังคาโบสถ์ มีศีลมาเป็นระย้าย่อยจาก จั่วคล้ายๆ สหรัยรวงผึ้ง ถ้าแม้ไม่ได้มาเห็นเองด้วยตาแล้ว จะมีช่างเขียนรูปมาให้ดูคงไม่เชื่อว่าเป็นจริงเช่นนั้น

จากถ้ำไปอีกไม่ช้าก็ถึงที่ลำนํ้ากว้างและลึก เสด็จขึ้น เรือดำรงรัฐล่องต่อมา ลำนํ้าคดเคี้ยวไปมามาก และมีเขาสูงๆ ลงมาเงื่อมอยู่มากจนด้วย ลงมาอีกไม่ช้าก็ถึงเกาะบันหยี เสด็จ ขึ้นเรือกลางท่น

เวลาบ่ายราว ๒ โมงออกเรือจากเกาะบันหยี เดินออก
ทะเลมา เมื่อออกเรือผมเห็นลมพัดออกจะแรงๆ คาดว่าบางที
จะมีคลื่นบ้างแต่ก็หาไม่ อย่างไรๆ ไม่มีผู้ใดต้องอดข้าว
เล่นอีกเหมือนเช่นเมื่อเดินทางจากตะกั่วป่าไปภูเก็ต แม้นายอิน
ก็ไม่ถึงล้มหมอนนอนเสื่อ เป็นแต่นั่งขมิ้นสนุกลงไปหน่อยเท่านั้น
ทางที่เรือเดินก็ไม่ไกลนัก พอบ่ายราว ๕ โมงก็ถึงเกาะอ่าวนาง
ใต้เสด็จขึ้นไปที่หาดทรายละเอียดและสะอาดดี มีถ้ำอยู่ริม
หาดถ้ำหนึ่ง แต่ได้ถูกน้ำเสียแล้ว ที่นี้ก็จืดไปเป็นธรรมชาติ
ซึ่งตกลงเป็นซอกเมืองเล่นที่หาด จนเย็นลงสงบน้ำทะเล ผู้ตาม
เสด็จก็ลงอาบกันอยู่ข้างจะสนุก ขากลับคลื่นอยู่ข้างจัด เพราะ
เป็นเวลา^๕น้ำขึ้น แต่คลื่นโต^๕น้ำไม่มี เพราะฉะนั้นพอขึ้นเรือ
ใหญ่แล้วก็แล้วกัน

เวลาค่ำเสวยแล้ว ได้ทรงชวนบรรดาข้าราชการและ
มหาดเล็กให้พระสวคมนตรีทำวัตร แล้วพระราชทานพระ
ราโชวาทในทางธรรมแทนเทศนา เพราะวัน^๕นี้ตรงกับวันเพ็ญ
เดือน ๖ ซึ่งเคยทรงชักชวนข้าราชการและข้าในกรมสวคมนตรี
ให้พระทุกปีมา พระราโชวาทนั้นผมมีความสงสัยอยู่ว่าจะมี
ผู้เข้าใจจริงๆ สักกี่คน น่ากลัวจะไม่มีสักคนนัก แต่ที่ตรัสนั้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ

๑๔๑

ก็สำหรับให้ผู้ที่มิสทิปัญญาพอที่จะไตร่ตรองแล้วฟัง เมื่อฟัง
แล้วเก็บไปพิจารณาต่อไปจึงจะเป็นผล ถ้าฟังๆ ไปเฉยๆ ก็
ไม่เป็นประโยชน์อะไร

คืนวันนั้นจอกเรือแรมอยู่ที่หน้าเกาะอ่าวนาง ลมพัดกล้า
จนเจ้าคุณเทศาออกหัวน้ัน ๆ ว่า มรสุมจะมา แต่ก็เป็นที่
เรียบร้อยคืออยู่

พลับพลาตำบลกระบี่ใหญ่

เมืองกระบี่

วันที่ ๕ พฤษภาคม วันโกสินทรศก ๑๒๘

เวลาเช้าประมาณ ๒ โมงครึ่ง เรือออกจากเกาะ
อ่าวนาง มาเข้าปากน้ำกระบี่ใหญ่ พอเข้ามาได้สักหน่อยก็พบ
เรือพวกจีนออกไปรับเสด็จ เป็นเรือยาวก็มี เรือแจวกก็มี เรือ
ยาวคนลงพายเต็มเหมือนเรือยาวเมืองพังงา แต่นี้ฝีพายเป็นจีน
ซ่องที่ไหนจะพอใจ จำจะต้องใช้ม้าล่อแทน เรือแจวนั้นมี
เพดานตกแต่งประดับประดาอย่างดี มีคนร้องกับมโหรีลง
ทั้งเรือเล่าก็เรือมโหรีได้แซงเรือกลางขึ้นมา เสียงซ่างซ่าน
เข้าไปในหัวใจจริง ๆ เขาว่าคุณจางวางรณมัยอยู่ข้างจะรื่นรมย์
มาก

ครั้นเวลา ๔ โมงเศษ เรือทอดสมอที่ตรงหน้าจวน
พระแก้วโกรพผู้ว่าราชการเมืองกระบี่ได้ลงไปเฝ้าในเรือ เชิญ
เสด็จขึ้นบก เสด็จไปขึ้นที่สะพานเจ้าฟ้า ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้าม
กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ได้ประทานนามไว้ ข้าราชการเฝ้า
แล้ว ได้เลยเสด็จทอดพระเนตรสถานที่ราชการต่างๆ ซึ่งทำ
เป็นที่ใช้ชั่วคราวทั้งสน เรือนจำตามบรรดาที่ใดเคยเห็นมา
แล้ว ยังไม่เห็นแห่งใดที่รูปร่างเป็นคุกน้อยเท่าเรือนจำที่เมือง
กระบี่นี้เลย อย่างว่าแต่กำแพง แม้แต่รั้วก็ไม่มีล้อม แต่ถึง
เช่นนั้นเห็นจะไม่ทำให้ผู้ที่ต้องไปถูกขังอยู่ในนั้น รู้สึกเป็นคุก
น้อยลงเลย ที่ตั้งเมืองอยู่เดี๋ยวนี้เรียกว่าตำบลบ้านปากน้ำ เมือง
อยู่บนเนินริมลำน้ำ ที่อยู่ข้างจะแจ้งอยู่สักหน่อย ตลาดก็เหี่ยว
เหลือที่จะเหี่ยว

เสด็จทอดพระเนตรสถานที่แล้ว เสด็จขึ้นทรงรถม้า
รถมีน้อย ข้าราชการและมหาดเล็กขึ้นม้าตามเสด็จ กระบวน
มาตามถนน ซึ่งโดยมากตัดเลียบไปตามริมคลองกระบี่ใหญ่
ฝั่งขวา ที่เข้าไปในป่าละเมาะหรือผ่านทุ่งบ้างก็มี ที่ไม่มีใครมี
ราบ มีชนเนินลงห้วยตลอดทาง จนถึงตำบลตลาดเก่าหรือ
กระบี่ใหญ่ ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองอยู่เดิม ทางจากเมืองใหม่มา

๑๑๑ เส้นเศษ ประทับที่เรือนเก่าของเจ้าคุณรัชฎา ซึ่งได้ซ่อมแซมขึ้นใหม่เพื่อรับเสด็จคราวนี้ ที่กระบี่ใหญ่ยังมีบ้านคนอยู่หน้าตา ตลกก็ยังคงมีอยู่ ทำเลที่กเป็นทุ่งๆ มีต้นไม้ก็ไม่สู้จะใหญ่นัก

เวลาบ่ายทรงรถเสด็จไปประพาสถ้ำหนองกก และไร่พริกไทยของขุนวิเศษภักดี กรมการพิเศษ ถิ่นที่จริงถ้าได้เห็นเสียก่อนตาลอกก็คงจะกล่าวว่างาม แต่ได้ดูของวิเศษมาเสียแล้ว คุณถันเลยจิตไปจนไม่ใคร่จะอยากเล่าถึง ไร่พริกไทยนั้นอยู่หน้าถ้ำ มีต้นพริกไทยหนามาก ดินที่แถบนี้ดี เพราะปลูกอะไรก็ขึ้นงามทั้งนั้น ขุนวิเศษได้จัดนำชาถวายเสวยและเลี้ยงที่ถ้ำ

เสด็จกลับจากถ้ำแล้ว เสด็จไปประทับพลับพลาหลังที่ประทับ ทอดพระเนตรชนกระบี่ที่สนามหลังจังหวัดที่ประทับ เสนาญเป็นผู้นมีความรู้ในเรื่องนี้มากจึงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหน้าที่กราบบังคมทูลอธิบายข้อความต่างๆ ตามที่ทรงสงสัย มีความเสียใจที่กระบี่หาได้ชนกันจริงจึงไม่ คู่ที่ ๑ พอจับมาเข้าใกล้กันก็หนีกันไป คู่ที่ ๒ ประๆ กันนิดหน่อยแล้วก็หนี คู่ที่ ๓ มาเดินเบี่ยงกันไปเบี่ยงกันมาแล้วก็หนี จึงมีมวยมลายู

ถวายเป็นมวยมลายูขึ้นฝึกกับมวยไทย คือมีร่ามากกว่าต่อย คุณมีแต่มาจกๆ จ้องๆ กันเล่นเท่านั้น มลายูที่เมืองกระบี่นั้นมียู่มาก เป็นแขกจริงๆ แต่ที่เป็นแขกอย่างเจ๊ะขาวเจ๊ะแดงนั้นก็มีมากเหมือนกัน

เวลากลางคืนวันนี้ฝนตกมากและตกอยู่นาน ข้าเข้าแบบฝนวิสาชะ ในปีนี้ผมยังไม่ได้เคยพบฝนมากเท่าคืนวันนี้เลย อากาศร้อนอ้าวมาหลายเวลาแล้ว ได้ตกเสียมากๆ เช่นนี้เป็นการดี จะได้นอนเย็นสบาย ความที่ฝนตกมากจนมหรสพต่างๆ ต้องยอมแพ้ หนึ่งกับมโนราห์เลิกไปก่อน มะยงยังพยายามจะสู้อยู่นาน แต่เห็นจะทนไม่ไหว ฝนไม่ยอมแพ้ มะยงต้องยอมข้างเจียบสบายहुดีจริงๆ ส่วนมหรสพภายในก็คุ้มลงไป ทั้งคุณหลวงทั้งตาอินไม่ได้ยินว่าออกชุดใหม่ แต่บางที่ผมจะโง่เสียเองก็เป็นได้ จึงไม่รู้สึกรู้ว่ามีการแปลกประหลาดอะไรเกี่ยวข้องกับท่านทั้งสองนั้น

อนึ่งผมต้องขอชี้แจงว่า เมืองกระบี่นี้มีชื่อ “สิวิไลซ์” ไกลบ้างกอกอยู่อย่างหนึ่ง คือมีโคมลานใช้มาก ผมได้สังเกตมาว่า ที่เมืองอื่น ๆ ในมณฑลภูเก็ตหาโคมลานได้โดยยาก แต่มานึกไปอีกที่หนึ่งก็จำได้ว่า ตลอดเวลาที่ผมได้ไปเที่ยวใน

ยุโรปและอเมริกา ไม่ได้เคยเห็นโคมลานเลย เพราะฉะนั้น
ต้องฟังเข้าใจว่า โคมลานนี้ทำสำหรับส่งเข้ามาขายในเมืองไทย
และมีคนไทยชาติเดียวที่ใช้โคมลาน เพราะเหตุนี้ การใช้
โคมลานจะเลยกลับเป็นพยานแห่งความอันสืวิไลซ์ไปกระมัง

เรือกลาง

จอดหน้าแหลมกรวด

แขวงเมืองกระบี่

๔๒

วันที่ ๖ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อคืนนี้ฝนตกเกือบตลอดรุ่ง จนเวลาเช้ายังตกเรื่อยมา
หมายความว่ามาลงเรือจะต้องเปียกมอลมอมแฉก้นมาหมดแล้ว แต่
เผอิญพอเสด็จจากพลับพลาเมื่อเวลา ๔ โมงนั้น ฝนซาตเม็ต
แต่ท้องฟ้ายังครึ้มอยู่เลยกลับสบาย แดดไม่ร้อน เสด็จมาลง
เรือกลางที่หน้าเมืองใหม่ เวลาจวน ๕ โมงออกเรือจากเมือง
กระบี่

เรือออกทะเลเดินมาประมาณชั่วโมงเศษ ถึงเกาะ
ลันตา เดินต่อมาในระหว่างเกาะลันตากับฝั่ง เกาะลันตานี้

เป็นเกาะใหญ่ เพราะฉะนั้นถ้าไม่รู้ก็เข้าใจว่าเป็นฝั่ง และทาง
 เตรีระหว่างเกาะกับฝั่งก็อาจจะเข้าใจไปว่าเป็นแม่น้ำได้ บน
 เกาะลันตามีคนอยู่ถึง ๔๐๐๐ เศษ มีไร่่นาอยู่มาก จึงต้องตั้ง
 ขนเป็นอำเภออันหนึ่ง ครั้นเวลาจวนบ่ายโมงถึงแหลมกรวด
 ซึ่งอยู่ทางฝั่ง เป็นที่เรือไฟที่เดินตามแถบนี้มารับฝนและนำจค
 เรือพาสซึ่งไค้มาคอยอยู่ที่นั่นก่อนแล้ว ไค้ยังปืนใหญ่รับเสด็จ

ตามกำหนดไว้เดิมว่าเรือจะไปจอดที่เกาะลิบงวันนั้น แต่
 ครั้นมาถึงแหลมกรวดนั้นแล้ว สืบคุไ้ความว่าทางร่องน้ำในที่
 ระหว่างเกาะลันตานั่น เรือเดินไปไม่ได้ เพราะน้ำลงเสียแล้ว
 ถ้าจะไปลิบงจริงๆ จะต้องย้อนกลับไปอ้อมหัวเกาะลันตา
 กับตันเรือพาสว่ากว่าจะไปถึงเกาะลิบงราวยามหนึ่งหรือ ๔ หุ่
 มวันนั้น เจ้าคุณรัชฎาท่านมีความวิตกว่า ถ้าไปถึงเกาะลิบง
 ในเวลากลางคืนกลัวว่าฝนตก การที่จะเข้าไปในอ่าวที่ตั้งโรง
 ภาชนะนั้นจะเป็นการลำบาก จะต้องจอดอยู่ข้างนอกอ่าว ก็จะถูก
 คลื่นโคลงเคลงตลอดคืน จึงตกลงโปรคให้จอดเสียที่แหลม
 กรวดคนคนหนึ่ง เชื่อว่าท่านพวกกล้าทะเลเช่นท่านอาจารย์หรือ
 พระลักษณะ คงจะไม่สู้เสียใจนัก ในการที่จะต้องค้างคืนกลาง
 ทางอีกคืนหนึ่ง ส่วนนายอินนั้น ไม่จำเป็นที่จะต้องกล่าวถึง

เวลาบ่ายได้เสด็จลงเรือกระเชียงไปทอดพระเนตรม
หอยนางรม พวกแขกทั้งมค่าน้ำแก่ง ๆ พอใช้ หอยแถบนี้ตัว
เชื่อง ๆ มาก

เวลาค่ำที่บนฝั่งจุดไฟแฉ่งครี๊ดเป็นแถว และมีไฟกอง
เป็นระยะ ๆ เงามลงน้ำ แลดูราวกับเมืองอะไรอันหนึ่ง ที่เรือ
จอดอยู่น้ำก็ไม่ว้างกว่าแม่น้ำเจ้าพระยาก็มากนัก น้ำเรียบราบ
ลมพัดเย็นสบายดีนัก เสียงมะยงเล่นอยู่บนฝั่ง พังอยู่ไกล ๆ ก็
ไม่สู้จะรู้สึกรำคาญนัก

เรือกลาง

จอดเกาะลิบง

แขวงเมืองตรัง

๔๒

วันที่ ๗ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เวลาเช้า ๓ โมงครึ่งได้เสด็จลงเรือดำรงรัฐ เสด็จทาง
เตร็ดทะเล ระหว่างเกาะลันตากับฝั่ง ส่วนเรือกลางให้เดิน
อ้อมไปทางนอก ทางที่เสด็จนั้น ได้ดูพื้นที่แปลก ๆ กัน ที่
เป็นเขากิมี่ เป็นป่ากิมี่ และมีเกาะระกะไปทางนั้น มีอยู่กลางทาง
แห่งหนึ่ง เรือเดินไปในช่องแคบระหว่างเกาะลันตากับ

เกาะอะไรอีกเกาะหนึ่ง ไม่กว้างกว่าคลองตลิ่งชันเลย เวลา
 บ่ายโมงครึ่งจึงทอศมอหน้าที่ว่าการอำเภอลันตา ได้เสด็จ
 ลงเรือกรรเชียงแซกไปขึ้นที่ว่าการอำเภอ ที่นั่นเป็นที่ร่มรื่นนา
 สบาย มีต้นไม้ใหญ่ๆ อยู่เป็นหมู่ หลังศาลอำเภอลันตาออกไปแล
 เห็นเขาใหญ่สูงตระหง่าน ราษฎรที่นั่นมีแซกอยู่มาก เป็นแซก
 มลายูจริงๆ พุทมลายูได้จริงๆ แต่ที่พุทมลายูไม่ได้ก็มีปนอยู่บ้าง
 เป็นธรรมดา

ประทับคอยเรือกลางอยู่จนบ่าย ๓ โมง จึงแลเห็น
 แล่นอ้อมท้ายเกาะเข้าไปทอศมอหน้าที่ว่าการอำเภอ กว่าจะ
 เสด็จลงมาถึงเรือน้อย ๓ โมงครึ่ง เพราะฉะนั้นอยู่ข้างจะได้
 กินยาเจริญอาหารของศรีธรรมาโศภิตกันคนละมาก ๆ ผมเชื่อว่า
 คุณผู้คงจะมีความเบื่อคร่ำครวญมาก เพราะตั้งแต่ต้นเข้ามาจนบ่าย
 ๓ โมงครึ่งนี้ ท่านพึงได้รับประทานอาหาร ๒ มื้อเท่านั้น
 คืออย่างหนึ่ง ๓ โมงเช้ามื้อหนึ่ง ในระหว่าง ๓ โมงเช้า
 กับ ๓ โมงบ่าย เป็นเวลาถึง ๖ ชั่วโมง ควรจะกินข้าวได้อีก
 สัก ๒ มื้อแล้ว เมื่อต้องออกมาเช่นนี้ต้องนับว่าเสียเวลามาก
 เพราะฉะนั้นผมไม่จำเป็นจะต้องเล่าว่า พอถึงเรือกลางท่านได้
 ใช้เนื้อเสียเต็มที่

เรือตกลงเดินมาจากเกาะลันตาถูกคลื่นบ้าง แต่ไม่มากเท่าที่คาดหมาย เมื่อยังอยู่บนเกาะลันตา นั่งคอยเรือตกลงอยู่คลุมตะวันตกพักมาก่อนข้างแรง แต่พอลงเรือตกลงลมก็เหวี่ยงค่อยทุเลาลง แต่ถึงกระนั้นก็ถูกคลื่นเรือโคลงมากกว่าที่ได้เคยรับมาแล้ว ตลอดเวลาที่เสด็จมาคราวนี้ คนนอนกันเสียมาก แม้คนที่ไม่ว่างก็ยังไม่สบาย ๆ เมา แต่อาศัยได้ทำกรุณาท่านเล่านิทานให้ฟัง มัวหวั่วเราต้องคัดต้องแข่งกันเสีย พอทำให้ลืม ๆ คลื่นไปได้บ้าง พอจนพลบเรือเข้าอ่าวที่เกาะลิบง มาติดหาดกลางน้ำเสียหน่อยหนึ่ง ได้ลงสมอราวทุ่ม ๑ พระสถลสถานพิทักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองตรัง กับหลวงบริรักษ์ โลหวิสัยได้ลงมาเฝ้ารับเสด็จในเรือนี้ แล้วกราบถวายบังคมลากลับขึ้นไปคอยรับเสด็จที่เมืองตรัง

เมื่อมาถึงเพียงนี้แล้ว ก็นับได้ว่าเป็นอันหมดทางทะเลได้แล้ว เพราะพรุ่งนี้ไปอีกไม่กี่กิโลก็ถึงเมืองตรัง เตะพระบารมีปกเกล้า ฯ การเดินทางมาเป็นการเรียบร้อยตลอดจะหวังให้สะดวกยิ่งกว่าที่เป็นมาแล้วไม่ได้ การที่จะได้พ้นทะเลไปเสียคราวหนึ่ง ผมเชื่อว่าคงจะหาคนที่เสียใจยาก เพราะนี่จึงจนเวลามรสุมจะมาอยู่แล้ว ถ้าต้องอยู่ในทะเลเวลามรสุม

พักอยู่เห็นจะเต็มที การที่จะขึ้นบกพรุ่งนี้จึงเชื่อได้เป็นแน่ว่า
คงจะมีคนพอใจมาก มีผมคนหนึ่ง แต่บางที่ท่านอาจารย์และ
ศิษย์ของท่านบางคน มีนายอินเป็นต้นที่เป็นคนแข็งกลืน บางที
จะมีความอาลัยทะเลอยู่บ้างก็เป็นได้

เรือกลางจอดอยู่ที่หน้าโรงภาษี ประทับแรมที่นั่นหนึ่ง
เพราะยังจะเข้าไปในลำน้ำไม่ได้ ต้องรอน้ำขึ้น คืนวันนั้นลม
ไม่เย็นเหมือนเมื่อคืนนี้ แต่ก็ไม่ใช่ว่าร้อนจัดอันใด

เรือกลาง

เดินทางขึ้นไปเมืองตรัง

วันที่ ๘ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ (เช้า)

เช้าวันนั้นพอขึ้นขึ้นก็รู้สึกเย็นเยือก ลูกขึ้นมองดูไม่
แลเห็นฝั่งเลย คูมีคัมวไปหมด ฝนตกมากหนาเมล็ด ลมตึงๆ
เจ้าคุณรัชฎาฯให้ทูทางทิศตะวันตก มีคไปหมด ท่านอธิบายน
ว่านั่นแหละมรสุมมาแล้ว ดีแต่อยู่ในที่กำบัง ถ้าอยู่กลาง
ทะเลคลื่นคงตึงใหญ่ ท่านได้ร้องอีกว่าเดชะพระบารมีจริง ๆ
เฉพาะพอเรือมาพ้นทะเลแล้วมรสุมก็มาพอดี ราวกับแกล้ง
นัดกัน

เวลาเช้า ๓ โมงครึ่งตอนสมอ ออกเรือจากเกาะลึง
 เล่นเข้ามาตามลำน้ำตรัง พอสายฝนก็หาย แต่ท้องฟ้ายังมี
 เมฆครึ้ม ลมพัดมาซัด ๆ เย็น เรือแล่นมาถึงตำบลนาเกลือ
 เรือพาลได้ยิงปืนใหญ่ส่งเสียง ๒๑ นัด เพราะจะส่งเสียงเพียง
 นั้น โดยเหตุที่เรือพาลกินน้ำลึกกว่าเรือกลางน้ำ ที่นาเกลือ
 ผมมองหานาเกลือเสียเป็นนาน ไม่แลเห็นเลย เห็นแต่ต้นไม้
 เต็มไปหมด ลงท้ายอดไม่ได้ตกลงในใจว่าจะต้องถาม เผอิญ
 คุณพระอมรตามชนเสียก่อน ผมได้ยินคุณพระถามเจ้าคุณรัชฎา
 ว่า นาเกลือที่นั่นทำอย่างเดียวกับทางสมุทรสาครหรืออย่างไร
 เจ้าคุณรัชฎาตอบว่าไม่ใช่ เพราะนาเกลือที่นั่นไม่มีเลย ผมรู้สึก
 ว่ารอดตัวไป ถ้าได้ถามขึ้นก็จะเสียใจ

เวลานี้ก็จนถึงเมืองตรังแล้ว เพราะเห็นเรือพายลงมา
 รับเรือกลางมากแล้ว ผมจะต้องเตรียมแต่งตัวเสียที จึงต้อง
 ของจดหมายไว้เพียงเท่านี้

นายแก้ว

ฉบับที่ ๘

คำหนักจันทน์

เมืองตรัง

วันที่ ๘ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ (เย็น)

คำนับมายังท่านพรานบุญทราบ

เมื่อเวลา ๕ โมงเกือบครึ่ง เรือกลางได้มาถึงหน้าท่า
เข้าเทียบท่าสะพานเจ้าฟ้า ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครธา
นุกัตติวงศ์ได้ประทานนามไว้ ครั้นเรือเทียบเรียบร้อยแล้ว
ทูลกระหม่อมเสด็จขึ้นจากเรือ ทรงเครื่องยศขาว พระสดลสถาน
พิทักษ์ได้นำข้าราชการเฝ้า นอกจากข้าราชการประจำเมืองนี้
ยังมีพระอินทรวिไชย ผู้ว่าราชการเมืองสตูล กับข้าราชการ
เมืองสตูลและพระทวีปสยามกิจ กงสุลสยามที่เกาะหมาก ได้
มาเฝ้าด้วย ทรงปฏิสันถารกับข้าราชการตามสมควรแล้ว ทรง
พระราชดำเนนตามปะรำ พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา พราหมณ์
ได้สวดถวายพระพร และประสูติมนต์เป่าสังข์ตีบัณเฑาะว์ด้วย
พราหมณ์เมืองนี้เป็นเชื้อพราหมณ์แท้ แต่ผมใช้เกลือเป็นมวย
อย่างบางกอก ไม่ได้มุ่นเมาลีอย่างแบบเก่า การแต่งกายใช้

หนุ่มสาวใจกระเบน สวมเสื้อผ้าแขนคับชายยาวราวๆ เข้า
หม่ผ้าขาวสไบเฉียง มีผ้าโพกหัว

เสด็จขึ้นทรงรถม้าจากท่าน้ำขึ้นมาที่ประทับ ซึ่งอยู่
ไม่ห่างศาลารัฐบาลนัก ทางที่มาไม่รู้สึกรู้เป็นมาในเมือง ดูเหมือน
มาในวณะไรอันหนึ่งขึ้นๆ ลงๆ มีเป็นเนินเล็กๆ น้อยๆ
ทำให้ทั้งงามขึ้นมาก ท่าหนักที่ประทับตั้งอยู่บนไหล่เขา ที่พัก
ข้าราชการตั้งลดหลั่นเป็นชั้นๆ กันลงไป อยู่ข้างน่าสบาย
มาก ท่าหนักเป็นเรือนบังกะโลเล็กๆ ชั้นเดียว ทำด้วยไม้
หลังคามุงจาก มีห้องหลายห้อง แต่เป็นห้องย่อมๆ ทั้งนั้น
อยู่ข้างจะกระหงุนกระหนิงดีพอใช้ ทุลกระหม่อมพระราชทาน
นามว่า ท่าหนักจันทร์

เวลาบ่ายเสด็จไปประทับที่มุขศาลารัฐบาล ทอด
พระเนตรชนโคและชัศข้าวต้ม ไคว้นนี้ได้ดูชนกัน ๔ คู่ ค่อย
ได้เห็นต่อสู้กันนานกว่ากระบือที่กระบี่สักหน่อย แต่ไม่สู้จะได้
เล่นกันถึงที่นัก เพราะดูเหมือนจะออกตกใจคนเสียอีก ส่วนชัศ
ข้าวต้มนั้น ก็สนุกพอใช้ แต่ดูเหมือนจะสู้ที่โคคูเมืองาน
รัชมังกลที่กรุงเก่าไม่ได้ ราษฎรที่มาดูอยู่ข้างจะมีความพอใจดู
ทั้ง ๒ อย่าง สังเกตว่าราษฎรที่มาดูโดยมากสวมเสื้อทั้งชายหญิง

ผมทราบว่าเป็นธรรมเนียม พวกผู้หญิงที่เมืองนั้นถ้าจะไปตลาด ต้องสวมเสื้อ ไร่รับจ้างเย็บจักรที่นั่นอยู่ตงยี่สิบโรง ซึ่งเป็น พยานอยู่ว่าคนชาวเมืองตรังพอใจสวมเสื้ออยู่โดยมาก

กล่าวจนถึงเรื่องพลเมืองสวมเสื้อทำให้ผมนึกออกขึ้นมา ว่า ผมลืมเล่าไปว่า ที่ภูเก็ตไปถามถนนเห็นจีนสวมเสื้อเดิน ถนนอยู่มาก สืบได้ความว่าเจ้าคุณเทศามีคำสั่งว่า ถ้าจีนจะ เข้าไปที่ตลาดต้องสวมเสื้อ ท่านอธิบายเองว่า การที่บังคับ ให้จีนสวมเสื้อเข้าไปตลาดเช่นนั้น เป็นเครื่องป้องกันการ วิวาทและชกต่อยกัน เพราะถ้าแม้วิวาทกันก็จำจะต้องฉีกเสื้อ กัน เมื่อเสียกายเสื้อ ก็วิวาทกันน้อยลงเอง ต่อเมื่อแก่นเต็มที จึงสู้ทนยอมลงทุนเสียเสื้อได้ ของท่านก็ชอบกลอยู่

วันที่ ๙ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

วันนี้เช้า ๔ โมงเสด็จออกจากพลับพลา โดยกระบวน รถยนต์ รดอย่างเร็วๆ มีแต่รถที่นั่งคันหนึ่ง กับที่นั่งรอง คันหนึ่งเท่านั้น นอกนั้นมีรถชนิดอ้อมนิบส์อีกคันหนึ่ง ซึ่งเป็นรถช้า เพราะฉะนั้นต้องออกล่วงหน้าไปแต่เช้า ทางที่เสด็จ เป็นถนนที่รถแล่นได้เร็วราว ๑๐ เส้นต่อ ๑ นาที แต่ทาง ไม่ได้ไปในที่ราบๆ เสมอ มีต้องขึ้นเขาอยู่หลายแห่ง จึงแล่น

ไม่ได้เร็วเท่า^๕นั้นเสมอ ทาง^๕ตั้งแต่ออกจากที่ประทับ^๕นี้ไปก็
แลเพลินมี^๕ทั้งเขา^๕ทั้งนา^๕ทั้งป่า^๕ทั้งทุ่ง แล้ว^๕แต่ละ^๕จะเลือก^๕ชม^๕แลไป
ทางไหนก็^๕คงได้^๕ชมทาง^๕นั้น ชม^๕ทาง^๕เพลิน^๕ๆ ไป^๕ได้^๕ประมาณ
๒๐๐ เส้น ต้อง^๕หัน^๕กลับ^๕มา^๕คิด^๕ถึง^๕ความ^๕อนิจ^๕จัง^๕ของ^๕โลก คือ^๕ได้^๕
พบ^๕รถ^๕ออม^๕นิบ^๕ส^๕หยุด^๕อยู่^๕ข้าง^๕ถนน นี่^๕แหละ^๕รถ^๕ที่^๕ได้^๕ออก^๕จาก^๕ที่
ประทับ^๕ไป^๕แต่^๕เช้า^๕โม^๕ง^๕เศษ เมื่อ^๕ ๔ โมง ๒๐ นาที^๕เพิ่ง^๕มา^๕ได้
๒๐๐ เส้น^๕เท่า^๕นั้น^๕เอง โปรด^๕ให้^๕หยุด^๕รถ^๕พระ^๕ที่นั่ง^๕ถาม^๕ข่าว
ได้^๕ความ^๕ว่า รถ^๕ออม^๕นิบ^๕ส^๕ได้^๕หยุด^๕มา^๕สาม^๕สี่^๕ครั้ง^๕แล้ว^๕ก่อน^๕นั้น^๕ กร^๕ง^๕น^๕
เพิ่ง^๕จะ^๕หยุด^๕คน^๕ขับ^๕กำลัง^๕แก้^๕ช^๕ลุ^๕ก^๕ช^๕ล^๕ก^๕อยู่ ได้^๕ความ^๕ว่า^๕ขึ้น^๕เขา^๕ไม่^๕ไคร^๕
ไหว มหา^๕ค^๕เล็ก^๕ที่^๕เชิญ^๕เครื่อง^๕ได้^๕อยู่^๕ใน^๕รถ^๕นี้^๕ด้วย จึง^๕รับ^๕เครื่อง^๕
ขึ้น^๕รถ^๕ที่^๕นั่ง^๕รอง^๕เสีย แล้ว^๕ปล่อย^๕รถ^๕ออม^๕นิบ^๕ส^๕ไว้^๕ตาม^๕บุญ^๕ตาม^๕กรรม
คุณ^๕ตัว^๕ก็^๕ไป^๕ใน^๕รถ^๕นั้น^๕ด้วย ผม^๕แล^๕ดู^๕เห็น^๕หน้า^๕ตา^๕คุณ^๕ออก^๕จะ^๕รำ^๕คา^๕ญ^๕มาก
ผม^๕ก็^๕เค^๕า^๕ใจ^๕ออก^๕ว่า^๕เป็น^๕ห^๕่วง^๕อะ^๕ไร และ^๕ออก^๕จะ^๕สง^๕สาร^๕ว่า^๕จะ^๕ต้อง^๕
ท^๕้อง^๕แห^๕ง^๕ท^๕้อง^๕ก^๕ิ^๕ว^๕เสีย^๕อีก^๕แล้ว แต่^๕ภาย^๕หลัง^๕ผม^๕มา^๕ได้^๕ทราบ^๕ว่า^๕คุณ^๕ตัว^๕
มิ^๕ได้^๕ตก^๕อยู่^๕ใน^๕ความ^๕ประ^๕มา^๕ท^๕เลย ได้^๕เตรียม^๕เส^๕บ^๕ียง^๕เผ^๕ื่อ^๕เหลือ^๕
เผ^๕ื่อ^๕ขา^๕ค^๕ไป^๕ด้วย^๕แล้ว มี^๕ชน^๕ม^๕บ^๕ั่ง ๑ หีบ กล^๕้วย ๑ หวี^๕เป็น^๕ต้น
ยัง^๕มี^๕หน้า^๕ซ^๕้า^๕ได้^๕ไป^๕สำ^๕แดง^๕อำ^๕นาจ^๕โฆ^๕ษ^๕ณา^๕ว่า^๕ตน^๕เป็น^๕ข้า^๕ห^๕ล^๕วง และ
เรีย^๕ก^๕เอา^๕น้ำ^๕จาก^๕ผู้^๕ใหญ่^๕บ้าน^๕ก^๕ิน^๕อีก^๕ด้วย เมื่อ^๕ได้^๕ทราบ^๕เช่น^๕นี้^๕แล้ว

ก็เห็นได้ว่า การที่ผมสงสัยนั้นไม่จำเป็นเลย ผมควรจะรู้อยู่ที่
ว่า ชนเชื้อว่าคุณตู่คงไม่ยอมอดไถ่ง่ายๆ เป็นแน่ ผมเชื่อว่า
เมื่อข้าวยากหมากแพง จนคนตายเสียหมดเมืองแล้วนั้นแหละ
บางทีคุณตู่จะอดได้ แต่ข้อนี้ก็ไม่สู้แน่ เพราะวิชาหาของเจียะ
ท่านผู้^๒ คุณเหมือนจะรู้ดียิ่งยวดกว่าใครๆ ทั้งหมดในโลกนี้

พอรับเครื่องอาณกัณฑ์เสร็จแล้วกระบวนออกเดินต่อไป
ได้ตั้งหน้าชมทางกันต่อไปอีก เป็นความสัจย์ผมยังไม่เคยเห็น
ทางใดที่งามกว่าทางเสด็จวัน^๕เลย ถ้าจะชมให้พิสดารไปหน้า
กระดากไม่พอจะเขียน มีอยู่แห่งหนึ่ง คือมีถนนผ่านไปริม
ลำน้ำ ตรง^๖ต้องบากเขาทำถนน เพราะเชิงเขาชันลงไปจน
ถึงน้ำ เขา^๗เรียกนามว่าโต๊ะลูต เป็นที่ไทยเราได้ตั้งบ่อนเมื่อ
รบกับแขกไทรที่มาตีเมืองตรัง ถนนตอนหนึ่งงามจริงๆ นึกจะ
ชมอย่างไรให้ผู้อื่นเข้าใจได้ก็นึกไม่ออก รู้สึกอึดใจเหมือน
เป็นไข้ ตกลงได้แต่ขอให้เชื่อว่างามจริงๆ เท่านั้น หรือถ้า
ไม่เชื่อก็ต้องขอทำให้มาคุเองให้ถึงที่ ถ้าว่าไม่งามยอม
ให้ลอง ไปได้ราว ๕๐๐ เส้น ผ่านตำบลควนธานี ซึ่งเป็น
ที่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้มาตั้งเมือง ลำน้ำ
อยู่ใกล้ๆ ที่^๘นี้ ในเวลานี้ยังมีวัดและบ้านราษฎรอยู่บ้าง แต่

หมู่บ้านใหญ่ๆ คำว่า “ควน” นี้ใช้ตรงกับคำว่า “มอ” ของชาวบางกอก คือเขาย่อมๆ หมู่บ้านตามแถบนี้ดูเหมือนจะมีชื่อควนนั่นควนนี้อยู่หลายแห่ง มีแห่งหนึ่งที่จำได้ถนัดชื่อบ้านควนมะปริง นายกำนันตำบลนี้เป็น “แขก” ชื่อเจ๊ะกง ได้ถามว่าพูดแขกได้หรือไม่ ตอบตรงๆ ว่า “หม้าย” แขกชนิดเจ๊ะกงนี้มีอยู่กันเป็นหมู่ๆ หลายตำบลตามทางที่ไป แต่เมืองนี้แปลกที่ไม่มีฝรั่งอย่างเช่นฝรั่งปอด ราษฎรเมืองนี้ในเวลานี้มีทำนาทำสวนมาก ทางที่ไปก็เห็นเป็นที่นาที่สวนอยู่รายๆ กันไป แต่ไม่ใช่เคยเป็นเช่นนั้นมาแต่เดิม ฟังจะมาเริ่มกันขึ้นมากในเร็วๆ นี้ เจ้าคุณรัชฎาท่านเล่าว่าในชั้นต้นแนะนำให้ทำนาไม่ใคร่จะยอม ถึงต้องมัด ผู้ที่ถูกบังคับให้ทำนาเช่นนั้น ก็เกิดมีเสียงบ่นกันอยู่บ้างว่า ท่านจับเรามามัดให้ทำนา พอข้าวสุกท่านก็จะมาเก็บเอา แต่ครั้นข้าวสุกแล้วไม่เห็นท่านเจ้าเมืองมาเก็บเอาข้าวเสียเอง จึงรู้สึกที่ท่านบังคับให้ตนทำเพื่อประโยชน์ของตนเอง จึงเกิดความนิยมชวนกันทำนามากขึ้น นานที่ใดจับทำชนเมื่อตัดถนนไปแล้วนั้นเป็นอันมาก ถนนก็พอได้ใช้เป็นทางเกวียนเดินชนข้าวได้สะดวก

เวลาประมาณ ๕ โมงเกือบครึ่งถึงตลาดบางรัก ซึ่งดู
เป็นตลาดใหญ่คึกคักมาก มีตึกแถว ๒ ฟากถนน เป็นตึกอย่าง
จีนชั้นเดียว หลังตึกแถวออกไปยังแลเห็นเรือนที่คนอยู่อีกมาก
กับที่ริมถนนต่อตึกแถวไปมีโรงสำหรับตั้งตลาดนัด จึงเห็นได้
ว่าบางรักนี้เป็นที่ประชุมชนมากยิ่งขึ้นกว่าที่เมืองอีก พ้นตลาดไป
ถึงที่ว่าการอำเภอ และต่อไปอีกหน่อยก็ถึงเรือนที่ประทับที่
ตำบลทับเที่ยง ระยะทางจากที่ประทับเมืองตรังไปถึงที่ประทับ
ที่ทับเที่ยงนี้ประมาณ ๗๐๐ เส้น เดินทางคิတ်ทางที่หยุดที่ชนเขา
รวมเป็น ๑ ชั่วโมงครึ่ง เพราะฉะนั้นเมื่อถึงที่บางรักนั้นเวลา
เพียง ๕ โมงครึ่ง ยังไม่ถึงเวลาที่จะเสวยกลางวัน จึงตกลง
เสด็จไปทอดพระเนตรที่ช่องเสียที่เดียว

ทางจากทับเที่ยงไปช่องคูได้พบนาและสวนมาก นา
เหล่านี้นำชนภายหลังถนนทั้งนั้น ดินตามแถบนี้สีแดง เขาว่า
เป็นดินดีปลูกอะไรก็ขึ้นงามทุกอย่าง นำทำการเพาะปลูกจริง
กรณเข้าใกล้ช่องมีเขามากขึ้นทุกที จนถึงที่ช่องเองนั้น นับว่า
ไม่เป็นที่ราบเลยก็ได้ เรือนที่ทำไว้เป็นที่ประทับตั้งอยู่บนมอ
มีเรือนอื่นๆ ตั้งอยู่เป็นชั้นๆ ที่ดินมอมีเป็นสระและห้วย คู
น้ำเขียวจริง ๆ ไกล ๆ ที่ประทับนั้น มีเขาสูงอยู่เขาหนึ่ง ซึ่ง

เรียกกันว่าเขาใหญ่ สูงถึง ๔,๐๐๐ ฟุต ราษฎรที่เคยขึ้นไป
ถึงยอดแล้วว่าบนนั้นหนาวมาก ต้องก่อไฟผิง และนิยมกันว่า
สอยดาวถึง ที่ช่องน้ำท่าทางจะมีที่เที่ยงมาก แต่วันนี้ยังไม่ได้
ประพาสก็มากนัก เพราะประการหนึ่งฝนตกมาก ในเวลาที่
เสด็จอยู่ที่ช่อง อีกประการหนึ่งหาเสด็จจากตรงไปพักลง
กำหนดว่าจะได้แวะประทับแรมที่นี้ ได้ประทับอยู่ที่พลับพลา
ช่องน้อยหนึ่ง แล้วเสด็จกลับมาทับเที่ยง ระยะทางระหว่าง
บางรักกับช่องประมาณ ๔๐๐ เส้น

ประทับร้อนสวายกลางวันที่พลับพลาทับเที่ยง แล้ว
เสด็จกลับมาเมืองตรัง รวมระยะทางที่เสด็จประพาสวันนั้นทั้งไป
และกลับ ๒,๒๐๐ เส้นเศษ นึกดูก็น่าประหลาดที่เสด็จได้ถึง
เท่านี้ในวันเดียว ถ้าไม่ไ้รย่นตรึงเสด็จไม่ไ้เป็นอันขาด
รย่นตรึงที่ทรงวันนั้นก็มิใช่เรว่นัก ถ้าไ้รดย่างเรว่นๆ จริงๆ
ออกมาใช้ จะเดินทางไ้ตั้งแต่ตรงถึงช่องภายในช่วโมงเดียว
เท่านั้น

การประพาสวันนี้นับว่าสนุกก็ เสียแต่ฝนตกมากอยู่
น้อย ถูกฝนเป็นตอนๆ ไปแทบตลอดวัน และครั้งหนึ่งๆ
ไม่ไ้ช่น้อย ฝนวันนั้นตกเรว่นตลอดวัน เริ่มแต่เข้ามาจนกลางคืน

ก็ยังตก แต่ถึงกระนั้นมโนราห์ก็ไม่ยอมแพ้ เล่นไปทั้งฝนตก
เช่นนั้น คนก็ดูแน่น อยู่ข้างจะชย้นมาก ลงมือเล่นแต่บาย
เรื่อยจนตึก มโนราห์ที่เมืองนี้มีคนนิยมมาก เจ้าคุณรัชฎาเล่า
ว่าเมื่อแรก ๆ ท่านมาเป็นเจ้าเมืองตรังนี้ เป็นธรรมเนียมผู้ชาย
ไปขอลูกสาว ฝ่ายบิดามารดาถามก่อน ๒ ข้อ คือร่ำมโนราห์
เป็นหรือไม่กับขโมยควายเป็นหรือไม่ ถ้าไม่เป็นทั้ง ๒ อย่าง
ไม่ยอมยกลูกสาวให้ เพราะบิดามารดาของผู้หญิงแลไม่เห็นว่าจะ
จะเลี้ยงเมียได้อย่างไร

พวกมโนราห์ที่จริงอยู่ข้างจะมีเก่ง เพราะต้องเป็นคน
ที่คล่องและเข้าใจอะไร ๆ ง่าย ๆ จึงจะเป็นมโนราห์ก็ได้
เจ้าคุณรัชฎาท่านเอามาใช้อยู่หลายคน สังเกตว่าเป็นคนคล่องๆ
ดีมาก และมีวิชาเบ็ดเตล็ดต่างๆ อย่างเช่นเมื่อเย็นนี้ได้ยิน
เสียงสุนัขมาเห่าหอนอยู่ข้าง ๆ ท่านนัก นายเหลืงออกไปตรวจ
เข้าใจว่าเป็นพวกพ้องของตน ประเดี๋ยวก็วิ่งเข้ามา จึงเกิด
สงสัยพากันออกไปดูก็ไม่เห็นสุนัขอันใด นายเกอพูดขึ้นว่า
เห็นจะเป็นคนเสียแล้ว เพราะเสียงเห่าแหบไป สืบดูก็ได้รับความ
ว่าเป็นพวกมโนราห์เห่าเลียนสุนัข ต้องยอมว่าเหมือนมาก

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ^{๔๒} ศก ๑๒๘

เวลาเช้าวันนั้นเมื่อตอนเช้า ๆ ก็เรียบร้อยดี พอเวลา
ประมาณ ๓ โมงพายุมาชือใหญ่ ฝนมาด้วย แต่ตกอยู่ไม่นาน
นักแล้วก็หาย แต่ไม่ใช่หมกเพียงนี้ ยังตกอีกเป็นทอด ๆ มา
จนบ่าย เพราะฉะนั้น ไม่ได้เสด็จแห่งใด จนเวลาบ่าย ๕ โมง
ฝนฟ้าโปร่งดีแล้ว จึงทรงรถม้าเสด็จไปทอดพระเนตรสถานที่
ราชการต่าง ๆ เสด็จที่ศาลารัฐบาลก่อน แล้วเสด็จที่ศาลและ
ที่ว่าการอำเภอเมือง ซึ่งตั้งอยู่บนควนอันเดียวกันทั้ง ๓ หลัง
ศาลารัฐบาลอยู่กลาง เป็นตึกใหญ่ ๒ ชั้น แต่ด้านหลังที่เท
เพราะฉะนั้นเติมชั้นล่างได้อีกชั้นหนึ่ง แลดูด้านหลังจึงเห็น
เป็นตึก ๓ ชั้น ศาลกับที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ขวาและซ้ายศาลา
รัฐบาล เป็นตึกชั้นเดียวทั้ง ๒ หลัง จากนั้นเสด็จไปทอด
พระเนตรเรือนจำซึ่งตั้งอยู่ที่เชิงเนิน แล้วทรงรถลงไปทาง
ลำน้ำ เลียบฝั่งไปตามตลาด ซึ่งเป็นโรงจากทั้งนั้น อยู่ข้างจะ
เหี่ยวสู่ตลาดบางรักไม่ได้ เสด็จไปทอดพระเนตรโรงยาฝิ่น
และโรงภาษี ซึ่งตั้งอยู่ริมท่าน้ำ ปลายสะพานเจ้าฟ้า แล้ว
เสด็จกลับขึ้นไปประทับที่ศาลารัฐบาล ทอดพระเนตรชนโคอีก
วันนั้นได้คุ้นกันคืออยู่คู่หนึ่ง แต่กว่าจะชนกัน เจ้าของต้องยุ

มากจริง ถึงต้องเข้าปลักและตีท้าย ร้องฮียๆ อยู่เป็นหลายครั้ง
คนคุษาเจ้าของโคมากกว่าฮาโคที่ชนกัน

เมืองนี้จะเห็นจะชุมพอใช้ มีราษฎรล่อยตะกางจับ
มาได้ถึง ๓ ตัวแล้ว นำมาถวายวางไว้ที่สนามหน้าตำหนัก
ผมไต่ยืนเจ้าคุณธรรมาภิบาลว่า “มันเข้าใจผิด มันไม่ควร
จะไปสัปคนเอาขึ้นมาที่นี่” ผมตีความว่า ท่านคงตั้งใจไว้ว่าจะ
ให้ทอดพระเนตรล่อยตะกางสักคราวหนึ่ง แต่ครั้งนี้จะเชิญเสด็จ
ไปโดยมิได้เตรียมไว้ก่อนบางทีจะเข้จะไม่ติด ท่านจึงสั่ง
ให้ล่อยตะกางไว้ก่อน ถ้าติดก็จะให้เชิญเสด็จไปทอดพระเนตร
แต่คนที่ล่อยตะกางคงจะไม่เข้าใจคำสั่งของท่านตลอด พอ
จะเข้ติดก็คงจะรีบชักขึ้นมาเสีย แล้วนำมาถวายเพื่อหาความ
ชอบ ซึ่งเป็นการนำเสียกายอยู่บ้าง ถ้าผู้ที่รับคำสั่งไม่เข้าใจผิด
เสียแล้วก็จะได้จับจะเข้กันสนุกใหญ่

วันที่ ๑๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เมื่อคืนนี้ฝนตกอีก สองครั้งหรือสามครั้ง แต่ถ้าเพียง
ฝนตกก็จะดี เพราะจะทำให้เย็นสบายดี แต่เผอิญมีเครื่อง
รำคาญอย่างยิ่งมาช่วยเพราะฝน คือตัวแมลงเม่า อยู่ดี ๆ บินมา

ยุบๆ ครู่เดียวก็เต็มไปหมด โคมและตะเกียงสว่างๆ อยู่
 ครู่เดียวมืดไปหมด เพราะแมลงเม่าลงไปตกเต็มอยู่ในโປ้ น้
 ำภาณพอใช้ ที่จริงเมืองตรังนี้ นับว่ามีของคล้ายกรุงเทพฯ
 อยู่สองอย่าง คืออย่างหนึ่ง กับแมลงเม่า^๕ อีกอย่างหนึ่ง
 ยุง^๕ นอนที่จริงยังเบากว่าที่กรุงเทพฯ เพราะมีชุมอยู่แต่เวลา
 หวัด^๕ พอตกก็ก๊ชาไป แต่แมลงเม่าออกจะเก่งกว่ากรุงเทพฯ
 เพราะมาตึกและไม่มีใครจะชาไปไค้เลย ยุงและแมลงเม่าทั้งสอง
 อย่าง^๕ นี้ ทำให้ออกคึกถึงบางกอกอยู่บ้าง

วันนี้เวลาเช้าไม่ได้เสด็จประพาสแห่งใด ต่อเวลาบ่าย
 จึงได้ทรงรถประพาสเล่นตามถนนที่ใกล้ๆ ^๕นี้ ทรงแะฉายรูป
 บ้างบางแห่ง ที่^๕นี้ไม่มีใครจะรู้สึกว่าเป็นเมือง รู้สึกเป็นเหมือน
 สวนอะไรใหญ่ๆ มีบ้านคนอยู่เป็นหย่อมๆ เป็นที่น่าสบาย
 มากกว่าสนุก ถ้าจะเปรียบกับบางรักต้องว่าที่บางรักหน้าตา
 เป็นเมืองมากกว่า แต่ถ้าจะให้เลือกว่าจะอยู่ที่ไหนต้องเลือกอยู่
 ที่^๕นี้ เพราะมีที่^๕ที่เดียวเล็กๆ น้อยๆ ไค้มาก แต่ต้องนึกเที่ยว
 อย่างเที่ยวป่า อย่างนึกเป็นเที่ยวเมือง จึงจะรู้สึกสนุก

ครันทรงรถประพาสทั่วแล้ว ได้เสด็จไปที่บ้านเจ้าคุณ
 รัชฎา ซึ่งตั้งอยู่ที่ควนตรงข้ามกับที่^๕ตั้งตำหนัก ที่^๕นี้ท่านได้จอง

ไว้แต่เมื่อครั้งท่านมาเป็นเจ้าเมือง มีคนอยู่ที่นั่นด้วย ท่านให้
 นามว่าควนรัชฎา ที่ทางของท่านน่าสบายร่มรื่นดี มีเรือนใหญ่
 อยู่หลังหนึ่ง มีห้องหับมาก ได้ดูเรือนเห็นใช้เป็นที่หัดทอผ้า
 มีผู้หญิงมานั่งหัดทอผ้าอยู่มาก มีผู้ถามกันว่าห้องที่มีอยู่ในเรือน
 เจ้าคุณมากมายเช่นนั้น จะเป็นสำหรับหญิงทอผ้าอาศัยบ้าง
 กระจมั่ง แต่เจ้าคุณท่านว่าไม่ใช่ และท่านยังว่าต่อไปว่า ท่าน
 ไม่อยากจะถูกอย่างเช่นพระอิศราธิไชย เจ้าเมืองกระบี่เก่า
 ท่านผู้^{ซึ่ง}เขาเล่ากันว่าถ้าใครแต่งงานกันใหม่ ๆ ต้องให้ไปไหว้
 ที่จวน ท่านตั้งตนเป็นบิดาของราษฎร ได้เรียกเจ้าสาวไว้
 สั่งสอนเสียในจวนท่านก่อน ๒ วัน ๓ วัน แล้วจึงปล่อยให้ไป
 อยู่กับสามีที่ได้แต่งงานกัน เขาว่าข้อนี้เป็นข้อหนึ่งซึ่งทำให้เกิด
 ความ พากันชื้อเข้าไปถึงในจวนท่านพระกระบี่ ลาก
 ตัวออกมาฆ่าเสียที่กลางตลาด

เสด็จกลับจากบ้านเจ้าคุณรัชฎา ได้ประทับที่หน้า
 คำนั่ง ทอดพระเนตรการเล่นต่างๆ ของเด็ก ๆ ชาวเมือง
 คือชิงเชือกสามเส้า มวยหม้อ และผูกตาไล่จับกัน ก็พอได้
 หัวเราะกันมากอยู่ แต่ไม่ได้ดูดี เพราะค่าเสียแล้ว

เวลาค่ำสวายแล้วได้ทอดพระเนตรมโนราห์พิเศษ ซึ่ง
จัดขึ้นมามีถวายนบนเนินหน้ามุขตำหนัก เป็นโรงผสม เพราะ
จะนั้นมีตัวนายโรง ๒ คน ตัวตีๆ อีก ๓ คน พราน ๒ คน
และยังมีพวกแกระและอื่น ๆ รวมเบ็ดเสร็จเห็นจะได้สัก ๓๐ คน
แต่ถึงโรงใหญ่เท่านั้น ค่าหาก ๒ บาทเท่านั้น ถ้าเป็นละคร
บางกอกก็ตาย แต่มโนราห์พอแล้ว เพราะไม่ต้องซื้ออะไรกิน
ไปไหนชาวบ้านต้องเลี้ยงตลอดทาง ราวกับเจ้าหรือขุนนาง
ผู้ใหญ่ ในโรงที่เล่นถวายเป็นคืนนี้มีตัวเก่งอยู่ ๒ คน คือ
นายขาวคน ๑ นายคลั่งคน ๑ นายขาวนั้นเจ้ารัชฎาท่านใช้
ติดตัว ครึ่งนี้ก็ได้ตามเสด็จ และรับใช้เดินโต๊ะสวายมาตลอด
ทางตั้งแต่เข้าเขตระนองมา เป็นคนคล่องคืบมาก ได้เลิกรำมา
เสียนานแล้ว ฟังมาจับรำถวาย แต่ก็ยังรำดีมาก นายคลั่งนั้น
เจ้าคุณรัชฎาก็ได้เคยใช้เป็นทนายสนิทอยู่เหมือนกัน ภายหลัง
ออกจากเจ้าคุณไปเป็นกำนัน แต่ไม่พอใจได้ลาออกเสียจาก
ตำแหน่งกำนัน ออกไปเล่นมโนราห์ตามเคิม นายคลั่งเป็นคน
ที่ช่างพูดมาก เจ้าคุณรัชฎาท่านแล้วว่า เมื่อลาออกจากตำแหน่ง
กำนัน ในกรมหลวงดำรงได้รับสั่งถามว่าเหตุไรจึงลาออก
นายคลั่งทูลขแจ้งว่า เป็นกำนันที่ไหนจะสู้เป็นมโนราห์ได้

อย่าว่าแต่จะให้เป็นการนั้นเลย ถึงแม้จะให้เป็นการอำเภอก็ดี หรือ
เจ้าเมือง หรือเทศาภิบาลไม่ต้องการ สู้เป็นมโนราห์ไม่ได้ เป็น
มโนราห์จะฆ่าคนเฉียนคน หรือทำอะไรก็ได้เท่ากับเทศา (คือ
ภายในจังหวัดมโนราห์) เวลาเขาเป็นนายโรง อำนาจเขา
ก็เต็มที่) แต่เขาคิดว่าเทศา เพราะเทศายังมีคนออกได้ ตัวเขา
ไม่มีใครออกได้เลย จะไม่ว่าเป็นมโนราห์ดีกว่าอย่างไร พวก
มโนราห์อยู่ข้างจะพูดสองง่ามเก่งมาก เช่นเมื่อคืนนี้ตัวพราน
เขาเล่าถึงเรื่องเป็นความกัน โจทก์หาว่าจำเลยพัวพันของ
โจทก์ตาย จำเลยขอให้โจทก์สาบานให้การว่า ข้อที่ว่าจำเลย
พัวพันของโจทก์นั้น พัวพันขาวหรือดำ โจทก์ตอบว่าพัว
พันดำ จำเลยแย้งขึ้นว่าโจทก์ทวนสาบาน พัวพันดำมีหรือ
พัวพันขาวซี ไม่เชื่อไปแหกปากแมวกู จะเห็นพัวพันขาว
หรือดำ แต่นอกจากฟังเล่นคลลสนุก ต้องยอมว่าคูก็สนุก ฟัง
ได้คุมโนราห์ดีจริง ๆ วันนั้น ทำทางที่รำกิดและเห็นได้ว่า
ยากมาก ที่จะหัก ๓ วันอย่างใดเท่ากรุณาว่าไม่ได้เป็นแน่
วันนั้นเป็นวันปลอดโปร่ง ฝนไม่ได้ตกเลย ก็เป็นการ
ดี เพราะจะได้อยู่เมืองตรังอีกวันเดียวเท่านั้น พรุ่งนี้จะเสด็จ
ประพาสต่อไป การที่จะไปจากเมืองตรัง คงจะมีคนบางคนที่

รู้สึกเสียตาย เพราะเป็นที่อยู่ข้างจะสบายพอใช้ แต่ผมเชื่อว่า
คงมีบ้างบางคนที่เห็นว่าได้อยู่เมืองตรังนานพอแล้ว เพราะหา
สิ่งอะไรจะทำให้เป็นเครื่องเพลิดเพลินไม่ได้ อยู่ข้างจะท้งความ
สิวไส้มาก ตลาดก็ร่อย “สาวสวรรค์” ก็ไม่มี แม้แต่ที่
ตลาดใหญ่ยังอดส่ำหมีได้ เมืองตรังเมื่อก่อนจะมาได้ยินลือกัน
ว่าสนุกนัก ผมเชื่อว่าคงจะผิดความคาดหมายของคนหลายคน
และคนเหล่านั้นคงจะไม่มี ความอาลัยเมืองตรัง เช่นอาลัยภูเก็ต
เป็นแน่

นายแก้ว

ฉบับที่ ๕

พลับพลาดำบลทับเที่ยง

อำเภอบางรัก

แขวงเมืองตรัง

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘^{๔๒}

คำนับมายังท่านพรานบุญทราบ

วันนี้^๕นับว่าเริ่มจะออกเดินทางอีกแล้ว แต่การเดินทาง
ในเขตเมืองตรัง^๕ ทั้งสะดวกและสบาย เวลาพักมีมากกว่า
เวลาเดินทาง ทั้งจะเห็นปรากฏที่อยู่ในจดหมายฉบับ^๕

เวลาเช้า ๔ โมงครึ่งวันนี้ ได้เสด็จออกจากตำหนักที่
เมืองตรังโดยรถยนต์ ระยะทางผมไม่จำเป็นจะต้องเล่าซ้ำอีก
เพราะเหมือนกันกับที่เสด็จเมื่อวันที่ ๙ นั้นเอง แต่วันนี้^๕อยู่ข้าง
จะได้เปรียบวันที่ ๙ เพราะฝนไม่ตก จึงมีโอกาสดรงแวงฉาย
รูปที่โต๊ะลูต^๕ซึ่งเป็นทั้งามควรจะฉายไว้เป็นที่ระลึกได้ ตามทาง
ที่เสด็จมานั้น พอถึงที่ว่าการกำนันแห่งใดก็ได้หยุดรถพระที่นั่ง
เพื่อให้กำนันผู้ใหญ่บ้านและราษฎรเฝ้าทุกแห่ง การรับเสด็จ
แข็งแรง มีประตูป่าหรือประวาทกแต่งทุกหมู่บ้าน กำนันใน
มณฑลที่จริงอยู่ข้างจะเก่ง มีถุงเท้ารองเท้าสวมทุกคน มีผู้พูด
^๕ขึ้นว่าเจ้าคุณเทศาภิบาลแจกถุงเท้ารองเท้า ท่านตอบว่าแจกจะได้

เสียเงินบอบช้ำ ^{๕๕} กำนันมีรู้จักว่าที่ร้อยคน ของใครๆ ก็หาเอง
 ๕๕ หนึ่ง เป็นแต่ฝ่ายผู้ปกครองได้แนะนำให้หน้อยเท่านั้น ผู้ที่มี
 ยุงเท้ารองเท้าไม่ใช่แต่กำนัน ราษฎรบางคนก็มี แต่รองเท้าดู
 เหมือนจะสวมสำหรับชั่วคราวแต่ไปการงานเท่านั้น เพราะผมได้เห็น
 คนเดินทางหัวรองเท้าไปหลายคน จึงทราบได้ว่าเขาไม่ใช่สวม
 สำหรับเดินจริง ๆ ใช้เป็นเครื่องประดับงาม ๆ เท่านั้น อีก
 อย่างหนึ่งผมสังเกตว่า ราษฎรค่านับเป็นโดยมาก ผมทราบว่า
 ใ้ส่งสอนกันไว้นานแล้ว ค่านับกันเสียจนถึงที่ไม่ใช่ค่านับแต่
 เฉพาะเวลาที่ขึ้น ๆ อยู่ นั่ง ๆ อยู่ก็ค่านับ แต่เมื่อความตั้งใจ
 เขาทำอยู่แล้ว ก็ไม่ควรจะยืมเยาะหัวเราะเย้ยเขา

แต่ยังมีคนค้านับเก่งที่สุดอยู่จำพวกหนึ่ง คือตำราจรรยา
มูลกระหม่อมใต้ทรงรับวันทยาอุรวันละก็สิบครั้งนับไม่ถ้วน ไม่
เฉพาะแต่เสด็จผ่านหน้าแถวหรือยามไป ถึงประทับอยู่กับที่พอ
ทรงเหลียวพระพักตร์ไปทางไหน ตำรวจที่ยืนอยู่ทางนั้นก็
วันทยาอุร จนกว่าจะหันพระพักตร์ไปทางอื่นจึงจะเรียบอาวูร
ถ้าเสด็จอยู่ในพลับพลา ทรงพระดำเนินผ่านแวบไป ถ้าแม้ยาม
ตำรวจลอบแลเห็นพระองค์ทางช่องใด ๆ ก็วันทยาอุร เยี่ยม
พระเกล้าก็วันทยาอุร ดูเหมือนจะคอยจ้องวันทยาอุรอยู่ทุกนาที

เห็นจะเป็นเพราะเพิ่งจักเปลี่ยนแปลงเป็นตำรวจภูธรชั้นใหม่ๆ จึง
เครื่องนัก เติมเคยเป็นพลตระเวนเท่านั้น

เมื่อเสด็จถึงตลาดบางรัก พวกพ่อค้าออกมาต้อนรับเสด็จมี
เล่าโก้ประโคมเสียงลั่น ได้ทรงแวงฉายรูปตลาด คนช่างแน่น
จริงๆ ผู้คนแน่นหนาเป็นบ้านเมืองมากกว่าที่เมืองตรังมาก
ทรงฉายรูปแล้วจึงเสด็จมาที่พลับพลาที่ประทับนี้ ที่จริงที่เรียก
ว่าพลับพลาไม่พอ ควรเรียกว่าคาน้ำหนักมากกว่า เป็นเรือน ๒ ชั้น
ทำด้วยไม้ ผนังชั้นล่างใช้กรือฐโอบกปูน ชั้นบนเป็นฝากระดาน
ที่ทางกว้างขวางสบายดี แล้วจะเลยใช้เป็นที่พักผู้ที่มาทางนี้ต่อ
ไป ทำเลที่ตั้งก็คึกคักเป็นเนินเล็กๆ มีต้นไม้ร่ม เย็นสบายที่อยู่

เวลาบ่ายมีมวยถวายทอดพระเนตร ไม่เคยทราบว่ามีเมือง
นี้มีมวย เลยไม่ได้หวังว่าจะได้ดูดีนัก เพราะฉะนั้นเมื่อไม่สู้จะ
ดีนักก็ไม่รู้สึกว่าจะมีความเสียใจอย่างหนึ่งอย่างใดเลย

เย็นวันนั้นพระยาชลบุรานุรักษ์ ข้าหลวงเทศาภิบาล
มณฑลนครศรีธรรมราช กับข้าราชการกรมมณฑลนั้นอีกหลาย
นายได้มาเฝ้าถึงที่นี้ ท่านซื้อรถถีบมาจากบ้านนา แขวงเมือง
พัทลุง เพื่อมาฟังพระกระแสในเรื่องที่กำหนดการประพาสใน
มณฑลนครต่อไป ผมได้ทราบว่ามีข่าวว่าพระบาทสมเด็จพระ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ

๑๗๑

เจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางนครในเร็ว ๆ นี้
ด้วย เพราะฉะนั้นบางทีจะต้องแก้ไขกำหนดการประพาส ของ
ทุกกระหม่อมบ้าง แต่การยังไม่เป็นที่แน่นอนลง ผมจึงต้อง
ขอรอไว้ฟังคุณเสียให้แน่ก่อน

๔๒

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม วันโกสินทรศก ๑๒๘

เวลาเช้า ๕ โมงเศษวันนี้ ได้เสด็จโดยกระบวนรถม้า
ไปทอดพระเนตรตลาดนัด ตลาดนี้มีติด ๓ วันต่อครั้ง คือติด
วันหนึ่ง เว้น ๒ วัน มีของขายต่าง ๆ ทั้งของสดของแห้ง
ซื้อได้ทั้งสุกรและไก่ปลาผักผลไม้ ทั้งมีตลาดผ้าอีกด้วย ก็อยู่
ข้างจะสนุกพอใช้ มีคนเมืองนี้มีชนิดหนึ่งเรียกว่า “อ้ายซอ”
เพราะห้วงอรูปร่างก็เทือกพร้า ค้ำยาว ๆ หน่อย ยังมีอีกชนิด
หนึ่งที่หน้าตาก็คือเหมือน “อ้ายซอ” แต่หัวไม่งอจึงเรียกว่า
“ลิ้มซอ” (“ฮ” กับ “ง” ชาวเมืองนี้พูดมักปน ๆ กัน เพราะ
ฉะนั้นคำว่า “งอ” จึงเป็น “ซอ” ไป ที่จริงชื่อที่ตั้งเรียกมีค
ทั้ง ๒ อย่างนั้นเหมาะนัก เพราะฉะนั้นพอได้ยินแล้ว จึงไม่
ลืมได้ง่าย ๆ

ออกจากตลาดนัดทรงรถไปตามถนนตลาดบางรัก จน
 ตลอดแล้ว จึงเลี้ยวลงไปทำเงิน ทางประมาณ ๘๐ เส้นเศษทำเงิน
 นั้นเป็นที่สินค้าชน เรือชนจากทะเลมาตามลำน้ำได้สะดวกจนถึง
 ๘๕ เมื่อเจ้าคุณเทศาร่องส่งนายตำรวจให้นำเสด็จไปทำเงิน ผม
 นึกออกขึ้น คุณเหมือนหนึ่งว่าจะไปทำเงินสมุทรสาครโน้น คุณ
 พระอมรทรงนึกถึงบ้านเก่าท่านบ้างเป็นแน่ นึก ๆ คุณน่าจะ
 ถ้าไปเล่ากับคนที่ไม่รู้เรื่องราวตลอดว่า ออกจากตลาดบางรัก
 ขั้บรถม้าไปเที่ยวทำเงิน เขาคงหาว่าบ้าหรือจะล้อเขาเล่นเพราะ
 คุณไม่น่าจะเป็นได้เลย

เวลาบ่ายมีผู้หญิงนำผ้าขนมาขายที่พลับพลา ได้ซื้อไว้
 ได้คนละหลาย ๆ ผืน ก็พอจะใช้หนึ่งได้ และทำของฝากอีกว่า
 ไม่มีอะไรเลยที่เดียว ตอนบ่ายราว ๕ โมงมีชนโค แต่ไม่
 เสด็จลงไปทอดพระเนตร เพราะฝนตกหนักหน่อย ผมก็ไม่ได้
 ลงไป แต่ได้ยินเสียงคนเอิกเกริกกันเฮฮากันมาก มีพวกที่ตาม
 เสด็จไ้ลงไปดูมาแล้วเป็นวิจิตรพิสดารว่า โครกระบือไ้รู้ว
 ไ้ไ้ไหลอะไรบ้างไม่ทราบ จริงและเท็จอยู่กับผู้กล่าว แต่ถึง
 แม้จะได้มีไ้ไ้ไหลจริง ผมก็ไม่เสียใจในการที่ไม่ได้เห็น การ
 ดูโครหรือกระบือไ้ไ้ไหล ไม่เห็นว่าจะทำให้เกิดความบันเทิงใจ
 อย่างไรเลย

เมื่อกล่าวถึงการขายผ้า ก็ควรจะอธิบายการใช้เงินของ
ชาวเมืองนั้นสักหน่อย แรก ๆ ยังไม่รู้ว่าออกจะงบน้อยบ้างก็
ชอบใช้กิตราคาของเป็นอัฐ เช่นผ้าเช็ดปากมักขายผืนละ
๒๐ อัฐ ผ้าคาดผืนละ ๗๐ อัฐทั้งนี้เป็นต้น ถ้าซื้อของน้อยๆ
ก็ไม่สู้ลำบาก แต่ถ้าซื้อหลายๆ ก็นงนมาก จนตัวแม่ค้าเองก็คิด
ไม่ใคร่จะถูก ผมได้ไปนั่งดูคุณพระอมรซื้อผ้าเช็ดปากไปถวาย
เผอิญผ้าในกองนั้นมีอยู่ ๘ ผืน ขายผืนละ ๒๐ อัฐ ถามตัว
แม่ค้าว่ารวมทั้งหมดเป็นเท่าไร กิตอยู่ครู่หนึ่งแล้วบอกออกมา
ว่า ๑๔๐ อัฐ ถ้าหากข้างเราจะเอาเปรียบก็ได้ถนัด ต่อคุณ
พระอมรไปนับเรียงผืนให้ดู จึงรู้ว่าตามความจริงรวมราคาควร
เป็น ๑๖๐ อัฐ ให้เงินไป ๓ บาทบอกว่าให้ทอนมา ออก
จะอึ้ง ต้องบอกว่าให้ทอนมา ๓๒ อัฐจึงจะเข้าใจกัน ไม่ใช่แต่
การขายผ้า ถึงของอื่น ๆ ก็พูดกันเป็นอัฐโดยมาก เว้นเสีย
แต่ที่ราคามาก ๆ จึงพูดกันเป็นบาท เช่นราคาลูกสุกรผมได้
ลองถามดูที่ตลาดนัดว่าราคาเท่าไร บอกว่า ๓๐๐ อัฐ แต่
ครั้นถามสุกรใหญ่บอกว่า ๑๕ บาท เพราะฉะนั้นเข้าใจว่าคง
จะใช้กิตเป็นอัฐขึ้นไปเพียง ๒๐๐ หรือ ๓๐๐ เท่านั้น ต่อ ๆ
ขึ้นไปกิตเป็นบาท ก็ยังมีของควรสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือ

ชาวเมืองนนับอัฐไม่ไค้นับเป็นเฟืองเป็นสสิ่งเลนนับเป็นส่วน ๕
 ๕ ๕ เพราะฉะนั้นจึงพูดว่า ๔๐ อัฐ เข้าใจดีกว่าพูดสองสสิ่ง
 ๕ เฟือง เช่นนี้ทำให้ใช้เบียดตางค์ น่าจะเป็นการสะดวกก็

พลับพลาตำบลช่อง

อำเภอบางรัก

แขวงเมืองตรัง

๔๒

วันที่ ๑๔ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

วันนั้นเช้า ๕ โมงเศษ เสด็จออกจากทับเที่ยง ทรง
 ๕ ๕ รยยนตร์เป็นที่เรียบร้อยตลอดทาง ไม่มีเหตุการณ์อันใดเลย
 เพราะฉะนั้นก็ไม่มีอะไรจะเล่าให้ยืดยาว

เวลาบ่ายทรงฉายรูปตามจังหวัดที่ใกล้เคียงกับพลับพลา
 ๕ ๕ นี้ มีที่สระเชิงควนที่ตงพลับพลาเป็นต้น ในสระนี้ได้จัดเรือ
 ๕ ๕ ไว้ถวายให้ทรงได้เสด็จลงทรงพายเล่น กับข้าราชการไค้ลงกัน
 ๕ ๕ ลำละ ๒ คน เล่นกันอยู่ข้างจะสนุก แบ่งกันเป็นสองพวกแล้ว
 ๕ ๕ เล่นทำเป็นรบกัน เจ้าคุณรัชฎาสนุกใหญ่ พายเรือจนมือพอง

พลับพลาที่ประทับนั้นตั้งเหมาะ อยู่บนควนอันหนึ่ง
 ๕ ๕ เพราะฉะนั้นจึงไค้ลมเย็นสบายดีตลอด ในตอนกลางคืนจะชวน

หนาวด้วยซ้ำ นึก ๆ ขนมาออกสงสารชาวบางกอก เพราะ
เชื่อว่าในเวลานี้คงจะร้อนเต็มที่แล้วเป็นแน่

มานึกถึงนามของตำบลนี้ ช่างอยากขอเติมอะไรให้
สักหน่อยแท้ ๆ มีชื่อแต่ว่าช่องอยู่เฉย ๆ คลื่นจริง จะเป็นช่อง
อะไรสักหน่อยก็ไม่ได้ ทั้งแต่ช่องไว้เปล่า ๆ อย่างนี้ ช่างรู้สึก
ว่ายับบกพร่องอะไรอยู่อย่างหนึ่งเสียจริง ๆ แต่คนแถบนั้นอยู่
ข้างจะชอบตักอะไร ๆ ให้สั้น ๆ เช่นนี้ เช่นเมืองกระบี่เรียก
ว่าเมืองบี ถนนก็เรียกว่า “ นัน ” เท่านั้น ดูเหมือนพูดให้
สั้นได้เท่าใดก็ตัดไปเท่านั้น เพราะฉะนั้นการที่เรียกชื่อตำบล
นี้ว่าช่องอยู่เฉย ๆ ดูเหมือนจะเป็นอย่างถูกต้องอย่างยิ่ง

เรื่องกำหนดระยะเวลาทางเสด็จของทูลกระหม่อม เห็นจะ
พอเอาเป็นแน่ได้แล้ว คือทราบว่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จะเสด็จประพาสทางทะเลตะวันออก มีกำหนดเพียง ๗ วัน
ตั้งแต่วันที่ ๒๑ ถึงวันที่ ๒๘ เดือนนี้ ยังไม่เสด็จทางนคร
แต่ดูเหมือนจะมีพระราชประสงค์ จะให้ทูลกระหม่อมเสด็จกลับ
เข้าไปกรุงเทพ ฯ เร็ว ๆ เพื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้
มีโอกาสดำเนินการประพาสทางอื่นต่อไป ทูลกระหม่อมจึงตกลง
ทรงแก้ไขกำหนดต่อไปนี้ จะเปลี่ยนเสด็จทางร้อนพิบูลย์ไป

นคร ตั้กพัทลุงและสงขลา ซึ่งทำให้ผู้ที่ตามเสด็จบ่นกันมากกว่า
เสียตาย เพราะต่างคนต่างอยากเห็นเมืองทั้งสองนั้นทุกคน แต่
ถ้าแม้จะเสด็จประพาสทั้งนครพัทลุงและสงขลาด้วย เวลาที่เหลือ
น้อยคงจะไม่ได้ทอดพระเนตรอะไรทั่วถึง จึงทรงตัดเสียทีเดียว

๔๒

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อเช้าได้เสด็จไปที่น้ำตก ซึ่งเรียกตามคำของชาว
เมืองนั้นว่า “โตน” ใช้ในที่เดียวกับว่า “โจน” อย่างเช่นโจน
ใหญ่เป็นต้น ไม่มีนามอื่นนอกจากโตนหัวน ๆ เช่นนั้นอีก ทาง
ไปจากพลับพลา ๒๐ เส้นเศษเท่านั้น จึงทรงพระดำเนินไป
แต่ถึงแม้ระยะทางจะมากกว่านี้ พอไปถึงก็หายเหนื่อย เพราะ
นัยน์ตาก็กว้าง หูกได้ฟังเสียงน้ำไหล ทำให้รู้สึกเย็นใจดี น้ำ
ตกลงมาเป็นหลายชั้น น้ำคู่แท้ ๆ ได้เสด็จลงสรงในธาร
ชำระร่างกายและมหาตเล็กลงอาบกันมาก บินสวนกระแสน้ำที่ตก
ชันไป ดูเหมือนจะสนุกกันมากทุกคน เว้นแต่ผู้ที่ไม่ได้ลงอาบ
เช่นใต้เท้ากรุณาเป็นต้น ก็คงจะไม่รู้สึกสนุกสนานเป็นธรรมดา
สรงแล้วเลยโปรกให้เชิญเครื่องไปเสวยที่พลับพลา ริม
ธาร และประทับร่อนอยู่ที่นั่น จนบ่าย ๔ โมงครึ่งจึงเสด็จ

กลับ ประทับที่พลับพลาเล็กในสนามหน้าที่ประทับ ทอดพระเนตรชนโค ได้ชนกันหลายคู่ แต่ได้คู่จริงคู่เดียว กับมีชน ๓ เสืออีกคราวหนึ่ง ซึ่งอยู่ข้างจะสนุก แต่คนไม่ได้ตั้งใจให้ชนกันเช่นนั้น โข ๓ ตัวเกิดชนกันขึ้นเอง พอหมดโคที่ชนแล้ว แหกคู่หนึ่งได้ออกมารำทำท่าจับกันไปจับกันมา สมมุติว่าชกมวย แต่ไม่มีใครเชื่อเลยว่าเป็นมวยจริงจังอะไร รู้กันอยู่ทั่วไปว่าเป็นมวยแขกเท่านั้น

๔๒

วันที่ ๑๖ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เช้าวันนี้ได้ทรงม้าเป็นครั้งแรก ตั้งแต่ได้เสด็จมาทางนี้ ที่จริงก็ไม่ได้เตรียมไว้ แต่ทูลกระหม่อมมีพระราชประสงค์จะใคร่ทรงม้า จึงได้จัดขึ้น มีม้าอยู่ข้างจะจำกัดตัว ผู้ที่ตามเสด็จจึงมิได้ขี่ม้าทั่วถึงกัน ได้ขึ้นรถตามเสด็จบ้าง ไม่จำเป็นจะต้องกล่าวว่าเจ้าคุณรัชฎาฯขึ้นรถ เพราะผมเชื่อว่าคงจะหาม้าที่ทนน้ำหนักท่านได้ยาก เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้เอง ในมณฑลภูเก็ตจึงไม่มีใครมีโปรแกรมให้ทรงม้า

ทางที่เสด็จวันนี้เป็นอย่างควรคึกที่สุด ถนนตัดตลอดยาวไปตามเขาค่อย ๆ ขึ้นทีละน้อย และมีอยู่หลายแห่งที่จำเป็น

ต้องไปตามข้าง ๆ เขาที่ชันมาก ถนนต้องตัดทบไปทบมาซ้อนกันขึ้นไป ถ้าจะหาสิ่งใดมาเปรียบ ก็ไม่เข้าใจดีเท่าสะพานชนอิฐขึ้นไปก่อตึก เพราะฉะนั้นบางทีต้นกระบวนกับปลายกระบวนไปตรงกันเข้าได้ แต่อยู่คนละชั้น ผมออกจะหมกบึ้งญามิรู้ที่จะหาถ้อยคำอะไรมาใช้อธิบายให้เข้าใจได้ว่า ทางที่ไปวันนี้เป็นอย่างไร คำว่างามนั้นใช้เสียจนจิต จนไม่อยากจะใช้เสียอีกแล้ว ถึงอย่างไรคำว่างามก็อยู่ข้างจะอ่อนไปมาก ไม่เพียงพอกับความที่รู้สึกในใจเมื่อได้ดู^๕พื่นที่ด้วยตา ผมก็ได้เที่ยวในประเทศต่างๆ มามากแล้ว ยังนึกไม่ออกเลยว่าจะมีที่แห่งใดที่จะนำคุณกว่าที่^๕เมื่อได้มาเที่ยวที่^๕นั้นแล้ว ทำให้นึกสงสารคนไทย ๆ ซึ่งหาที่ไปเที่ยวในต่างประเทศออกยุ่งไป เพราะไม่รู้สักว่าในเมืองเราเองมีที่เที่ยวมากเพียงไร เช่นที่ช่องและทางที่เสด็จไปประพาสวัน^๕ถ้าพวกนักเลง “ตากอากาศ” ต่างๆ ได้ออกมาเห็นสักครั้งหนึ่ง คงจะรู้สึกประหลาดใจว่า ที่เช่น^๕นี้มีอยู่ในเมืองไทย จะทำอะไรก็ได้^๕ทั้งนั้น ทางที่ไปวัน^๕นั้นเดินไปเพลินไม่เบื่อเลย เสียแต่ต้นไม้ของเราใหญ่และคกมากกว่าทางประเทศยุโรปมากนัก จะฉายรูปไปพอกันเล่นบ้างก็ไม่ใคร่สะดวก เพราะกล้องไม่เหมือนคนหรือถ้าจะเหมือนก็เหมือนจำพวกหนึ่ง ซึ่งอะไร ๆ เห็นได้แต่

เฉพาะที่ตรงหน้า จะเอาใจช่วยนึกผสมเอาบ้างไม่ได้เป็นอันขาด
 ทาคนที่ข้างพิจารณาไม่ได้เห็นแต่เฉพาะที่ตรงหน้า คุณเหมือนจะ
 เห็นได้รอบตัว นี่ก็เพราะช่วยนึกผสมเอาได้บ้าง เช่นสมมุติว่า
 ไปยืนอยู่ริมเหว ถึงแม้จะตั้งตาเพ่งไปแต่เฉพาะตรงหน้าก็ยัง
 รู้สึกได้ว่าเหวอยู่ใกล้ ๆ เท้า ไซ้แต่เท่านั้นยังรู้สึกได้อีกว่า
 ยอดไม้ริมเหวนั้นจะสูงสักเพียงแค่นี้ อันที่จริงสายตากคนไม่
 กว้างพอที่จะเห็นได้กว้างถึงเช่นนั้นเลย แต่อาศัยที่ใจช่วยนึก
 ผสมให้ด้วย จึงรู้สึกราวกับเห็นได้กว้างเช่นนั้นจริง ๆ แต่ถ้า
 แม้เป็นผู้ที่ไม่สู้จะข้างพิจารณา หรือไม่สู้จะพยายามที่จะพิจารณา
 ก็คงแลเห็นไม่ได้กว้างเช่นนั้น คนชนิดนี้ผมนึกว่ากล้องฉายรูป
 คุณเหมือนมีภาษาว่า เพราะกล้องนั้นถึงแม้จะดูได้แต่เฉพาะสิ่งที่
 อยู่ตรงหน้าเท่านั้นก็จริง แต่ดูละเอียดจริง ๆ ละเอียดกว่าคน
 เป็นอันมาก เพราะฉะนั้นคนที่ดูสิ่งใดได้แต่ผ่านเดิน ไม่รู้จัก
 ใช้ความคิดผสมผสมบ้าง จึงควรนับว่าเลวกว่ากล้องฉายรูป

แต่ที่จริงทางที่ไปวันนี้ ผมเชื่อว่าใคร ๆ ก็ต้องรู้สึกว่
 งามและน่าดู ทางลดเลี้ยวเลียบไปตามไหล่เขา เกินวกลงไป
 ตามลำธาร เสียงน้ำไหลคุกรู้สึกเย็นหู ในป่าที่บนเขาได้ยินเสียง
 ษะนี้ร้องก้องไปเกือบตลอดทาง ที่นี้ชะนีท่าทางจะชุมมาก อยู่

ที่พลับพลา^๕นี้ไคย^๕เสียงไค^๕ถนัด เข้า ๆ เป็นต้องไค^๕ย^๕นทุก^๕วัน
เมื่อ^๕คน^๕น^๕จวน^๕สว่าง^๕แล้ว^๕ เจียบ^๕สง^๕ก^๕ผู้^๕คน^๕ยัง^๕ไม่^๕ตื่น^๕ ผม^๕เพ^๕อ^๕ญ^๕คน^๕ชน^๕
ไค^๕ย^๕น^๕เสียง^๕ชะ^๕น^๕ี^๕ร^๕อง^๕อยู่^๕ก^๕อง^๕ เสียง^๕ข้าง^๕เย^๕อก^๕เย^๕็น^๕เสีย^๕เหล^๕ือ^๕เก^๕ิน^๕
แต่^๕ผม^๕เป็น^๕คน^๕ที่^๕ไม่^๕กล^๕ว^๕ผ^๕ย^๕ง^๕ร^๕ู้^๕ส^๕ึก^๕ไม่^๕ส^๕ั^๕จะ^๕ส^๕บาย^๕ ถ้า^๕คน^๕ที่^๕กล^๕ว^๕ ๆ^๕ผ^๕
น^๕เ^๕น^๕จะ^๕ล^๕ำ^๕บ^๕า^๕ก^๕ม^๕า^๕

ทาง^๕ที่^๕ไป^๕ไม่^๕มี^๕ที่^๕ร^๕า^๕บ^๕ไป^๕จ^๕น^๕ผ่าน^๕ช่อง^๕ลม^๕ไป^๕แล้ว^๕ ถึง^๕ที่^๕
น^๕ำ^๕ร^๕า^๕บ^๕จ^๕ม^๕ห^๕ร^๕า^๕บ^๕อยู่^๕ต^๕อน^๕หน^๕ึง^๕ ล^๕ำ^๕ธ^๕า^๕ร^๕ท^๕น^๕า^๕เก^๕อบ^๕จะ^๕น^๕ึง^๕ จ^๕ึง^๕ร^๕เ^๕ย^๕ก^๕
ว^๕ำ^๕น^๕ำ^๕ร^๕า^๕บ^๕ ทาง^๕ไป^๕จ^๕า^๕ก^๕พล^๕ับ^๕พ^๕ลา^๕ ๑๐๐ เส้น^๕เศ^๕ษ^๕ เก^๕ิน^๕พ^๕ัน^๕น^๕ำ^๕ร^๕า^๕บ^๕
ไป^๕อ^๕ีก^๕หน^๕อ^๕ย^๕ก^๕เ^๕ค^๕ิน^๕ชน^๕เ^๕า^๕อ^๕ีก^๕ ถ^๕น^๕น^๕เล^๕ย^๕ว^๕ไป^๕เล^๕ย^๕ว^๕ม^๕า^๕ม^๕าก^๕ชน^๕
ทุ^๕ก^๕ที่^๕ จ^๕น^๕เม^๕ื่อ^๕ไ^๕ก^๕ล^๕จะ^๕ถึง^๕ที่^๕น^๕ำ^๕บ^๕น^๕ ถ^๕น^๕น^๕เล^๕ย^๕ว^๕ห^๕ัก^๕พ^๕ั^๕บ^๕ร^๕า^๕ษ^๕ฏ^๕ร^๕จ^๕ึง^๕
ร^๕เ^๕ย^๕ก^๕ที่^๕น^๕ว^๕ำ^๕เล^๕ย^๕ว^๕พ^๕ั^๕ผ้า^๕ พ^๕ัน^๕ที่^๕น^๕ไป^๕ถ^๕น^๕น^๕เป็น^๕ตะ^๕พาน^๕ชน^๕อ^๕ี^๕ร^๕ู^๕ย^๕่าง^๕ดี^๕
เพ^๕ระ^๕ฉ^๕ะ^๕น^๕น^๕ก^๕ระ^๕บ^๕ว^๕น^๕ม^๕ำ^๕ที่^๕ชน^๕ไป^๕ จ^๕ึง^๕เล^๕ก^๕ู^๕ช^๕้อ^๕น^๕ก^๕ัน^๕อยู่^๕เป็น^๕ส^๕อง^๕ชน^๕
พ^๕อ^๕เล^๕ย^๕ก^๕ัน^๕ไป^๕แล้ว^๕ก^๕ถึง^๕ส^๕ัน^๕เ^๕า^๕น^๕ำ^๕บ^๕น^๕ ซึ่ง^๕บ^๕ัน^๕น^๕ำ^๕ลง^๕ไป^๕ส^๕อง^๕ท^๕าง^๕
ส^๕ัน^๕เ^๕า^๕ต^๕ร^๕ง^๕น^๕ส^๕ู^๕ง^๕พ^๕ัน^๕ระ^๕ค^๕ับ^๕ทะ^๕เล^๕ร^๕า^๕ว^๕ ๗๐๐ ฟ^๕ี^๕ต^๕เศ^๕ษ^๕ เป็น^๕ที่^๕
พ^๕ร^๕ม^๕แ^๕น^๕เม^๕ื่อ^๕ต^๕ร^๕ง^๕ก^๕ับ^๕เม^๕ื่อ^๕พ^๕ัท^๕ล^๕ุง^๕ต^๕่อ^๕ก^๕ัน^๕ ทาง^๕ฝ^๕าย^๕พ^๕ัท^๕ล^๕ุง^๕ไ^๕ด้^๕ท^๕ำ^๕
เป็น^๕ร^๕ว^๕ค^๕ำ^๕ย^๕ระ^๕เน^๕ีย^๕ค^๕ชน^๕ไ^๕ว^๕ที่^๕ต^๕ร^๕ง^๕เส^๕ัน^๕ที่^๕บ^๕ัน^๕แ^๕น^๕ มี^๕ป^๕ระ^๕ศ^๕ู^๕ป^๕ัด^๕ไ^๕ว^๕
พ^๕อ^๕เส^๕ต^๕จ^๕ึง^๕จ^๕ึง^๕เป^๕็ด^๕ป^๕ระ^๕ศ^๕ู^๕ร^๕ับ^๕เส^๕ต^๕จ^๕ พ^๕ระ^๕ก^๕า^๕ญ^๕จ^๕น^๕ค^๕ิ^๕ษ^๕ร^๕ู^๕บ^๕ดี^๕ ผู้^๕ว^๕ำ^๕
ร^๕า^๕ช^๕ก^๕า^๕ร^๕เม^๕ื่อ^๕ง^๕พ^๕ัท^๕ล^๕ุง^๕ ก^๕ับ^๕ข^๕ำ^๕ร^๕า^๕ช^๕ก^๕า^๕ร^๕และ^๕ร^๕า^๕ษ^๕ฏ^๕ร^๕เม^๕ื่อ^๕ง^๕พ^๕ัท^๕ล^๕ุง^๕เ^๕ำ^๕

รับเสด็จขึ้น มีพระสงฆ์และพราหมณ์สวดถวายพระพรชัย มี
ประรำปลูกกร่อมถนนทรงนี้ไว้ ได้ประทับร้อนอยู่ที่นั่นราวครึ่ง
ชั่วโมง แล้วจึงเสด็จกลับ

ในระหว่างเวลาที่ประทับร้อนอยู่ที่นั่นนั้น ได้มี
โอกาสพิจารณาพราหมณ์ได้ดีกว่าเมื่อวันที่เสด็จขึ้นเมืองครั้ง จึง
ได้ความรู้เพิ่มเติมขึ้นอีกบ้าง คือพราหมณ์ไม่ใช่เหมือนกันหมด
ถ้าบวชแล้วโกนศีรษะสวมหมวก ซึ่งรูปร่างคล้ายดัวแปบ ผม
เข้าใจว่าเดิมคงจะโพกผ้า แต่เพื่อจะให้ง่ายขึ้นจึงทำเป็นหมวก
ห่มผ้าสไบเฉียง มีประจำคอสองคอ ถ้ายังไม่ได้บวชไว้มวย
ห่มผ้าสวมเสื้อผ้าขาวเฉย ๆ วิธีสวดใช้เป็นภาษาสังสกฤต เข้าใจ
ว่าคงจะเป็นตำราเดียวกับที่ในกรุงเทพฯ อยู่นั่นเอง วิธีที่บวช
ถามดูไม่มีใครจะสมัครตอบ คงได้ความแต่ว่าบวชคล้ายพระ แต่
ศีลห้าเป็นพัน ผมเข้าใจว่าคงจะเลือนเสียมากแล้วเป็นแน่

เมื่อเสด็จกลับลงมาถึงพลับพลา เปิดเครื่องแล้ว เสด็จ
ลงไปทรงที่ลำธาร ซึ่งอยู่หลังสวนที่ตงพลับพลาตนเอง ลำธาร
นี้คือลำที่มาจากน้ำราบนั่นเอง ไหลตกลงมาเป็นชั้น ๆ อาบ
สนุกพอใช้ แต่เห็นจะสู้ที่โตนเมือวานนี้ไม่ได้ สรงแล้วได้
เสวยกลางวันที่ริมธาร

เวลาบ่ายทอดพระเนตรชนโค ได้เห็นแก่งจริงคู่หนึ่ง ชน
กันเสียจนตัวหนึ่งนอนราบจริง ๆ เสรีชนโคแล้วเด็ก ๆ ได้
เล่นมวยหมู่ถวายเป็นทอดพระเนตร เล่นกันยุ่งขึ้นพอใช้

วันนี้ได้ขี่ม้าพอก้อยสบาย เพราะได้ยี่กแข็งยี่กขา และ
ได้ถูกเขย่า ๆ บ้าง ทำให้กินข้าวได้ และเชื่อว่าจะนอนหลับ
สบายดีด้วย ระยะทางจากพลับพลาช่องไปที่น้ำนั้นราว ๒๒๐ เส้น
เพราะฉะนั้นรวมทั้งไปมาก็ได้ ๔๔๐ เส้นแล้ว แต่ไม่ใคร่
จะได้วิ่งก็มากนัก เพราะทางราบมีน้อย และขาไปขึ้นเขา
ตลอดทาง จึงไม่ใคร่จะได้วิ่ง แต่ขากลับทางลงได้วิ่งมากหน่อย

เมื่อมารู้สึกขึ้นว่าวันนี้เป็นวันสุดท้ายที่กำหนดจะประทับ
อยู่ที่ช่อง ออกจะรู้สึกเสียกาย เพราะเชื่อว่าคงจะยังอีกนานกว่า
จะได้มาเที่ยวที่สบายและจำเริญตาจำเริญใจเช่นที่นี้อีก

ทัพเที่ยว

๔๒

วันที่ ๑๗ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จออกจากพลับพลาที่ช่อง
โดยกระบวนม้า พวกที่ตามเสด็จ นอกจากที่ขี่ม้า ก็ชนรถม้า

บ้าง รยนตร์บ้าง ออกจากพลับพลาหาได้เสด็จตามถนนตาม
ที่เสด็จเดิมไม่ แต่แยกมาทางซ้ายมือ แล้วจึงเข้าประจบกับ
ถนนเดิม ทางที่เสด็จกลับมานั้นเลียบทุ่งนาซึ่งต่อกับเขาใหญ่
(หรือเขาหลวงก็เรียก) เพราะฉะนั้นได้เห็นเขานั่นถนัดดี ที่
จริงเขานี้เห็นได้ว่าสูงมากจริง มีเมฆลงมาลอยอยู่แค่อยกเขา
แทบจะไม่ขาด บางทีถึงเห็นยอดขึ้นไปอยู่เหนือเมฆ ดูราว
กับมีภูเขาอยู่บนเมฆนั้นอีกชั้นหนึ่ง เขาว่าที่เขาหิมาลัยมีเมฆ
ลอยอยู่กับยอดเขาเช่นนั้นเป็นนิตย์ เพราะเขาสูงมาก และยิ่งที่
ยอดเขาสูงที่สุด ซึ่งฝรั่งได้ตั้งชื่อว่าเขาเอเวอเรสต์ แต่ซึ่งตาม
ความจริงคือเขาพระสุเมรุของชาวมัชฌิมประเทศนั้น มีเมฆลอย
อยู่เสมอ ความสูงของเขานี้ทำให้เห็นยอดเขาอยู่เหนือเมฆอีก
มาก จนเป็นเขาได้อีกเขาหนึ่ง ทำให้เห็นเป็นเขาซ้อนกันอยู่
สองเขา ชาวมัชฌิมประเทศเลยเชื่อเป็นแน่นอนว่าเป็น ๒ เขา
ซ้อนกันอยู่จริง ๆ จึงได้เรียกตอนล่างว่าเขาพระสุเมรุ ซึ่ง
สมมุติว่าเป็นที่ตั้งวิมานพระอินทร์ และตอนบนว่าเขาไกรลาส
ซึ่งสมมุติว่าเป็นที่ตั้งวิมานพระอิศวร

นอกจากทางแยกที่กล่าวแล้วนี้ ก็ได้เสด็จมาตามทาง
เก่าตลอด จึงไม่จำเป็นจะต้องเล่าซ้ำอีก ที่จริงเดินทางวัน

นับว่าอยู่ข้างจะสบาย ถ้านึกเปรียบกับเดินทางที่เมืองเหนือแล้ว ก็ยังทำให้รู้สึกความสบายของการเดินทางวันนั้นมากขึ้น ข้อสำคัญคือฝนไม่มีเลย ถ้าเป็นทางเมืองเหนือ เดินทางเพียงเท่าวันนั้นตัวคงเป็นผื่นเต็มไปด้วยหมกเป็นแน่ ทั้งแดดก็เผ็ดร้อนไม่มี เพราะक्रमฝน ได้ถูกฝนกลางทางนิดหนึ่งไม่ทันเปียก ต่อเมื่อมาถึงทับเที่ยงแล้วพายุฝนจึงมา เมื่อบ่ายจน ๒ โมงเสียงฟ้าผ่า คังเปรี้ยงใหญ่ และฝนตกตามลงมาช่าหนึ่ง แต่ตกอยู่ไม่ช่าก็หาย ถึงกระนั้นก็ดี ถ้าแม้ตกเร็วไปอีกหน่อย ฤกษ์เวลากำลังเดินทางก็จะเดือดร้อนอยู่บ้าง จึงนับว่าเป็นเคราะห์ดีอย่างยิ่ง

ตอนบ่าย ๕ โมงล่วงแล้วจึงทรงรถไปทอดพระเนตรสวนจันทน์เทศของจีนเนียนเต็ก ซึ่งอยู่ไม่ห่างพลับพลานักตั้งแต่เกิดมาผมก็พึงจะเคยเห็นต้นจันทน์เทศวันนั้น ผมต้องรับว่า ผิดกับความคาดหมาย คือเข้าใจว่าจะเป็นต้นไม้ใหญ่ขนาด ๆ ต้นจันทน์ และผลก็เข้าใจว่ารูปร่างจะคล้ายกับผลจันทน์ แต่ตามความจริงต้นจันทน์เทศนั้นเป็นพุ่มเตี้ย ๆ ผลกลม ๆ พอกำในมือได้ เมื่ออ่อนสีเหลืองอ่อนก่อนข้างจะสุก ผลแก่สีเหลืองจัดจนใกล้แสด เปลือกแข็งอย่างหมาก และเป็นสองกาบประกบกัน พอผลสุกเต็มที่เปลือกแตกแยะออก แลเห็นดอกซึ่งเป็นสีแดงแก่ มีกลิ่นหอมอย่างจันทน์เทศที่กินกับหมาก

แต่กลิ่นไม่แรงเท่า ภายในคอกอีกที่หนึ่งมีเมล็ดขนาคราว ๆ กับผลเกาลัด ผ่านเมล็ดหนึ่งจะถึงเมล็ดในอีกชั้นหนึ่ง เมล็ดในนี้คือที่กินกับหมากและใช้ผสมยา คอกกับเมล็ดส่งไปขายเมืองนอก เมื่อแรกได้ราคาดังหาบละ ๘๐ เหรียญ แต่เดี๋ยวนี้ราคาคกลงไปมาก ขายได้เพียงราคาหาบละ ๘ เหรียญเท่านั้น เปลือกนอกไม่มีราคาซื้อขาย แต่กินได้เหมือนกัน เวลาสด ๆ มีรสเปรี้ยวแกมฝาคันึก ๆ และออกจะมีกลิ่นหอมอย่างจันทน์เทศบ้างตึง ๆ ผมเคยเห็นแช่อิ่ม ผมเองก็ยังไม่เคยกินจึงบอกไม่ได้ว่า ที่แช่อิ่มแล้วจะกินเป็นอย่างไร นายเกอรับอาสาบอกแทนว่าถ้ากินก็คงอืดเท่านั้น ผมยอมว่าเห็นจะไม่ไกลความจริงนัก แต่จำเป็นสัมผัสทำรสก็พอใช้ได้ คือรสที่ฝาคหายไ้คงอยู่แต่เปรี้ยวกับหอม นับว่าเป็นอันสำเร็จอาหารกิจ แต่ถ้าแม้ว่าหาไม่ได้อย่างสะดวก ๆ แล้ว ผมก็เห็นจะไม่สู้จะกินรันทึ่ยวนานัก

จดหมายฉบับนี้ถูกีออกจะยาว ๆ แล้ว ทั้งพรงุ่นก็จะได้เริ่มเดินทางไปเซาขาว นับว่าเริ่มการเดินทางใหม่อีกตอนหนึ่ง จึงควรจดจดหมายฉบับนี้เพียงนที เริ่มฉบับใหม่พรงุ่น

นายแก้ว

ฉบับที่ ๑๐

พลับพลา

อำเภอเขาขาว

แขวงเมืองตรัง

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘^{๔๒}

คำนับมายังท่านพรานบุญทราบ

วัน^{นี้}เวลาเช้า ๔ โมง ๔๕ นาที ทรงรถยนต์ออกจาก
พลับพลาทักเที่ยง ลงไปทางตลาด แล้ว^{ขึ้น}เลี้ยวขึ้นทางขวา มา
ตามถนนซึ่งในตอนแรกๆ ผ่านมาตามสวนพริกไทยและอื่นๆ
แล้วจึงเข้าป่าละเมาะ นานๆ ก็พบนาและบ้านคน ตามถนน^{นี้}
มีศาลาที่พักเป็นระยะๆ ละ ๒๐๐ เส้น แต่รถที่^{นั่ง}ไม่ได้หยุด
จนถึงตำบลนาถ้ำ ที่ถนนจะข้ามคลองลำรา จึงหยุดรถที่^{นั่ง}
เสด็จลงไป^{ที่}หาดทราย ทรงฉายรูปสะพานข้ามคลองลำรา ซึ่ง
เป็นสะพานไม้ทำอย่างแข็งแรง กว้าง ๑๐ ศอก ยาว ๑๘ วา
๑ ศอก คลอง^{นี้}ตลิ่งสูง เวลาน^{ี้}น้ำแห้ง แต่ยังคงมีน้ำไหลอยู่
ในฤดูฝนน้ำ^{จะ}เต็มจนถึงสะพานและไหลแรง จึงต้องทำสะพาน
ให้มั่นคง คลอง^{นี้}บ้านเขตอำเภอบางรักกับอำเภอเขาขาว บน

ตะพานมีนักเรียนโรงเรียนวัดนาตำมาตั้งแถวรับเสด็จมีถึง๕๘คน
ฝึกหัดเข้าแถวเรียงหนึ่งเรียงสอง และคำนับได้เรียบร้อยพอใช้
กับได้ร้องสรรเสริญพระบารมี ใช้คำอย่างเดียวกับเด็กนักเรียน
ทั่วไป คือ ข้าราชการเจ้า เหล่าครูณูกุมารา ฯลฯ แต่ใช้ร้อง
เป็นทำนองมโนราห์ ซึ่งผมออกจะชอบมากกว่าที่จะพยายาม
ร้องให้เป็นเพลงสรรเสริญพระบารมี เพราะทำนองมโนราห์
พอจะเชื่อได้ว่าจะร้องถูกหรือใกล้เคียง ๆ แต่เพลงสรรเสริญ
พระบารมีเชื่อว่าคงร้องให้ถูกไม่ได้เป็นอันขาด

ข้ามตะพานจากบ้านนาถ้าไปเข้าตำบลบ้านปากคม แขวง
อำเภอเขาขาว ถนนผ่านไปตามไร่บ้างป่าบ้าง แต่ยังเป็น
ที่ราบๆ หรือที่นับว่าเป็นอย่างราบของเมืองนี้ ก็มีชนๆ
ลงๆ บ้างนิดหน่อย พบรถอ้อมนิบัสที่ได้มาล่องหน้าแต่เข้า
ย่ำรุ่งนั้น จอดอยู่ข้างถนนไปไม่รอกเสียอีก ค้างแห่งอยู่ราว
ครึ่งทาง พอเลยมาอีกหน่อยจึงผ่านพวกมหาดเล็กที่มาในรถ
นั้นกำลังเดินอยู่ เจ้าคุณรัชฎาจึงตะโกนว่าแล้วจะส่งรถไปรับ
แล้วเสด็จไปจนถึงที่ตำบลบ้านน้ำพราย ทรงแวะฉายรูปถนน
และเขาน้ำพราย เจ้าคุณรัชฎาได้เรียกกำนันไปสั่งให้บอกพวก
มหาดเล็กให้เข้านั่งพักเสียที่ศาลาจนกว่ารถจะกลับมารับ และ

ให้กำนันจัดหาของเลี้ยง เช่น ข้าวหลาม ข้าวต้ม กล้วย เป็นต้น ^๕ ตั้งแต่ตำบลน้ำพรายมา ถนนตัดมาในหว่างเขาเรื่อย มีอยู่แห่งหนึ่งตัดถนนผ่านเข้ามากลางเขาหิน ซึ่งทำลำบากกว่าเขาหินเป็นอันมาก ตามข้างถนนก็เป็นเขาและป่าไม้ใหญ่ไถ่โดยมาก จนเวลาเที่ยง ๔๐ นาทีถึงตลาด ซึ่งเป็นโรงจากสองข้างถนน มีโรงติดตลาดนัดด้วยโรงหนึ่ง แต่เล็กกว่าที่บางรักมาก ที่ว่าการอำเภออยู่ต่อตลาดเลยมาอีกหน่อยถึงพลับพลา ซึ่ง^๕ตั้งอยู่กับชายป่า หลังพลับพลาออกไปก็เป็นป่าบาง ๆ ที่พลับพลา^๕นี้ทำคานาสบายพอใช้

ระยะทางจากทับเที่ยงมาถึงที่นี่ ๗๐๐ เส้นเศษ เดินทางนับ^๕ทางที่ทรงหยุคฉายรูปด้วย ๒ ชั่วโมง คือเสด็จออกจากทับเที่ยงเช้า ๔ โมง ๔๕ นาที ถึงพลับพลาเขาขาวน^๕เที่ยง ๔๕ นาที แต่เวลาที่หยุคทรงฉายรูปตามทาง ถ้าจะคิดรวมเข้าด้วยกัน^๕ทั้งสนักดูเหมือนจะเกือบชั่วโมง เพราะฉะนั้นจะนับว่าเดินทางช้านักไม่ได้ ฟ้าฝนก็เรียบร้อยดี ต่อเมื่อเสด็จถึงพลับพลาเรียบร้อยแล้วจึงได้พัก ในตอนบ่าย^๕อยู่ข้างจะตกมากอยู่

ที่จริงการเดินทางในเมือง^๕อยู่ข้างจะสะดวกดีมาก เพราะมีถนนดี แต่ถนนถึงจะทำขึ้นไว้ค้ำป่านไถ ถ้าไม่บำรุงรักษา

ก็ไม่ค่อยไปได้มากนักใด ผมจึงสืบถามถึงวิธีที่จะรักษาดน
ได้ความว่า จ้างราษฎรตามบ้านที่อยู่ริมถนนรักษา รัฐบาลให้
เงินปีละ ๖ บาท แต่ไม่ยกเงินค่าราชการให้ เพราะฉะนั้นผู้
ที่รักษาดนนั้นคงยังได้กำไรอยู่ ๓ บาท แต่การที่จะจ้างเฉยๆ
คงไม่มีผู้สมัครรับมากพอ จึงมอบให้เป็นหน้าที่กำนันเจ้าของ
ตำบลจัดเกณฑ์ลูกบ้านให้เป็นเวรกัน มีกำหนดให้รักษาดนละ
๑๐ เส้นต้องรักษาอยู่ปี ๑ แล้วจึงผลัดให้คนอื่นเข้าเวร แต่
ถ้าผู้ใดจะสมัครรักษาต่อไปอีกก็ได้ กับผมได้เห็นปลูกต้นไม้
ริมถนนไว้บ้าง ผมถามว่ารักษาไว้ได้หรือ เจ้าคุณรัชฎาบอกว่า
อยู่ข้างจะยาก เพราะว่าหน้านาชาวนามักชอบผูกกระบือกับ
ต้นไม้ที่ปลูกใหม่เหล่านี้ ไม่ก็วันก็หมก ไซ้แต่เท่านั้น มีหน้า
ข้าวพวกจีนกุลีหาบของ มักพอใจนอนต้นไม้ไปทำคานหาบของ
เสียอีก การที่จะห้ามไม่ให้ใครนอนหรือทำอันตรายต้นไม้
นั้นง่าย แต่การที่จะจับนั้นไม่สู้จะง่ายนัก

นอกจากถนนยังมีของที่จะบำรุงความสะอาดอีกอย่างหนึ่ง
คือโทรศัพท์ซึ่งมีทั่วไปในเมืองนี้ ที่อำเภอบางรักกับอำเภอ
เขาขนา มีออฟฟิศโทรศัพท์แห่งละหลัง เจ้าคุณรัชฎาเล่าว่า
แต่แรกพวกพนักงานเรียกออฟฟิศโทรศัพท์ว่า “โรงแซ่น”
(คือออกจากคำ “สะเตชั่น”) ครั้นต่อมาบัดนี้มาเปลี่ยนเรียกว่า

“บพิตร” หมกแล้ว เติมเวลาก่อนที่จะพูดโทรศัพท์ต้องตะโกนว่า “อ้ายโล้ง! อ้ายโล้ง!” เพื่อให้เหมือนฝรั่ง แต่เจ้าคุณรัชฎาตั้งข้อบังคับว่าถ้าใครตะโกน “อ้ายโล้ง” อีกจะถอนพันธุ์จำเป็นต้องงก

วันที่ ๑๙ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘^{๔๒}

เมื่อเช้า^๕เวลา ๔ โมงเศษเสด็จออกจากพลับพลาโดยรถยนต์ แล่นไปพ้นพลับพลาได้ประมาณ ๑๕ เส้น ถึงทาง ๒ แพรก แพรกขวาไปกะปาง รถที่^๖นั่งไปทางแพรกซ้าย ทางไป^๗ในป่าเป็น^๘พื้น แต่ได้ผ่านนาและบ้านเป็น^๙แห่งๆ ไป ทางนับว่าเป็น^{๑๐}อย่างราบ ดินตามแถบ^{๑๑}นี้เป็น^{๑๒}ดินสอ คือสี^{๑๓}ขาวเป็น^{๑๔}พื้น แต่บางแห่งก็มี^{๑๕}สีแสดแจ๊ด คุรรวกับไปพลัด^{๑๖}พวกอยู่ใน^{๑๗}ท่ามกลางดินขาว เพราะเหตุ^{๑๘}ที่เขาเป็น^{๑๙}เขา^{๒๐}ดินสอเช่น^{๒๑}นี้จึง^{๒๒}เรียก^{๒๓}นามว่าเขาขาว

ไปจากพลับพลาได้ประมาณ ๒๖๐ เส้น ถึงทาง ๒ แพรกอีก แพรกขวาไปท่ามะพร้าวและทะเลสองห้อง ซึ่งจะเสด็จ^{๒๔}พรุ่ง^{๒๕}นี้ วันนี้เสด็จ^{๒๖}ต่อไปทางแพรกซ้าย อีกประมาณ ๖๐ เส้น ถึงควนท่า^{๒๗}ลุนเสด็จ^{๒๘}ลงจากรถทรง^{๒๙}เก้อ^{๓๐}ต่อไป เพราะถนน^{๓๑}ตั้งแต่^{๓๒}ที่^{๓๓}นี้ไปยังไม่^{๓๔}แล้วดี คือต้อง^{๓๕}บากเขาเดิน^{๓๖}ไปตามริม^{๓๗}คลองลำ^{๓๘}รา

คล้ายๆ ถนนที่โตะลุต อันที่จริงถ้ารถจะไปจริงก็ได้ เพราะ
ถนนกว้างพอ แต่เจ้าคุณเทศายังไม่ไวใจ จึงให้ทรงเก้าอี้ดีกว่า
พอพื้นที่เขานั่นไปแล้ว ถนนตัดไปในป่าอย่าง เป็นเส้น
คู่กันไปกับคลองเกือบตลอด จนถึงท่าประคู้ข้ามคลองลำรา
โดยสะพานซึ่งทำขึ้นไว้ชั่วคราวก่อน ต่อไปจึงจะทำสะพาน
มั่นคงขึ้นตรงนั้น ผมถามเจ้าคุณเทศว่าทำไมไม่ทำสะพานเสียที่
ท่าลูน จะได้ไม่ต้องบากเขาทำถนนให้ลำบาก ท่านชี้แจงว่า
ถ้าจะทำที่ท่าลูนสะพานคงจะไม่อยู่ยั่งยืนได้ เพราะในฤดูน้ำ
ขอลอยลงมาตามน้ำจะพัดเสาะสะพาน ทำอันตรายแก่สะพาน
ได้มาก จึงต้องมาทำที่ท่าประคู้ ซึ่งมีบ้านคนอยู่มาก จะได้
อาศัยให้คนคอยคุ้ยักซอนให้หลุดจากสะพานไปเสียได้

พอข้ามคลองลำราไปขึ้นทางท่าประคู้แล้ว ถนนตัด
ไปในทุ่งแลเห็นนาอยู่มาก ไปไม่ช้าก็แลเห็นเขาปิ่นะเก่นอยู่
กลางทุ่งราวกับใครเกลี้ยยกเอาไปตั้งไว้ เขานี้เป็นเขาศิลา
หน้าผาตัดตรงๆ ลงมาหาพื้นดิน ที่หน้าผามีเป็นช่องราวกับ
หน้าต่างในบ້อม เดินทางจากท่าประคู้ไปไม่ช้าก็ถึงหน้าถ้ำ
รวมระยะทางตั้งแต่พลับพลาเขาขาวไป ๔๑๒ เส้น

ปากถ้ำน้อยสูงจากพื้นดินมาก แต่มีบันไดไม้แข็งแรง
 ขึ้นไป ขึ้นไปถึงพื้นไม้เสียชั้นหนึ่งก่อน ที่นั่นมีหลังคา ทำ
 เป็นศาลาทึบๆ พระทั่วคนใช้เป็นหอฉัน ชันบันไดไปถึง
 พื้นไม้อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งใช้เป็นวิหาร มีพระพุทธรูปตั้งเป็น
 พระประธานอยู่ข้างหนึ่ง กับมีเป็นกุฏิเล็ก ๆ ซึ่งพระและเณรใช้
 เป็นที่จำวัด ในเวลานี้มีพระ ๘ รูป เณร ๙ รูป แต่ไม่ได้
 มีอยู่มากเช่นนั้นเสมอ ไป ๆ มา ๆ ชันบันไดต่อไปจากชั้นวิหาร
 ขึ้นเป็นช่องชั้นไป จึงถึงตัวถ้ำใหญ่ อันเป็นที่ควรดู มีศิลาปูน
 ย้อยลงมาจากเพดานถ้ำ จนเป็นประคองเสารับเพดานก็มี ที่
 ครอบประคองสาหร่ายก็มี นับว่าเป็นถ้ำที่น่าดูได้แห่งหนึ่ง แต่
 ที่เก่งที่สุดก็ออกไปโผล่ดูตามช่อง窟หาที่หน้าผา แลดูออกไป
 ข้างนอก เห็นได้ไกลจริงๆ เพราะหน้าผาตัดตรงลงไปหา
 พื้นดิน ไม่มีอะไรมาบังข้างหน้าเลย รู้สึกเหมือนขึ้นไปอยู่บน
 หอคอย การที่ได้ดูภูมิประเทศได้ไกลและกว้างขวางเช่นนั้น
 ทำให้เป็นที่เพลิดเพลินใจ ทำให้รู้สึกว่า การที่ไปถ้ำปีนั้นไม่
 เสียเวลาเปล่า ถึงภายในถ้ำจะไม่งามเหมือนถ้ำในเขตพังกา
 ก็ได้เปรียบทางที่มีช่อง窟หา ที่เยี่ยมดูภูมิประเทศได้เช่นนั้น

ได้ประทับเสวยในปากปล่องอันหนึ่งในด้านนั้น ลมโกรกเย็นสบายที่जनออกจะซังกว้าง ๆ เสวยแล้วประทับอยู่จนบ่าย ๓ โมง จึงเสด็จกลับ บ่าย ๔ โมงก็ถึงพลับพลา การเดินทางวันนี้เป็นโอกาสอันดีอย่างยิ่ง ที่จะได้รับรู้สึกระโยชน์ของรถยนต์ คือเดินทางด้วยรถยนต์ระยะถึงสามร้อยเส้นเศษ กินเวลาเพียง ๒๕ นาที เดินทางด้วยเกวียนไปอีกราว ๕๐ เส้น หรือจะหย่อนสักหน่อยเสียอีก กินเวลาถึง ๓๐ นาที จึงเห็นได้ชัดว่ารถยนต์ย่นเวลาลงได้มากเพียงไร

๔๒

วันที่ ๒๐ พฤษภาคม วันโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อคืนนี้ตกขาว ๗ ทุ่มเศษฝนตกมาก คาดว่าเช้าวันนี้ถนนหนทางจะเฉอะแฉะใหญ่ แต่ก็เป็นเช่นนั้นไม่ เมื่อเสด็จขึ้นถนนยังเปียก แต่ไม่เป็นที่เสียหายอะไร วันนี้กว่าจะได้เสด็จออกจากพลับพลาถึง ๕ โมงเช้า เพราะรถที่นั่งอย่างล้อแตก ต้องจัดการแก้ไขกันอยู่นาน ส่วนทางที่เสด็จนั้นก็ไปทางเดียวกับที่ไปถ้าบ๊ะ แต่เมื่อไปพ้นจากพลับพลาไปแล้วได้ประมาณ ๒๐๐ เส้น ได้แยกทางไปอีกประมาณ ๑๐๐ เส้น ถึงท่ามะพร้าว เสด็จข้ามคลองลำราทางตะพานชั่วคราว ไป

ทรงม้าต่อไป มีผู้ตามเสด็จไปได้น้อย เพราะจำนวนม้าจำกัด
ที่ขจรถไปก็มี ที่ขจรถกลับไปก็มี พวกที่ขจรถกลับนั้น ได้ขี่ไป
ตั้งแต่ที่เขาชาวน ไปคอยรับเสด็จอยู่ที่ท่ามะพร้าวก่อน

จากท่ามะพร้าวถนนวนไปในป่าโดยมาก และทางชันเขา
ที่ละน้อยๆ เรื่อยไป ป่าทางนี้เป็นป่าสูงจริง ไม่ใคร่จะพบ
บ้านคนเลย ที่พบก็เห็นอยู่เดี่ยวๆ ไม่ใช่เป็นหมู่ ทางไปจาก
ท่ามะพร้าวอีก ๒๐๐ เส้นเศษจึงถึงทะเลสองห้อง ที่นี้เป็น
ทะเลสาบอยู่ในที่เขาล้อมรอบ มีเป็นสองห้องจริงๆ แต่ใหญ่
ห้องหนึ่ง เล็กห้องหนึ่ง น้ำที่นี้เป็นน้ำตาย ไม่มีทางไหลไป
นายเกอว่าคูล้ายๆ ทุ่งเขาทุ่งราชบุรีในฤดูน้ำ แต่อันที่จริงที่
เล็กกว่าทุ่งเขา แต่น้ำยังอยู่เสมอ และที่กึ่งามกว่าด้วย ทาง
ทิศเหนือแลดูที่เขาซ้อนกันเป็นชั้นๆ แลเห็นยอดเขาแดงในเขต
เมืองนครศรีธรรมราช น้ำในทะเลนี้ใสนัก เพราะฉะนั้นเวลา
สงัดลมหนึ่ง แลเห็นเงาเขาและต้นไม้แจ่มที่ราวกับดูในกระจก
เงา ทูลกระหม่อมเสด็จลงเรือไปทอดพระเนตรทางห้องเหนือ
โปรดมาก จะทรงฉายรูปให้เงาเขาติดด้วย เผอิญกล้องไป
ไม่ทัน กว่าจะไปถึงลมมาทำให้น้ำเป็นริ้วไปเสียหมด ออกจะ
ทรงพิน แทบจะไม่ทรงฉายรูปเสียเลย แต่ครั้นเสวยกลางวัน
แล้วลมสงบดี จึงเสด็จลงเรือไปฉายรูปไว้ได้หลายแผ่น

เสด็จกลับไปถึงท่ามะพร้าวเวลาเย็นแล้ว เขาได้ทำ
ที่ทรงไว้ในคลองลำรา เป็นที่น้ำสบาย จึงเสด็จลงทรง กว่าจะ
ทรงและทรงเครื่องเสร็จก็พอกำ เพราะฉะนั้นได้มีโอกาสขั้บรด
ในป่าเวลากลางคืนเป็นครั้งแรก ครุ่สึ่กความเปลี่ยวของป่า
มากขึ้นอีกเป็นอันมาก

เวลาค่ำวันนั้น เมื่อเสวยแล้วผู้ว่าราชการใต้ถวายพระพร
ตามแบบเป็นการส่งเสด็จ แต่ที่นี้แปลกว่าที่อื่นมีราษฎรให้
รับท่วย เจ้าคุณเทศาไปจัดการให้มานั่งคอยเตรียมไว้ที่สนาม
หน้าพลับพลา ท่านคงตั้งใจจะให้รู้สึกกันขึ้นต่อเมื่อได้ยิน
เสียงโห่ แต่เผอิญนายเกือแอบเห็นเสียก่อน ตามขึ้นเจ้าคุณ
เทศาก็สารภาพว่าจัดให้มาโห่ นับว่าค่อนข้างจะกลแตกอยู่บ้าง

เวลากลางคืนวันนั้นตอนตึกฝนตกอีก เคะชะบุญไม่ได้
ตกลงมาเมื่อเวลาเสด็จกลับมาจากท่ามะพร้าว แต่ผู้ท้ช้ษนรุดมาคง
จะไม่เดือดร้อนเท่าผู้ที่ซ้รุดดิบ ผมได้ทราบว่่าหม่อมคอกเทียน
เมื่อก่อนจะไปคุยป้ออยู่ว่่า ระยะทาง ๖๐๐ เส้นจะรับดิบรุดดิบ
ไปได้ภายในครึ่งชั่วโมงเท่านั้น แต่ครั้นเอาเข้าจริง แม้
ไปเพียงท่ามะพร้าว ๓๐๐ เส้นเท่านั้น หม่อมก็ไปแทบ ๆ
ไม่ทันเจ้าคุณปารีสเสียแล้ว ครั้นเมื่อก่อนกลับมา หม่อมบ่น

กับท่านพันตรีราชวงศ์ว่าเหนื่อยมาก และแสดงความเห็นว่าตัวท่านพันตรีถูกเข้าข้างคงไปไม่ไหว เพราะฉะนั้นอย่างไรๆ หม่อมก๊วยยังอยู่ในฐานะเห็นตนเก่งอยู่นั่นเอง

การร้องเพลงของหม่อมหมื่นคู่ห่างไป ไม่ใคร่จะได้ยิน แต่คุณคูน้องหม่อมฉัน เอ็กเซอร์ไซส์เสียงทุกวัน แต่มาพลอยเอ็กเซอร์ไซส์หุ่หมก้วย หุ่หมม่นุ่กบักกับให้เอ็กเซอร์ไซส์โดยไม่ต้องการมากจริงๆ เพราะนอกจากฟังคุณคูน้อง ยังต้องฟังคุณหลวงอภิบาลอีก หลายวันมาแล้วท่านกำลังพยายามต่อเพลงต่างๆ กับครูแปลก เมื่อบ่ายวานนี้ทูลกระหม่อมรับสั่งให้มหาดเล็กไปคว้าสุนัขที่โหนดมาหอนข้างพลับพลา คุณหลวงจึงได้ส่งบเสียงไปคราวหนึ่ง แต่อันที่จริงไม่ใช่คุณหลวงอภิบาลคนเดียวที่บรรเลงอยู่เมื่อวานนี้ ผมได้ยินเสียงอยู่หลายคนด้วยกัน แต่จะเป็นใครบ้างก็จำไม่ได้ถนัด ได้ยินเสียงร้องลำอะไรๆ ต่างๆ แต่ข้าซาอยู่ลำละหลายครั้ง ที่ได้ยินอยู่มากที่สุดคือ “หอมอะไรที่ในสวน หอมดอกลำควน กระถัง—ชื้อ—งา วัลฯ” กับ “เจ้านก—เอ๋ย—ขมัน—เอ้อเฮย เอ๋ย—เหลือืองอ่อน—เอ้อเฮยเอย กำลัง—งา—แล้วเจ้าจะนอน—เฮอ เออเอิงเอย—วังชื้อชื้อชื้อไหน วัลฯ” แล้วกลับไป “หอม

อะไรที่ในสวน ” อีก ผมนั่งฟัง ๆ อยู่ นานนักอยู่ในใจว่า
อันที่จริงเพลงเบ๊กับนกขมิ้นทั้ง ๒ นั ของเขาก็เพราะดี แต่
ถึงของดีก็อาจจะมีเวลาอึดได้ เหมือนอาหารอันมีโอชารส
ถ้าเมื่อกินมาก ๆ และข้าก็ไม่เห็นอร่อย พอคุณหลวงอภิบาล
ซัอนเพลงต่อยุรูปสองชั้นขึ้นมาอีกรายหนึ่ง ก็พอระเบิดบั้ง
ทันที เลยพากันต้องเลิกไปหมด

๔๒

วันที่ ๒๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ (บาย)
เวลาเช้า ๕ โมงวันนั้นได้เสด็จไปวัดหาร ซึ่งอยู่ริม
ทางที่ไปท่ามะพร้าว ที่วัดนี้มีถ้ำเล็ก ๆ อยู่ถ้ำหนึ่ง ซึ่งมี
พระพุทธรูปอยู่ในนั้นมาก ผมเข้าใจว่าเดิมคงเรียกว่าถ้ำวิหาร
แล้วภายหลังตัดสั้นลงมาจนเหลืออยู่แต่ “หาร” วัดที่นี้จึงเลย
เรียกกันมาว่าวัดหาร ในถ้ำนี้มีเทวรูปพิมพ์เป็นแผ่นแบน ๆ อยู่
มาก มีเป็น ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งมีเป็นหมู่มาก อีกชนิดหนึ่งมี
เป็นรูปเดียว ด้านหลังที่พิมพ์อักษร ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเทวนครี
แต่ผมก็ไม่ทราบแน่ เพราะอ่านไม่ออก มีอยู่อย่างละมาก ๆ
จึงเข้าใจได้ว่าศาสนาพราหมณ์คงจะได้มาประดิษฐานอยู่ในแถบ

นี้ น่าจะเนื่องกันกับพวกที่มาตั้งเทวรูปพระนารายณ์ที่เขาเวียง และคลองเหนือเมืองตะกั่วบ้านนี้เอง

ในเวลาที่จะตั้งไปประพาสนั้น ฝนยังไม่ตก แต่มีค
อยู่แล้ว ต่อตอนบ่ายฝนจึงได้ตก ตกอยู่หลายพัก

วันนี้จะเสด็จออกพ้นจากเขตเมืองตรังแล้ว เจ้าคุณ
รัชฎาเห็นว่า เป็นโอกาสอันดี จึงได้กราบทูลขอให้พระราชทาน
นามตำแหน่งที่ประทับแรมในเขตเมืองตรังนี้ เสียให้ทั่วทุกแห่ง
เพื่อจะได้เป็นการสะดวกต่อไป ที่เมืองตรังได้พระราชทาน
นามไว้แล้วว่า “ตำหนักจันทน์” ในวันนี้ได้พระราชทาน
ใหม่ ๓ แห่ง คือที่ทับเที่ยงเรียกว่า “ตำหนักผ่อนกาย” ที่ช่อง
เรียกว่า “ตำหนักสวนโปรงฤทัย” ที่เขาขวานเรียกว่า
“ตำหนักรัตนมัย”

เมื่อจวนถึงเวลาจะไปพักผ่อนทลนุเกิดเช่นนี้แล้ว ออก
จะรู้สึกเสียคายอยู่บ้าง เพราะตามความจริงที่อยู่นี้ข้างจะได้
เที่ยวสนุกและสะดวกสบายตลอด สิ่งไร ๆ กับบริบูรณ์ทุกประการ
เจ้าคุณเทศาและเจ้าเมืองกับข้าราชการ ได้เอาใจใส่เอื้อเฟื้อ
จริง ๆ 'ให้บรรดาผู้ที่ตามเสด็จได้รับความสุขตลอดทั่วถึงกัน
เสียบียงอาหารกับบริบูรณ์มาก และไม่ใช่ว่าบริบูรณ์เปล่า ทั้งมี
โอชารสดีมากด้วย เพราะภรรยาข้าราชการได้พร้อมใจกัน

แบ่งปันหน้าที่เข้าโรงครัว ทำกับข้าวต่างๆ อย่างเต็มฝีมือ
 ทวกัน ทั้งที่พกกอยู่เป็นสุข และเครื่องใช้สารพัดจะบริบูรณ์
 เมื่อได้รับความสุขตลอดมาเช่นนี้แล้ว ก็เป็นธรรมดาที่ต้องมี
 ความเสียดายบ้าง ในเมื่อจะออกมาพ้นจากที่ซึ่งได้รับความสุข
 เช่นนี้

ในจดหมายเหตุชนิดนี้ ผมไม่เห็นว่าการจะกล่าวถึง
การที่เกี่ยวเนื่องกับการบ้านเมืองเลย เพราะฉะนั้นผมจึงไม่ใคร่
จะไต่กล่าวไปถึงเรื่องราวการในจดหมายฉบับก่อน ๆ แต่ใน
ฉบับนี้ผมขอกล่าวสักนิดว่า ผมเชื่อว่าใคร ๆ ที่มาถึงมณฑล
ภูเก็ทแล้วคงจะต้องรู้สึกว่ ราชการในมณฑลนี้ดำเนินไป
สะดวกและเรียบร้อยดีจริง ๆ ประการเครื่องจักรอันมีน้ำมัน
หล่อลื่นเดินคล่อง มีที่ติดขัดบ้างก็เป็นอย่างเล็กน้อย ทั้ง
ข้าราชการก็คุณสมบัติสนมกลมเกลียวกันดีมาก นี่ก็เพราะอาศัย
ที่มีชาหลวงเทศาภิบาล ซึ่งนับว่าเป็นผู้ที่เหมาะกับตำแหน่ง
ดีอย่างยิ่ง จะหาผู้ใดเหมาะยิ่งไปกว่าไม่ได้แล้ว ผมกล่าวแต่
เพียงเท่านี้แล้วก็พอจะเป็นที่เข้าใจได้แล้วเป็นเลา ๆ ว่ามณฑล
ภูเก็ทเป็นอย่างไร จะกล่าวมากไปกว่านี้อีกก็ใช่ที่ จึงต้องขอ
ยุติเพียงเท่านี้

ฉบับที่ ๑๑

ตำบลกะปาง

แขวงนครศรีธรรมราช

วันที่ ๒๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘^{๔๒}

คำนำมายังท่านพรานบุญ ทราบ

วันนั้นนับว่าเป็นวันที่จะเริ่มเดินทางกลับบ้านอยู่แล้ว จึง
ควรต้องเริ่มจดหมายใหม่ฉบับหนึ่ง จำเดิมตั้งแต่ออกเดินทาง
จากเขาขาวต่อมา

เมื่อเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ ใกล้เคียง ๔ โมง ได้เสด็จ
ออกจากตำหนักนรินทร์ที่เขาวงกต โดยรถยนต์ การ
เดินทางก็ไม่มีเหตุการณ์อะไรที่สำคัญควรที่จะกำหนดจดจำ เป็น
แต่ได้ถูกฝนตามทางเป็นตอน ๆ และถนนอยู่ข้างจะอ่อน จึง
เป็นที่น่ากลัวอยู่บ้างว่า ถ้าฝนลงมามาก ๆ จะเดินลำบาก แต่
ฝนก็หาได้ลงมามากมายอย่างใดไม่ จึงเสด็จมาได้สะดวกดี
ถนนมาในป่าโดยมาก นาน ๆ จึงจะพบทุ่งนา เพราะฉะนั้น
ไม่สู้จะมีอะไรดูตามริมทางนัก มีที่ขึ้น ๆ ลง ๆ บ้างเล็กน้อย
ระยะทางมาประมาณ ๖๐๐ เส้น ถึงตลาดซึ่งตั้งอยู่ริมคลอง
ที่เป็นพรหมแดน ข้ามคลองนี้เข้ามาในแดนนครศรีธรรมราช

พระยาชลบุรานุรักษ์ ข้าหลวงเทศาภิบาล พระยา-
ศิริธรรมบริรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราช และ
ข้าราชการได้คอยรับเสด็จอยู่ที่ปลายสะพาน เสด็จลงจากรถ
ทรงพระราชดำเนินข้ามสะพานมาสู่พลับพลา กระบวนช้างที่จะ
เสด็จทรงนั่งเฝ้าอยู่หน้าค่าย ผู้กระบวนพร้อมตามธรรมเนียม
นคร กนหาบหามยืนเป็นแถวเต็มสนามหน้าค่าย ถือไม้คาน
กรบมือ ครอบงับกองทหารเดินเท้าอย่างเก่า น่าดูพอใช้

ที่ประทับที่นั่ง ได้ทำขึ้นไว้เมื่อปลายปี เพื่อรับเสด็จ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่หาได้เสด็จพระราชดำเนินไม่
พลับพลาที่ยังมีไคร้ มาทรงนั่งมากตกแต่งขึ้นใหม่ มีแซมฝาใหม่
เป็นต้น ที่ทางกว้างขวาง นอกจากตัวพลับพลา ยังมีเรือนเล็ก ๆ
อีกหลายหลัง คนที่มาทรงนั่งหลวมที่เป็นอันมาก

พอเสด็จถึงได้สักระยะน้อยฝนก็ตกมาก และตก ๆ หยุด ๆ
เรื่อย จะเป็นด้วยเหตุนี้หรืออย่างไรไม่ทราบ พวกที่มาทรงนั่ง
จึงมิได้มาถึงตามเวลาที่กำหนด เจ้าคุณธรรมาได้ส่งรถยนต์
กลับไปรับ แต่จนเวลาที่ผมเขียนจดหมายมาถึงแล้ว (เกือบ
๒ ยาม) ยังไม่มาถึง

ตำบลดู่สง

๔
แขวงนครศีรธรรมราช

46

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อคืนเวลา ๗ ทุ่มล่วงแล้ว พวกที่ตกค้างอยู่ข้างหลังจึงได้มาถึง ได้ถามว่าต้องเงินมา เพราะรถยนต์ไม่รอด ฝนตกมากทำให้ถนนทรุดที่สะพานใหญ่กลางทาง รถไม่มีคไม่เห็นโคนปลายสะพานที่สูงอยู่กับดิน เลยหยุดอยู่แค่นั้นเอง คนที่มาในรถนั้นจึงลงเงินมา เสียงานขนแพथ์บนเอีควาเต็มทีเกือบตาย ผมมีความวิตกอยู่ที่ตรงคุณตุ๋นนั้นแหละมาก เพราะกลัวว่าจะไม่ได้เตรียมเสบียงอาหารมากก็จะหิวไส้แฉวน จึงต้องรีบร้องถามไปว่ากินข้าวแล้วหรือยัง มีผู้ร้องตอบว่า แล้วเสียแต่ไหน ๆ ละ ตกลงเป็นวิตกเปล่าอีก ที่จริงก็ควรจะเข็ดตึงแต่ครั้งก่อนแล้ว ผมก็ไม่รู้จักเข็ดขึ้นจะวิตกกลัวคุณตุ๋นจะออกธำไป แต่ตึงแต่บัดนี้ไปผมจะไม่วิตกอีกเลย เพราะเชื่อว่าถ้าเมื่อไรทุลกระหม่อมต้องทรงออก นั้นแหละบางทีคุณตุ๋นจะต้องออกบ้างแต่เขื่อนกยังไม่สุแน่แน่ ก็บางทีคุณตุ๋นจะยังหาของเจียะไค้อยู่คนเดียว

ตำบลทุ่งสง

แขวงนครศรีธรรมราช

๔๒

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อคืน^๕เวลา ๗ โมง^๕ล่วงแล้ว พวกที่ตกค้างอยู่
ข้างหลังจึงได้มาถึง ได้ความว่าต้องเดินมา เพราะรถยนต์มา
ไม่รอด ฝนตกมากทำให้ถนนทรุดที่สะพานใหญ่กลางทาง รถ
มาไม่ถึงไม่เห็นโคนปลายสะพานที่สูงอยู่กับหิน เลยหยุดอยู่^๕แก่นั้น
เอง คนที่มาในรถนั้นจึงลงเดินมา เสียงท่านขุนแพทย^๕บ่นเอ็ดว่า
เต็มทีเกือบตาย ผมมีความวิตกอยู่ที่ตรงคุณ^๕ต้นนั้นแหละมาก
เพราะกลัวว่าจะไม่ได้เตรียมเสบียงอาหารมากก็จะหิวไส้แขวน จึง
ต้องรีบร้องถามไปว่ากินข้าวแล้วหรือยัง มีผู้ร้องตอบว่า แล้ว
เสียแต่ไหน ๆ ละ ตกลงเป็นวิตกเปล่าอีก ที่จริงก็ควรจะต้อง
๕
ตั้งแต่ครั้งก่อนแล้ว ผมก็ไม่รู้จัก^๕เช็ดขึ้นจะวิตกกกลัวคุณ^๕จะออก
รำไป แต่ตั้งแต่บัด^๕นี้ไปผมจะไม่วิตกอีกเลย เพราะเชื่อว่าถ้า
เมื่อไรทุลกระหม่อมต้องทรงออก นั้นแหละบางที่คุณ^๕ก็จะต้อง
๕
ออกบ้างแต่ข้อ^๕นี้ยังไม่^๕สู้แน่^๕นัก บางที่คุณ^๕ก็จะยังหาของ^๕จะ^๕ได้
อยู่^๕นั่นเอง

วัน^๕พอเช้า^๕ชนก็ฝนตกเรื่อย ตก ๆ หาย ๆ เป็นอัน
ต้องงคการทรงม้า เสด็จโดยกระบวนช้าง รัวกระบวนอยู่ข้าง
จะเก่งมาก คือมีธงยาวราช ชนช้างนำ ๑ ช้าง นายร้อยตำรวจ
ภูธร ๑ ช้างผู้ว่าราชการเมือง ๑ ช้างพระไชย ๑ ช้างเสน ๒
แล้วถึงช้างที่นั่ง ช้างที่นั่งรองและช้างกระบวนหลัง หมอ
ถวายช้างกระบวนหน้าแต่งตัวเป็นชุดกัน หมอช้างที่นั่งแต่งดี
หูกผ้าทรงข้าวบิณฑ์เทพประนม เสื้อเป็นแพรดอก ช้างที่นั่ง
ผูกบู ๔ หน้า มีลายทอง ช้างที่นั่งรองผูกสัประดับไม่มีผูก
ช้างเสนไม่ได้ผูกเหยง มีแต่ผ้าปูหลัง มีปืนผูกไขว้กันคร่อม
หลังช้างละ ๒ กระบอก วิธีจัดกระบวนอย่างนั้นว่าเป็นแผนเก่า
ของเมืองนคร คุณพระเสนหามนตรีเป็นผู้ดูแลจัดช้างที่นั่งและ
ที่นั่งรอง มหาศเล็กที่ลวงหน้าขี่ม้า แต่ทวนคะเนมคุมของห้อง
บรรทมมา ขี่คานหามภุมินัก

เดินทางวัน^๕นี้ไม่มีใครจะมีอะไรแปลกประหลาด ทางมา
ในป่าโดยมากและฝนตกเรื่อย ๆ มา จึงออกจะไม่ใคร่สนุกทำให้
ถนนเป็นโคลนมาก ข้อสำคัญคือรู้สึกว่ารำจิง ๆ ทำให้กึกถึง
รถยนต์อยู่บ้าง แต่ถ้ารถยนต์จะเข้ามาใช้ทาง^๕นี้เห็นจะ
ลำบาก เพราะน้ำกลัวจะสัุดถนนไม่ไหว เสด็จออกจากกะปาง

เวลาเช้าจน ๕ โมงแล้ว ราวบ่ายโมงถึงวังที่ประทับร้อนและ
 เสวยกลางวัน^๕ ทงแต่วัน^๕นั้นไปฝายนกรับทำเครื่องและเลี้ยง
 นามตำบลวัง^๕ ผมทราบว่าเป็นตามนามของแอ่งน้ำ
 อันหนึ่งซึ่งอยู่ในวงเขา จึงเรียกว่าวัง แต่ทั้งวังไว้เปล่าอีก พอ
 จีบไปเข้าพวกกับช่องไค

ครั้นเสวยแล้วทรงช้างต่อมาอีกก็ไม่มีเหตุการณ์อันใด
 เรียบร้อยตลอดมาจนถึงทุ่งสง ซึ่งเป็นทุ่งใหญ่อยู่ในวงเขา ทุ
 ราวกับวงละครม้า พลับพลา^๕ตั้งอยู่ก่อนมาข้างขอบ ๆ วง
 พลับพลา^๕นั้นเป็นแบบเรือนไทย ๆ มีเป็นห้องหรือคล้าย ๆ
 หอนั้นของพระอยู่ต่อห้องบรรทมออกมา ได้ทราบว่าถ่ายแบบ
 จากพลับพลาที่ท่าขนรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่
 กลางเมืองนครเมื่อ ร.ศ. ๑๒๗ พลับพลา^๕ที่ทุ่งสง^๕นี้ ก็ทำเตรียม
 รับเสด็จคราวเดียวกับพลับพลา^๕กะปางนั่นเอง

ระยะทางที่เสด็จวัน^๕นั้น จากกะปางถึงที่วัง ๒๔๖ เส้น
 จากที่วังมาถึงที่ทุ่งสง ๑๔๒ เส้น ถ้าแม้เสด็จด้วยรถยนต์จะ
 มาถึงได้ภายใน ๔๕ นาทีอย่างสบาย ๆ เพราะฉะนั้นก็ต้องนึก
 กิจถึงรถยนต์อยู่บ้าง

กล่าวถึงรถยนต์ทำให้นึกถึงเรื่องขึ้นได้เรื่องหนึ่ง ซึ่ง
 ผมลืมจดลงในรายวันเมื่อวาน^๕นี้ คือผมได้ทราบเรื่องมาว่าท่าน

ขุนภาษามาลาที่ตามเสด็จมาด้วยนั้น เมื่ออยู่ที่เขาขาวได้ไปบิ๊บน
 ยางล้อรถยนต์เล่นแล้วพูดว่า ก็ชอบจับเล่นนักมันนุ่ม ๆ
 กล้าย ๆ นมผู้หญิง นมผู้หญิงก็ไต่เคยไต่ยื่นเขาเปรียบกับดอกบัว
 นั้นแหละเป็นพื้น ฟังจะเคยไต่ยื่นใครเปรียบกับยางล้อรถยนต์
 นเป็นครั้งแรก เห็นจะพอเข้าสู่กับแม่แก้มเชือกมณิลาของ
 หม่อมตอกเทียนได้

ตำบลดอนพิบูลย์

แขวงนครศรีธรรมราช

๔๒

วันที่ ๒๓ พฤษภาคม รตนโกสินทรศก ๑๒๘

เวลาเช้า ๔ โมงเสด็จโดยกระบวนช้างออกจากทุ่งสง
 ทางเดินมาในป่าเป็นพื้น มีนาและบ้านราย ๆ ตามระยะทางบ้าง
 แต่ตั้งอยู่ห่าง ๆ กัน พอออกเดินพ้นพลับพลาที่ทุ่งสงสักหน่อย
 ก็เข้าเขตตำบลบ้านปากแพรก และเดินในเขตตำบลปากแพรก
 จนตลอดถึงที่ประทับร้อน ซึ่งอยู่เกือบสุดเขตตำบลปากแพรก
 ระยะทางจากทุ่งสง ๒๗๙ เส้น เท่านั้นก็พอจะเห็นได้แล้วว่าบ้าน
 กันมีอยู่ห่างกันเพียงไร มาตามทางได้พบคนประหลาดคู่หนึ่งคือ
 ผู้เมียเป็นง่อยทั้งคู่ ผู้หญิงเป็นชาวเมืองตรัง ผู้ชายเป็นชาว

เมืองนี้ นี่ใครจะเห็นว่าพอควรคู่กันหรืออย่างไร จึงจัดให้
ตกแต่อยู่ด้วยกัน แต่ถ้าจะนึกไปแล้วก็น่าสงเวช และน่าจะ
ไม่สะดวกก็ถ้าแม้มีเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นไฟไหม้
เป็นต้น จะมีต้องกอดคอกันตายหรือ

พลับพลาที่ประทับร่อนนั้นตั้งอยู่ในหุบเขาริมลำธาร น้ำ
ใสสะอาด และเย็นเท่ากับน้ำแช่น้ำแข็งกินได้จิตสนิทดี ชาว
เมืองนี้ถือกันว่า ถ้าแม่โยนศิลาในลำธารนั้นเล่น ฝนเป็น
ต้องตก ชะรอยฝนจะตกง่ายอยู่แล้วในที่นี้จึงผสมผสมเอา ราษฎร
เชื่อเป็นแน่นอนว่าถ้าโยนศิลาคราวใดเป็นได้การทุกที แต่ไม่
ใช่เฉพาะชนสามัญที่เชื่อเช่นนั้น คุณหญิงสมบุญภรรยาท่าน
พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ก็เชื่อเหมือนกัน ท่านได้เล่าว่าคราวหนึ่ง
ท่านเดินทางไปพักอยู่ที่ลำธารนี้ มีพวกผู้ชายที่ไปด้วยได้โยน
ศิลาเล่น พอเสียงก้องไปกระทบเขาฟ้าก็ถล่มครืนๆ ฝนตกเสีย
สองวันสองคืน จนเดินทางไปไม่รอด ต้องรออยู่จนฝนหาย
ในวันนั้นในพวกที่ตามเสด็จไปเชื่อว่าไม่มีใครได้โยนศิลาเล่นเลย
แต่ถึงกระนั้นเมื่อเวลาราวบ่ายโมง ๑ ฝนก็ตก แต่ไม่สู้มากนัก
และล็กกรูใหญ่ ๆ ก็หาย

ออกจากปากแพรกทรงช้างอีก พอพ้นชลบทประทับ
ร้อนก็เข้าในหว่างเขา หุบแคบเข้าไปทุกทีจนเหลือ निकเดียว
ทางเดินไปในซอกเขาตลอดเดียวไปตามลำธาร พอออกจากซอก
เขาก็ถึงทุ่งใหญ่เข้าเขตตำบลร้อน แขวงอำเภอรอนพิบูลย์ แลดู
ไปข้างหลังเหมือนฟุ้งโผล่ออกมาจากกำแพง เพราะเขาเป็น
เทือกกันอยู่ มีทางมาได้เฉพาะที่เดินมาแล้วเท่านั้น ตอนนั้นมา
ก็เดินในทุ่งเรื่อย มีนาและบ้านอยู่เป็นหย่อมๆ ออกจะติด ๆ
กันกว่าทุ่งสง ยิ่งใกล้ที่ว่าการอำเภอบ้านก็ยังมีติด ๆ กันมาก
ขึ้น และนาก็ติดกันตลอดมาจนถึงที่ตงชลบทประทับแรม^๕
ซึ่งทำไว้ที่ถนนแพรก ที่ว่าการอำเภออยู่ในเข้าไปอีก ทางที่เขา
ที่^๕มีเหมือนตึกๆ แต่เมื่อเสด็จถึงเวลาเย็นมากเสียแล้ว จึงไม่ได้
เสด็จไปทอกระเชา ระยะทางจากที่ประทับร้อนมาถึง
ชลบทประทับแรม^๕ ๒๘๖ เส้น

การรับเสด็จอยู่ข้างจะอะอะแข็งแรง มีพระสงฆ์สวด
และนักเรียนเข้าแถว แต่หาได้ร้องสรรเสริญพระบารมีไม่ ที่
ทุ่งสงก็มีนักเรียนแต่ผมลืมเล่าไปเอง ที่โน่นได้พยายามจะร้อง
สรรเสริญพระบารมี ผมต้องบอกตามตรงว่า การที่ไม่ร้องดูเหมือน
จะดีกว่า

พลับพลาที่^{นี้} รูปก็แปลกไปคนละอย่างกับที่ประทับมาแล้ว และความสบายก็ไปคนละอย่าง อันที่จริงควรจะต้องชมว่าดี เพราะมีเวลาได้กระเตรียมน้อยเวลาเต็มที่ ที่จัดการตกแต่งขึ้นได้ถึงเพียงนี้ก็ควรจะสรรเสริญความอุทิศ

แต่ที่จริงไม่ใช่แต่การแต่งพลับพลา ถึงการเลี้ยงก็แข็งแรง ที่กะปางนั้นเจ้าคุณรัชฎายังได้ตามมาเลี้ยง ฝ่ายนครรับตั้งแต่ก่อนนั้นมา คุณหญิงสมบุญเป็นหัวหน้าจัดการทางนี้เป็นอย่างเรียบร้อยดี มีภรรยาข้าราชการได้แบ่งหน้าที่กันรับเป็นแห่งๆ ภรรยาข้าราชการในพระองค์ทูลกระหม่อม ก็ยังพลอยได้มาเข้ากองเลี้ยงด้วย ก็อนายที่บ้านหม้อของคุณจางวางมหาตเล็ก ท่านได้ไปเข้าโรงครัวอยู่ที่พลับพลาทุ่งสง เขาว่าคุณพระรับประทานข้าวได้มาก แต่ดูเหมือนท่านข้าราชการอื่นๆ จะพากันนึกเสียดยาวว่า ของท่านไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับเมืองนครบ้าง

การเดินทางมาวันนี้ออกกีดถึงรถยนต์อีก เพราะได้เคยไปทางไกลๆ ได้ภายในเวลาน้อยๆ จนเคยตัวเสียแล้ว แต่ที่จริงการที่รถยนต์จะเอามาใช้ตามทางที่เสด็จมาแล้ว^{นี้} น่ากลัวจะไม่ถึงเร็วกว่าเดิน เพราะถนนอ่อนเต็มที น่ากลัวจะต้อง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ

๒๐๙

ออกข่าวกันงอม และคุณตุ้มจะต้องไปเที่ยวขู่เขาว่าคนเป็น
ข้าหลวงอีก

แต่ข้าหลวงในมณฑลนั้นผมทราบว่าเป็นง่าย ๆ ไม่ว่าผู้หญิง
หรือผู้ชายเป็นข้าหลวงได้ทั้งนั้น สักแต่ว่าพูดอย่างชาวบางกอก
เรียกว่าข้าหลวงทั้งนั้น เจ้าคุณรัชฎาเล่าว่าครั้งหนึ่งท่านพระยา
ศิริธรรมกับข้าราชการอีกคนหนึ่ง ได้ไปตรวจเรือนจำ พะทำ
มะรง เรียกให้นักโทษออกมา มีออกมาช้อยู่ ๒ คน พะทำมะรง
ร้องตะโกนก้องว่า อ้ายระย้าอ้ายข้าหลวงสองคนนั้น เมื่อไหร่
เอ็งจะออกมา พอโผล่ออกมาไ้ความว่านักโทษ ๒ คนนั้นเป็น
ชาวบางกอก จึงเรียกว่าอ้ายข้าหลวง เรื่องนี้คุณตุ้มจะได้ยินหรือ
เปล่าไม่ทราบ ถ้าได้ยินแล้วคงจะไม่อ้างตนว่า เป็นข้าหลวง
อีกต่อไปเป็นแน่

เมืองนครศิริธรรมราช

๔๒

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อวานนี้ ผมไม่ได้เขียนจดหมายนี้เลยจนนึกเดียว
เพราะไม่มีเวลาจริง ๆ และเดินทางมาออกจะเหนื่อยอยู่ด้วย
จึงต้องมาเขียนใช้เนื้อเอววันนี้

เมื่อวานนี้^๕ทรงม้ามาก คือการเดินทางเป็น ๓ ระยะ
 ทรงม้าสองระยะ เวลาเช้า ๔ โมง ๕ นาที เสด็จออกจาก
 ร้อนพิบูลย์ ทางก็^๕ไม่^๕สม^๕ผ^๕น^๕มาก^๕นัก แต่^๕มาก^๕ลง^๕แจ้ง^๕ทั้ง^๕น^๕
 แด^๕ค^๕อยู่^๕ข้าง^๕จัก ม้า^๕จึง^๕ต้อง^๕ทรง^๕ให้^๕วิ่ง^๕โดย^๕มาก ถ้า^๕เดิน^๕ร้อน^๕ทน
 ไม่^๕ไหว พอ^๕เวลา ๕ โมง^๕เกือบ^๕คร^๕ึ่ง^๕ก็^๕ถึง^๕ที่^๕ประทับ^๕ร้อน^๕ตำ^๕บ^๕บ้าน
 เสา^๕รง ระยะ^๕ทาง ๒๕๑ เส้น เพราะ^๕ละ^๕น^๕นี้^๕ต้อง^๕นับ^๕ว่า^๕เดิน^๕ทาง
 เร็ว^๕พอ^๕ใช้ ที่^๕ประทับ^๕ร้อน^๕อยู่^๕ริม^๕ลำ^๕คลอง^๕เสา^๕รง ซึ่งเป็น^๕ลำ^๕น้ำ
 ใหญ่ เป็น^๕ทาง^๕สิน^๕ค้า^๕ขึ้น^๕จาก^๕ปาก^๕พน^๕ัง

เวลา^๕บ่าย^๕จน ๓ โมง ทรง^๕ม้า^๕ออก^๕จาก^๕ที่^๕ประทับ^๕ร้อน
 ข้าม^๕ตะ^๕พาน^๕ชั่วคราว^๕เข้า^๕เขต^๕อำ^๕เภอ^๕เมือง ทาง^๕มา^๕ก็^๕คล้าย^๕กับ^๕ทาง^๕ที่
 มา^๕แล้ว คือ^๕เป็น^๕ทุ่ง^๕โดย^๕มาก พบ^๕บ้าน^๕คน^๕ตึก ๗ กัน^๕มาก^๕ขึ้น^๕เดิน
 ทาง^๕ระยะ^๕นี้^๕ก็^๕เร็ว^๕อีก พอ^๕บ่าย ๔ โมง^๕ก็^๕ถึง^๕ศาลา^๕มี^๕ไชย ระยะ^๕ทาง
 ราว ๓๒๐ เส้น มี^๕โขน^๕ทวาร^๕ตั้ง^๕หน้า^๕พลับ^๕พลา ทรง^๕หยุด
 หน้า^๕โขน^๕ทวาร พรา^๕หม^๕ณ^๕ถวาย^๕น้ำ^๕สัง^๕ข์^๕แล้ว เสด็จ^๕ลง^๕จาก^๕โขน
 ทวาร พระ^๕สง^๕ฆ์^๕สวด^๕ชัย^๕มง^๕กล^๕กา^๕ธา เสด็จ^๕ลง^๕จาก^๕ม้า^๕ขึ้น^๕ประทับ^๕
 บน^๕พลับ^๕พลา^๕เปล^๕ือง^๕เครื่อง

การ^๕ทรง^๕ม้าม^๕ี^๕ทาง^๕ค^๕ี่^๕เร็ว แต่^๕มี^๕ข้อ^๕เสีย^๕อยู่^๕อย่าง^๕หนึ่ง^๕ที่
 ราช^๕ฏ^๕รไม่^๕ใคร^๕จะ^๕รู้^๕จัก^๕พระ^๕องค์ เพราะ^๕ไม่^๕เห็น^๕ทรง^๕เครื่อง^๕แปลก

กับคนธรรมดา เห็นจะนึกว่าจะทรงชฎาหรืออะไรอันหนึ่งเป็น
แน่ เมื่อไม่ทรงชฎาก็ต้องมีเครื่องหมายอย่างอื่น คือถ้าทรง
ช้างก็มีกูปทอง ทรงเก้าก็มีภูษามาลาถวายพระกลด ทรงม้า
ไม่มีสิ่งใดเป็นเครื่องหมายเลย

เวลาบ่าย ๕ โมง ทรงผลัดพระภูษาแล้ว เสด็จขึ้นทรง
ช้างเค็นกระบวนแห่เข้าเมือง จัดกระบวนวัน^{นี้}มีพิสดาร^{ขึ้น}ไป
กว่าในเวลาก่อน ๆ คือมีตำรวจภูธรเดินเป็นกองนำ แล้วถึงรั้ว
ผู้ใหญ่บ้านเดินเป็น ๒ แถว ๆ ละประมาณ ๕๐ แล้วจึงถึง
กระบวนช้างหน้า คือช้างธงยาวราช ๑ ช้างกรมการ ๑ กู่^{ขึ้น}
กรมการ^{ขึ้น}หลังช้างละ ๒ นาย ช้างข้าหลวงเทศาภิบาลกับ
ผู้ว่าราชการเมือง ๑ กู่ ช้างพระไชย ๑ ช้างเขน ๑ กู่ แล้ว
ถึงช้างพระที่นั่ง มีสี่เท้าช้าง ราชของครุฑ^{ขึ้น}แข่ง มหาเศ็ก
เชิญเครื่องเดินตามเสด็จ แล้วถึงช้างที่นั่งรอง กองตำรวจภู
ธรหลังอีกกองหนึ่ง แล้วจึงถึงช้างกระบวนหลัง ทางเสด็จตาม
ถนน ผ่านบ้านเรือนมาก^{ขึ้น}เป็นลำดับ จนเมื่อจวนจะเข้าใน
เมืองมีบ้านเรือนตงอยู่ติด ๆ กันทั้งสองฟากถนน เสด็จเข้าเมือง
ทางประตูด้านใต้ กำแพงด้าน^{นี้}มีอยู่เพียงเชิงเทิน ใบเสมาหัก
หมดแล้ว เสด็จตรงมาตามถนน ผ่านหน้าวัดพระบรมธาตุ

มาออกทางประตูไชยค้ำนเหนือ มาที่พลับพลางตงอยู่
หน้าเมือง ระยะทางจากศาลาไชยมา ๑๕๐ เส้น พระ
ศิริธรรมมุนีกับพระสงฆ์ผู้ใหญ่สวรับเสด็จอยู่ที่ข้างเกย ไต้ตรัส
กับพระศิริธรรมพอสสมควรแล้วเสด็จสู่พลับปลา

พลับพลา^๕น^๗ทำเป็นเรือนไม้จริง หลังคามุงกระเบื้อง
ฝีมือช่างไทย ทำคาน้ำสรงเสริฐ ตอนข้างหน้ามีท้องพระโรง
ค^๕เข้าที่ค^๕ แต่เข้ามาข้างในเสียใจ คือรูปเรือนไม่เป็นนักเลงเลย
ค^๕ช^๕ออกไปหมด พลับพลา^๕น^๗ได้ทำขึ้นตั้งแต่ศก ๑๑๙ แต่เดิม
หลังคามุงจาก พังจะมาแก้ไขเป็นมุงกระเบื้องเมื่อเร็ว ๆ น^๕

การเสด็จเข้าเมืองนคร ผิดกันกับเข้าเมืองภูเก็ตมาก คือ
 ๑. เป็นอย่างแบบไทยเก่าอยู่มาก กระบวนเสด็จก็เป็นกระบวนช้าง
 ๒. คนพลเมืองก็ไม่มีที่ยืนดูเลย มีแต่นั่งเต็มทั้ง ๒ ข้างถนน ที่จะ
 ๓. ให้ร้องกึกก้องอะไรก็ไม่มี และไม่มีถวายคำนับ มีแต่ถวาย
 ๔. บังคม แล้วมือเลียบศิระอย่างแบบเก่า ถวายบังคมเช่นนั้น
 ๕. ที่ในเขตทรงก็ใช้แต่ได้เห็นแต่ผู้หญิงถวายบังคมเช่นนั้น ผู้ชาย
 ๖. ถวายคำนับเสียโดยมาก แต่ที่เมืองนครน มีผู้ถวายคำนับอยู่
 ๗. แต่ที่เป็นข้าราชการเป็นพัน

เวลาค่ำได้ทรงรถม้าเข้าไปที่วัดพระบรมธาตุ เสด็จไป
นมัสการในวิหารพระม้าก่อน ในวิหารนั้นมีบันไดขึ้นไปที่บน
ยอดบันไดนั้นมีประตูสำหรับขึ้นไปบนชั้นทักษิณ ที่ริม ๆ ราว
บันไดมีสิ่งห้อยเป็นคู่ ๆ อยู่ ๓ คู่ ลวดลายในวิหารมีมากมาย
และอยู่ข้างจะรุ่งรังมากจนดูไม่ใคร่ไหว ยิ่งจะเล่าก็ยิ่งยากขึ้นอีก
จากที่วิหารพระม้าได้เสด็จไปที่วิหารเขียน ซึ่งใช้เป็นพิพิธภัณฑ
สถาน ที่รวบรวมของโบราณต่าง ๆ ไว้ในที่นี้ พิพิธภัณฑสถาน
จะได้เริ่มรวบรวม ในเวลานี้มีถ้วยชามมากกว่าอย่างอื่น เป็น
พวกเทพพนมและเบญจรงค์โดยมาก ที่เป็นสังกโลกกะ
สังกโลกครามทับทิม ลายเบ็ทเตล็ดก็มี ผู้ที่เป็นเจ้าหน้าที่ยัง
ไม่สู้จะสันตักในทางเลือกของนัก จึงยังมีของที่ไม่น่าจะให้อยู่
ในที่นั้นอยู่บ้าง จากที่นี้ได้เสด็จไปบูชารูปพระเจ้าศรีธรรมมาโคก
ที่เรียกว่ารูปพระเจ้าศรีธรรมมาโคกนั้น อันที่จริงไม่ถูก ควร
เรียกว่าพระฉลองพระองค์ของพระเจ้าศรีธรรมมาโคก ดูเหมือน
จะใกล้เคียงความจริงมากกว่า เพราะในโบราณสมัยการหล่อรูปคน
ไม่มีเลย มีแต่หล่อพระพุทธรูปแทนตัว เพราะฉะนั้นจึงควร
เชื่อได้ว่า พระองค์ที่อยู่ ในวัดพระบรมธาตุนี้ หล่อขึ้นแทน
องค์พระเจ้าศรีธรรมมาโคก แห่งนครศรีธรรมราช เป็นพระ

พุทธรูปมารวิชัย ทรงเครื่องต้นบริบูรณ์อย่างแบบเจ้านครงาม
 นำดูพอใช้ ครั้นได้ทรงบูชาพระศรีธรรมมาโคกแล้ว ได้เสด็จ
 ไปสู่พระธรรมศาลา ซึ่งอยู่ด้านตะวันออกแห่งพระบรมธาตุ
 ที่เรียกว่าธรรมศาลาก็คือเป็นแต่นาม อันที่จริงก็เป็นวิหารอันหนึ่ง
 เหมือนกัน ที่มุขหน้ามีพระพุทธรูปห้ามสมุทรทรงเครื่องต้น
 ซึ่งสมมุติเรียกกันว่าพระชนกุมาร ที่มุขหลังมีพระพุทธรูปอีก
 องค์หนึ่งเรียกว่านางเหมตลา ท่านทั้ง ๒ นี้มีนามปรากฏอยู่ใน
 ตำราของเมืองนี้

ครั้นเสด็จถึงพระธรรมศาลา ได้ทรงจุกเทียนนมัสการ
 ทรงศีลแล้ว พระสงฆ์ ๒๐ รูป มีพระศีริธรรมมุนีเป็นประธาน
 ได้เจริญพระพุทธมนต์ในการฉลองพระบรมธาตุ สวดมนต์จบ
 แล้วได้ทรงจุกดอกไม้เพลิงในเวลาคืบนั้น มีมหรสพต่างๆ ที่
 ในลานวัด คือโขน ๑ โรง หนัง ๔ โรง มโนราห์ ๔ โรง
 ที่วัดตกแต่งประดับประดาสนุกใหญ่ มีธงเทียวผ้าสี และประทีป
 โคมไฟ คุเป็นการทำงานใหญ่ มีร้านไปตั้งขายของ กับที่ถนนนอก
 กำแพงวัดออกมา เจ้าเมืองได้อนุญาตให้เล่นการพนัน เพราะ
 จะ^๕นอนอยู่ข้างจะครึกครื้นมาก แต่การมหรสพไม่ใช่มีอยู่แต่ที่วัด
 พระบรมธาตุ ยังที่สนามหน้าท่าว่าการเมือง ซึ่งเป็นที่ริม

พลับพลา^๕ ก็มีการมหรสพเช่นมโนราห์เป็นต้น และอนุญาตให้เล่นการพนันด้วยเหมือนกัน เพราะฉะนั้นคงจะเป็นที่ร่นเร^๕งกันมากอยู่

ครั้นเมื่อเช้าวัน^๕นั้นได้เสด็จไปเฝ้าพระที่ในพระบรมมหาราชวัง แล้วเวียนเทียนสมโภชพระบรมธาตุตามธรรมเนียม พราหมณ์ที่^๕ใกล้พราหมณ์ที่กรุงเทพฯ ๖ มาก คือไว้มวย นุ่งขาวสวมเสื้อครุย ครั้นสมโภชแล้วได้ทรงฉายรูปพระบรมธาตุ พระบรมธาตุ^๕รูปร่างอยู่ข้างจะผิดคาดหมาย คือดูแล้วทำให้รู้สึกว้าวุ่นไปมาก แต่รูปดูเหมือนจะอย่างแบบเจดีย์โบราณแท้ ฐานทักษิณ^๕เตี้ย พระระเบียงบังหมต จึงทำให้รูปพระเจดีย์ฟุบไป ส่วนเรื่องราวของพระบรมธาตุ^๕นี้ ดูไม่ใช่ที่จะนำมาลงไว้ในที่^๕นี้ ในตำนานก็มีอยู่ละเอียดแล้ว แต่จะพอแสดงความเห็นได้ อย่างหนึ่ง คือตามเรื่องที่ว่ามีสำเภาทองลอยพระบรมธาตุไว้ภายใต้พระเจดีย์^๕นั้น น่าจะเป็นอย่างเดียวกับที่พระบรมธาตุเมืองสวรรค์โลก ซึ่งมีคำอธิบายละเอียดอยู่ในหนังสือ “เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง” นั้นแล้ว พระบรมธาตุ^๕ที่^๕นี้ก็น่าจะบรรจุไว้ในพระเจดีย์ และทางที่^๕จะขึ้นไปถึงที่บรรจุก็คือทางบันไดในวิหารพระม้า ซึ่งอยู่ด้านเหนือติดเนื้อกับองค์พระเจดีย์^๕นั่นเอง

เวลาบ่ายได้ทรงรถเข้าเมืองเลี้ยวไปทางขวา เลียบไป
ตามกำแพงเมืองด้านเหนือและตะวันออก เมืองนี้กำแพงยังมี
อยู่รอบ แต่มีบริเวณที่ต่ำสุดอยู่ทางด้านประตูไชยใกล้พลับพลา^๕
ก็มีตลอดจนถึงโบเสมา ข้างในมีเชิงเนินดินแน่นหนาดี รูป
เมืองนี้ยาวเป็นทึบ ๕ เหลี่ยม ยาว ๕๕ เส้น ๕ วา กว้าง
๑๑ เส้น ๑๐ วา เพราะฉะนั้นเห็นได้ว่าเป็นเมืองไม่ใช่เล็ก
และยังคงเป็นเมืองอยู่จริง ๆ ไม่ใช่เป็นเมืองร้าง บ้านผู้คนยังมี
อยู่เต็ม ตลาดร้านรวงมีอยู่พร้อมภายในกำแพง

ได้เสด็จไปประทับที่มุขหน้าพระธรรมศาลา ทอดพระ
เนตรเห็นพระพุทธรูป ซึ่งเรียกกันว่าพระบรมราชา พระนั้น
ได้เชิญขึ้นบุษบกตั้งบนตะเภา คนลากมาตามถนนจากวัดเสมา
เมือง เชือกผูกเป็น ๒ เส้น คนลากเอาบุญหลายร้อยคนจน
นับไม่ถ้วน ไม่ใช่แต่ชายฉกรรจ์ ทั้งคนแก่เด็กและผู้หญิงก็เข้า
ชักด้วย ในระหว่างเชือกมีโนราห์และการมหรสพต่าง ๆ
เดินเป็นกระบวนมาเชิญลงที่หน้าพระธรรมศาลา เชิญเข้าไปตั้ง
ในวิหารเขียน ได้ทรงปิดทองพระนั้น และข้าราชการราษฎร
ปิดทองต่อไปด้วย พระองค์นี้เป็นพระยืนห้ามญาติ ทรงผ้า
คลุม ทรงชฎาเทริด เป็นพระหล่อรูปางดีและเข้าใจว่าเก่า

ขึ้นสูงขนาดคนอย่างสูงๆ มีเรื่องราวเล่ากันว่าผู้มีผู้ชู้ได้ แล้ว
เอาขึ้นไปประดิษฐานไว้ วัดไฟใหม่นอกมีชื่อเสียงว่าอยู่ข้างจะ
เด่นสัปดาห์อะไรๆ ต่างๆ ได้มาก เช่นชั้นลวงเรือนและชั้นหา
ลูกสาวเขาเป็นต้น พระยาศิริธรรมท่านเล่าว่าท่านยังได้เคยเห็น
ล่ำมโซ่ไว้กับฐาน ที่เล่ากันนั้นว่าได้กระทำการสัปดาห์ต่าง ๆ
ได้จริง ถึงกับมีผู้ใดได้ติดตามมาจนมาถึงวัด ได้พบพระบาท
พระยังเปื้อนโคลนอยู่ ตามความจริงแปลว่าพวกนักเลงรู้ฉลาด
กระทำการชั่วต่าง ๆ แล้วหนีไปที่วัด เอาโคลนไปทาพระไว้
เพื่อคนจะได้สนสงสัย พอจับคนชนิดนี้ได้เสียครึ่งหนึ่งแล้ว
พระก็เลยไม่ถูกขัดอีกต่อไป คุณก็น่าประหลาด ที่นึกขัดให้พระ
พุทธรูปไปเที่ยวกระทำโจรกรรมและชั้นหาลูกสาวเขา ถ้าจะนึก
ให้ปาฏิหาริย์อย่างอื่น ๆ ไม่น้อยใจเลย และมีชื่อว่าพระองค์
๕ ๕ ๕ เหว ก็เป็นพระงามน่านับถือ เพราะฉะนั้นท่าน
พระยาสล ท่านจึงได้จัดการให้เชิญเข้ามาไว้เสียที่ในวิหารเขียน
เพื่อจะได้รักษาได้ดีต่อไป จะกันดูเรื่องราวว่าใครสร้างก็ไม่ได้
ความ และเหตุใดจึงเรียกว่าพระบรมราชาก็ไม่ได้ความอีก

เมื่อทรงปีกทองพระแล้ว เจ้าคุณศิริธรรมมุนีได้เรียก
พระพิธีธรรม มาสวดภาณยักษ์ถวายทรงฟัง ทำนองเพราะ

น้ำพึ่งมาก และดูเหมือนจะเป็นทำนองเดิม ที่กรุงเทพ ฯ จะ
ได้ไปจากที่นี่ แล้วไปแค้นแค้นให้ดีขึ้นอีก

เวลาค่ำเสวยแล้วทรงซ้อมละครพุกที่ จะเล่น ณ วันที่
๒๗ โรงปลูกในสวนข้างพลับพลา^๕ พอตกลงกันแน่ว่าจะมี
ละครพุกก็ไ้ลงมือซ้อมมาแล้ว ผมได้ทราบจากท่านพระยา
ชลว่า ตัวชายดีมาก

๔๒

วันที่ ๒๖ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เวลาเช้าวันนั้นไม่ได้เสด็จแห่งใด ต่อเวลาบ่ายจึงได้
เสด็จประพาสตามสถานที่ต่าง ๆ ออกจากพลับพลาเวลาบ่าย
๓ โมงเศษ เสด็จที่ว่าการเมืองซึ่งตั้งอยู่ริมพลับพลา^๕เอง
ที่ว่าการที่ใช้เดิมนั้นยังเป็นที่ชั่วคราว ต่อไปจะสร้างเป็น
ตึกขึ้นในที่บ้านเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ซึ่งเป็นที่เหมาะอยู่
กลางเมือง ออกจากที่ว่าการเสด็จเข้าไปนมัสการพระพุทธสิหิงค์
หอพระอยู่ตรงหน้าที่ซึ่งจะทำที่ว่าการใหม่ ริมบ้านที่คุนพระ
เสนหามนตรอยู่เดิวนั้น หอพระสิหิงค์เดิวนั้นเล็กและซ่อมซ่อม
ทั้งออกจะชำรุดทรุดโทรมมาก จะได้สร้างขึ้นใหม่ให้ดีขึ้นกว่า
เดิวนั้นในไม่ช้านัก จากหอพระสิหิงค์ เสด็จกลับมาแวะ

ทรงบูชาพระนารายณ์ ที่เทวสถานเตียนักโทรมเดิมทีแล้ว จะต้องทำใหม่ เพราะโทรมเกินที่จะซ่อมแซม รูปพระนารายณ์อยู่ข้างจะแปลกหน้าอยู่ ในที่นั้นกระดานที่ใช้โลยมพายฟิงไว้ด้วย เขียนลายทองงามดี

จากที่พระนารายณ์ได้เสด็จไปที่เรือนจำ ซึ่งอยู่ริมประตูไชย การก่อสร้างยังไม่แล้ว เพราะเงินไม่พอ จึงค่อยทำค่อยไป ใช้แรงนักโทษก่อสร้างทั้งนั้น ห้องขังใหม่ก็ยังไม่แล้ว ต้องใช้เรือนที่อยู่ของพระยาสุนทรทราทรเจ้าเมืองเก่า ที่ทางอยู่ข้างจะคับแคบ แต่ส่วนทำงานก็เป็นสวนฝรั่ง มีเป็นลวดลาย ปลูกไม้สักเป็นที่ต้องตา รักษาสะอาดดีด้วย ได้ทรงฉายรูปลงไปจากกำแพงเมือง ถ้าใครไม่เห็้นนักโทษ คงไม่นึกว่าเป็นคุกเลยเป็นแน่

จากเรือนจำเสด็จไปที่ศาลเมือง แล้วเสด็จประทับพลับพลาที่สนามหน้าว่าการ ทอดพระเนตรชนโค ชนกระบือ และมวญ ชนโคกระบือนั้นได้คู่คี่สักคู่หนึ่งหรือสองคู่ นอกนั้นเป็นแต่เข้ามาวิ่งกันเล่นเสียอีก คงจะเป็นคัวแปลกที่และตื่นคน คนที่นั้นแน่นยิ่งกว่าที่กระบือและตรังขึ้นไปอีก จึงนำตกใจอยู่บ้าง ส่วนมวญก็กระนั้น ยังสู้ชมพรไม่ได้

เมื่อเสร็จการชนโคกระบือและชกมวยแล้ว ได้เสด็จ
ไปทอดพระเนตรโรงพยาบาลของพวกมิชชันนารีอเมริกัน ซึ่ง
อยู่เกินพลับพลา^๕นี้ออกไปอีก สถานที่เขาทำมั่นคงและรักษา
สะอาดคือน่าชมยิ่งนัก หลังกลางใช้เป็นที่พักการของแพทย์
ข้างขวามือเป็นห้องขายยา ซ้ายมือเป็นออฟฟิศและห้องตัดผ้า
หลังติด^๕นอกออกไปต่อเป็นปีกยาวออกไป ๒ ปีก ปีกขวาเป็นห้อง
ที่อยู่ของผู้หญิง ปีกซ้ายเป็นที่อยู่ผู้ชาย แพทย์^๕นั้นได้กระทำ
การให้เป็นประโยชน์มาก คือการรักษาบาดแผลและตัดผ้า
เขาทำอยู่มาก มีคนมารักษาตัวอยู่ไม่ขาด ได้กระทำการตัดผ้า
สำคัญๆ หลายอย่างแล้ว ก็นำนิยมวิชาของเขา นึกออก
เสียคายอยู่หนึ่งเดียว ที่ข้างฝ่ายเราไม่ได้จัดการตั้งโรงพยาบาล
เช่น^๕นั้นเช่นเขาบ้าง ผมรับว่าผมไปดูโรงพยาบาล^๕นั้นอยู่ข้าง
จะเพลินมาก แต่มีบางคนเช่นคุณพระอมรเป็นต้นเห็นไม่น่า
สนุกอย่างยิ่ง ไม่เห็นท่านเข้าไปในห้องคนเจ็บเลย เป็นแต่
มองๆ อยู่ข้างนอกเท่านั้น คงจะกลัวเสียวได้เมื่อเห็นบาดแผล
ของคนในห้อง^๕นั้นๆ เป็นแน่

ข้ากลับพลับพลาได้แวะทอดพระเนตรโรงตำรวจ^๕มูร
ซึ่งไม่แปลกอะไรไปกว่าโรงที่แห่งอื่นๆ ถือเป็นแบบโรงช้าง

นเอง ผมบอกแต่เพียงเท่านั้นก็ดูเหมือนจะเป็นที่เข้าใจได้
อยู่แล้ว

อนึ่งผมลืมเล่าไปว่า เมื่อวันที่ ๒๑ ท่านพระยามหิบาล
มีโทรเลขมาให้นำความกราบทูลทูลกระหม่อมว่า พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จถึงชุมพร วันที่ ๒๑ และบอกระยะ
ทางเสด็จประพาสต่อไปตามเกาะต่างๆ มีเกาะพังงี เกาะสมุย
เป็นต้น ต่อวันที่ ๓๑ จึงจะเสด็จเกาะสีชัง วันที่ ๑ เดือนหน้า
ถึงกรุงเทพ ฯ เพราะฉะนั้นทูลกระหม่อมกำหนดเสด็จกลับถึง
กรุงเทพ ฯ สิ้นเดือนนกทัน

เวลาค่ำวันนี้ซ้อมละครอีก ซ้อมแต่งตัวด้วย ผมจะ
เล่าอะไรให้มากมายไปในวันนี้ก็ดูไม่ควรร สู้รอไว้เมื่อการแล้ว
ไปแล้วไม่ได้

ทีนี้ในเวลานอนอยู่ข้างจะร้อน ยิ่งวันนี้นับว่าร้อนจัดมาก
เมื่อตอนกลางวันมีพายุและมีฝนมาบ้างนิดหน่อย ไม่พอให้
พื้นดินเปียก ร้อนๆ เช่นนี้ชักให้คิดถึงที่ช่อง แต่เมื่อนึกไป
อีกทีหนึ่งก็ต้องกล่าวแก้ตัวในใจว่า อย่างไรๆ ก็คงจะไม่ร้อน
กว่าที่บางกอกเป็นแน่

๔๒

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เวลาเช้าเสด็จโดยกระบวนช้างจากพลับพลา ไปตาม
 ถนนหน้าพลับพลาตรงขึ้นไปทางเหนือ มีร้านและบ้านเรือน
 ติดต่อกันไปตลอดจนถึงคลองท่าวัง ครุสีกเหมือนไปในเมือง
 มีพยานแห่งความสวิไลซ์ต่างๆ อยู่มาก เช่นโรงรถเช่า และ
 โรงบิลเลียดเป็นต้น เมืองไคยยังไม่มีโรงรถเช่าและโรงบิลเลียด
 จะนับว่าสวิไลซ์ไม่ได้ ข้ามคลองท่าวังไปแล้วยังมีตึกแถว
 ต่อไปอีกหน่อย แล้วจึงถึงตลาดของสด พอพ้นตลาดนี้ไป
 ก็เป็นทุ่งแจ้ง มีป่าละเมาะสองข้างทาง ถนนปูอิฐแบนไปได้
 ประมาณ ๕๐ เส้นถึงถนนแยกไปสวนราชฤดี แต่เสด็จทรง
 เลยไปอีกหน่อยแล้วจึงได้เลี้ยวลงไปทางตะวันตก เดินไปใน
 ทุ่งไม่มีหนทางอะไร เดินไปในทุ่งเฉยๆ ต้องลุยโคลนและ
 ลุยน้ำที่ขังๆ อยู่ตามแอ่งหลายแห่ง เพราะฉะนั้นเห็นได้ว่า
 จะเสด็จด้วยพาหนะอื่นนอกจากช้าง เห็นว่าไม่สู้สะดวกเท่าช้าง
 ไปตามทุ่งเรื่อยจนถึงที่คลองขุนน้ำท่าวัง ระยะทางจากพลับพลา
 นีรวา ๒๐๐ เส้นเศษ เสด็จขึ้นประทับพลับพลา ยก พันหนุ
 กำนันขุนน้ำท่าวังได้อ่านรายงานการขุดคลองใหม่ถวาย ใจความ
 ของรายงานนั้นว่า ตำบลขุนน้ำท่าวังและตำบลท่าทรายอยู่

ริมคลองขุนน้ำท่าวังตอนต้นน้ำ แต่คลองนี้ตอนปลายน้ำเมื่อ
 ไปถึงบ้านปลายท่า คลองก็เคลื่อนไปเสีย น้ำในคลองบ่า
 ชานไปตามทุ่ง ไม่เป็นลำคลอง ใช้เรือไปมาไม่ได้สะดวก
 ที่ตามริมคลองนี้การเพาะปลูกอูมดี มีข้าวและผลไม้เป็นต้น
 แต่การที่จะลงไปจำหน่ายที่ตลาดกลางเมือง ต้องหาบหาม
 เป็นการลำบากและไปไม่ใคร่ได้มาก กรณีสมาศ ๑๒๘ นี้
 ได้ชักชวนกันออกแรงขุดคลอง แต่บ้านปลายท่าไปจนถึง
 ท่าลาด บรรจบกับคลองท่าโพซึ่งมาจากกลางเมือง ได้เริ่ม
 ลงมือขุดแต่วันที่ ๑๗ เมษายน มีระยะยาว ๕๗ เส้น ๑๖ วา
 กว้าง ๖ ศอก ลึกอย่างมาก ๓ ศอก แล้วเสร็จบริบูรณ์
 รับเสด็จ เห็นว่าจะเป็นสาธารณประโยชน์ สะดวกแก่การ
 ไปมาค้าขาย จึงขออัญเชิญเสด็จทรงเปิดคลองนี้ เพื่อเป็น
 สวัสดิมงคลสืบไป พันหนุผู้อ่านนั้นอยู่ข้างจะเก้ง อ่านหนังสือ
 คล่อง เสียงดังฉาดฉาน และสำเนียงฟังเพลิน คล้ายฟังเทศน์
 มหาชาติที่ท่านองไม่สู้จะเล่นนัก การแต่งกายก็สวมถุงเท้า
 รองเท้าบริบูรณ์

กรณจบคำกราบบังคมทูลของกำนันแล้ว มีพระราช
 คำว่าตอบ ทรงสรรเสริญความอุตสาหของผู้ที่ได้ออกแรงขุด

คลอง และพระราชทานนามว่า “คลองพลผล” ได้เสด็จลง
ไปที่ประรำซึ่งปลูกกรอมคลอง มีเป็นศักระนาทใหญ่ปัก
ต้นคลอง มีแพรโยงปากนาค พอทรงตัดแพรปากล่างก็ตกลง
ไป ในทันใดนั้นราษฎรที่คอยอยู่ที่ปากคลอง ก็ทำลายทำนบ
เปิดให้น้ำเดินมาจากคลองขุนน้ำท่าวัง สมมุติว่าพระยานาค
ให้น้ำ พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา พลเมืองให้ และบิณฑิ
ประโคมขึ้น บิณฑิที่นั้นผมต้องขอบอกว่า ไม่สักแต่มีชื่อว่า
เป็นบิณฑิอย่างเช่นที่เมืองภูเก็ต บิณฑิที่เมืองนครนมีทต
ได้พอฟังเป็นเพลง

เสร็จพิธีเปิดคลองแล้ว ขึ้นทรงช้างเสด็จไปที่สวน
ราชฤดี ทางไม่ไกลจากที่ทรงเปิดคลองนั้นก็มากนัก ได้
ประทับเสวยกลางวันที่พักปล้ำ ซึ่งปลูกขึ้นใหม่ไว้สำหรับสวน
สวนนี้เป็นที่ป่าละเมาะอยู่กลางทุ่ง มีแต่ต้นไม้ย่อมๆ ๕ ๕
เพราะจะให้น้อยข้างจะแจ้งมาก เฝื่อนวันนั้นตอนกลางวันอยู่
ข้างจะร้อนจัดอยู่ด้วย เสวยแล้วทอดพระเนตรชนโค่นหนึ่ง
แล้วเสด็จกลับพล้ำพลาโดยกระบวนรถ ประเดี้ยวเดียวก็ถึง
เพราะระยะทาง ๕๗ เส้นเท่านั้น

คำวันกำหนดจะเล่นละครที่พล้ำพลา จึงพากัน
ใจเต้นมากอยู่ ผมก็พลอยใจเต้นกับเขาไปด้วย คราวนี้ออก

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ

๒๒๕

แปลกหน้าด้วย ก็มีเรื่องเกม ซึ่งยังไม่เคยเล่นเลย ครอง
นับว่าเป็นการทดลอง ถ้าเป็นที่เรียบร้อยดี บางทีจะได้ถูกละ
ครฟุตบอลเล่นในกรุงเทพ ฯ บ้าง

๔๒

วันที่ ๒๘ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ละครสราญรมย์ที่เล่นเมื่อคืนนี้ นับว่าเป็นอันเรียบร้อย
ดี เป็นที่พอใจของคนที่มาดูมาก พอต้นเช้าฉันจึงต้องรีบ
เล่าในที่นี้ทีเดียว ที่ซึ่งจัดไว้เป็นที่นั่งคนดูนั้นไม่มีว่างเลย
บ็อกซ์มี ๑๒ บ็อกซ์ มีเก้าอี้บ็อกซ์ละ ๖ เก้าอี้ ชายบ็อกซ์ละ
๓๐ บาทเต็มหมด นอกนั้นก็เก้าอี้ปลีกและชั้นบันไดให้นั่ง
ชายตัวราคาถูก ๆ ตั้งแต่ ๓ บาทถึง ๑ บาท ได้เงินรวม
เบ็ดเสร็จประมาณ ๘๐๐ บาท ยังค่าโปรแกรมและบร็อง
อีกสัก ๔๐ บาทได้ เพราะฉะนั้นนับว่าอยู่ในฐานรวย เงินนี้
ทูลกระหม่อมทรงพระราชอุทิศถวายเป็นค่าปฏิสังขรณ์พระบรม
ธาตุ เพราะฉะนั้นไม่ใช่แต่ผู้ที่เล่นละคร ทั้งผู้ที่มาดูก็ย่อมจะได้
รับส่วนกุศลด้วยกันทั้งสิ้น

ละครที่เล่นนั้นคือเรื่อง “ปล่อยักษ์” ของนายบัว
ทองอิน แต่มีแก้ไขบ้างและเพิ่มเติมเข้าไปหลายแห่ง จึง

เรียกว่าละครพุกแกมลำ บทร้องนั้น “พระขรรค์เพชร” แต่งขึ้นใหม่บ้าง ใช้ของเก่าบ้าง ในตอนที่ ๑ อ้ายเพ็งกำลังกวากบ้านร้องลำต้อยตรึง บทใช้บทที่แต่งไว้สำหรับเรื่อง “วงศ์” คือ “เสียแรงได้เกิดมาจะพากันโศกโย วลว” นั้นเอง เวลาร้องใช้บทด้วย ตัวตลกอย่างอ้ายเพ็งเช่นนี้ก็ใช้บทให้เป็นตลกเอาฮาได้สบาย แต่ตัวอื่นๆ อย่างพระพลากรอยู่ข้างจะลำบากหน่อย ต้องใช้บทให้เรียบๆ อย่างละครรำนั้นเอง แต่ให้น้อยๆ พอเป็นท่า พระพลากรนั้นร้องลำทองย่อน อธิบายความเปลี่ยวใจให้หลวงเกียรติคุณฟัง มีบทใหม่ว่า

“อยู่เดียวเปลี่ยววอกอนาถหนาว (นะคุณเอ๋ย) ทุรานีรำวระมลเหมือนคนไข้ ถึงกายาเยือกเย็นไม่เป็นไร (นะคุณเอ๋ย) แต่หนาวใจหนาวพันจนปัญญา จะแก้ไขอย่างไรก็สุดคิด (นะคุณเอ๋ย) เพราะไร้คู่สนิทเสน่หา ได้สรักชักชมภิรมยา (นะคุณเอ๋ย) จะเงยหน้ายิ้มแย้มแจ่มใจเอย” นอกจากแทรกลำ ๒ แห่งนี้ ตอนที่ ๑ ก็ยังคงเป็นอย่างเดิม ในตอนที่ ๒ มีแก้ไขและเพิ่มเติมมากหน่อย มีลำร้องถึง ๕ ลำ คือเพลงของแม่จัน เปลี่ยนลำเป็นตะนาวแต่ใช้บทที่นายบัวได้แต่งไว้

เดิม ครั้นแม่จันเข้าโรงไปแล้ว แม่ถนอมตกลงจะหนีไปจากบ้าน แต่งตัวปลอมเป็นผู้ชายแล้วมาทวนนีกอาลัย ร้องลำรณร้องไห้ บทใหม่ว่า

“โอ้อวอกเอ๋ยถนอม จะตรมตรอมโศกเศร้าเฝ้าถวิล ไฉนเล่าจะได้สมอารมณ์จิต จะแค้นคักคานรำคาญใจ อนิจจาบิดาไม่เห็นอก ไปยอมยกให้เสร็จเหมือนเป็ดไก่ เรามีกรรมจำลบลบหนีไป ทิศาอุทัยบิดาน้ำตานอง แม้ขึ้นกองอยู่ไปในเคหา จะมีแต่โศกาให้หม่นหมอง ไม่สมหวังตั้งจิตที่คิดปอง จึงจำต้องขอลาบิดาจร” (โอค)

ก่อนนายจวงปั่นหน้าต่างเข้ามา พบถนอมแล้ว บอกว่า เห็นถนอมแต่งปลอม เข้าใจว่าเป็นผู้ชาย นึกว่าจะเกิดความในใจรู้สึกเหมือนชนแผนเมื่อชนบ้านขุนช้าง ร้องลำสืบทเนื้อใหม่ว่า

“ครานันชนแผนแสนสะท้าน ให้เคียดคานพล่านพลุ่นแสนขุ่นข้อง เห็นชนช้างชิตเนียงเคียงประคอง เจ้าวันทองน้องขวัญกัลยา เงื้อมฟ้าพันหมายฟาดให้ข้าค่อยยอ กลัวจะต้องน้องน้อยเสนาหา ชีอ้ายจัญไรอหังกา ครั้นจะฆ่าโลหิตจะติดนาง”

แล้วพูดกันต่อไปตามเรื่อง จนถึงตอนที่นายจวงรู้ว่า พ่อมาขอแม่ถนอม จึงพาแม่ถนอมหนี ถนอมว่านายจวงเป็น เจ้าชู้เกินไปแล้วก็จะเอาไปทิ้งเสียอย่างศรีมาลา ร้องล่ำสุดสงวน เนื้อใหม่ว่า

“ครานี้พระไวยวิสัยโถม หลงประโลมสรว้อยฟ้า
มารศรี เสน่ห์อาบซาบสนั่นทั้งอินทรี ไม่พอใจโยคีศรีมาลา
ที่เคยชมกลับชังตงก่อนชอด ที่เคยกอดกลับไล่ให้พ้นหน้า
ชมจนซ้ำแล้วซ้ำไม่นำพา เหมือนนกาโรยร่วงไม่ห้วงเอ๋ย”

เพลงของนายจวงกับแม่ถนอมทั้ง ๒ นี้ ที่จริงเป็นเพลง
ที่เพราะ แต่เพราะเป็นเพลงสามชั้น จึงทำให้รู้สึกว่ายู่
ข้างจะยืดยาวไปสักหน่อย ใช้น้ำคำยาก ถ้าตัวคนที่เป็นายจวง
กับแม่ถนอมไม่ได้เป็นผู้ที่รู้จักใช้บทๆ เห็นจะไม่ได้การ พอ
จบเพลงของถนอมแล้ว ก็เล่นไปตามท้องเรื่องเดิม จนถึง
เมื่อจะพากันไป จึงถึงตอนที่เพิ่มเติมขึ้นใหม่ คือนายจวงจะ
ชวนแม่ถนอมลงทางหน้าต่าง แม่ถนอมร้องว่าไปไม่ได้ ออก
ความคิดให้นายจวงแต่งตัวแปลงเป็นผู้หญิง แล้วพากันเดินไป
ทางในบ้าน พอนายจวงแต่งตัวแล้ว ได้ยินเสียงแม่เฒ
ร้องเรียก แล้วแม่เฒออกมา แม่ถนอมบอกว่านายจวงเป็นพี่

มาจากราชบุรี แม่เฒ่าเชื่อเลยให้นอนค้างเสียที่บ้าน แล้วเรียก
แม่ดอนมไปช่วยจับพลู ทั้งนายจวงไว้คนเดียวในห้อง อ้ายเพ็ง
เข้าไปพบเลย^๕เกยวนายจวง ร้องลำโลมตลก คือลำนักสวด
“ว่าพลางทางกร” คนอยู่ข้างจะชอบมาก พอร้องลำจบ
อ้ายเพ็ง^๕เข้าไปบอกนายจวง ถูกชกและเตะลงไปกลิ้งอยู่ พอ
แม่ดอนมกลับเข้ามา อ้ายเพ็งก็เลี้ยงไป นายจวงจึงชวน
แม่ดอนมไป แม่ดอนมอยากไปก็อยาก สงสารพ่อก็สงสาร
พี่พาทย์ทำเพลงเชิดฉิ่งและโศค แม่ดอนมร้องให้สองทอด
สามทอดกว่าจะพากันไปได้ ตอน^๕นั้นออกเข้าที่ และทำให้
น้ำสงสาร^๕ขึ้นอีก ^๕ทั้งนายจวงและแม่ดอนมทำท่าดีพอสมควร

ตอนที่ ๓ เค้นความตามเรื่องเดิมโดยมาก เพราะ
คำพูดในตอน^๕นี้มีดี ๆ อยู่มากแล้ว แต่อ้ายเพ็งเพิ่มเติมคำพูด
และท่าทางมากขึ้นกว่าที่มีอยู่เดิม ทำให้^๕ขึ้นอีก และมีแทรก
ลำ ๒ แห่ง คือแห่งหนึ่งหลวงเกียรติคุณ เมื่อรู้ว่าแม่ดอนม
หายไป ทะเลาะกับแม่เฒ่าแล้ว เสียายลูก ร้องลำพราหมณ์
คิดน้ำเต้า บทใหม่ว่า

“ช่างกระไรใจหายเสียายลูก ใจยังผูกพันห่วงดวงสมร
ใจทั้งบิดาให้อาวรณ์ พ่อจะนอนกายหน้า^๕ตานอง เสียแรง

รักโฉมฉายหมายไว้ฟัง ไม่เคยซึ่งซัดใจให้หม่นหมอง เผ้าถนอม
 กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงประคอง คอยปกป้องประโลมแม่โฉมทรู
 ไฉนเล่าลูกหญิงมาทั้งพ่อ กระไรหนอยังใจไว้ไม่อยู่ แม่จึง
 สันวาลัยไปถามรู้ ให้พ่อก่ออกสูประจาย” (โอค)

กับอีกแห่งหนึ่งขุนบรรเทงรับรองว่า จะไปสืบหา
 แม่ถนอม ออกไปแล้ว อ้ายเพ็งร้องดำนักสวดลือนาย ไซ้บท
 เก่าว่า “เสียคางงามทรมสวาทประหลาดตา ฯลฯ”

ตอนที่ ๔ มีลำแทรก ๕ แห่ง คือเมื่อนายจวงกับ
 แม่ถนอมนั่งเกี่ยวกัน นายจวงร้องลำแป๊ะ บทใหม่ว่า

“เจ้าอยู่เคียวเปลี่ยวอกฟกอนาด กฤหาสน์ห้องชาน
 และลานสวน จะเจียบเหงาเปล่าจิตคิตรีจวน ใครจะชวน
 เจ้าชมภิรมยา (สร้อย) หอมอะไรที่ในสวน หอมเย็นย้วยวน
 เกินผกา หอมซาบสันหอมกลิ่นวนิดา หอมทุกเวลาไม่วายเอย”

แม่ถนอมร้องลำเทพบรรทม ไซ้บทเดิมของจำโคม
 ซึ่งเป็นบทเหมาะที่สุดแล้ว ต่อ^๕ไปก็มีแทรกคำที่ตรงผิน
 ออกมาเกี่ยวแม่ถนอม สำคัญว่าแม่ถนอมเป็นผู้ชาย ผินร้องลำ
 สุรินทราหู บทเดิมแล้วแม่อาบนั่งพูดกับถนอมเมื่อก่อนพ่อจะ
 จะออกมาพบ พูดล้อถนอมว่าทำเจ้าชู้เกี่ยวนางผินได้เพราะ

นายจวงสอน แม่อาบว่าตนก็ทำได้ ร้องลำพระนเรศวรชนช้าง
บทเดิม ต่อ^๕ไปก็ไม่มีแทรกแซมอีก ดำเนินเรื่องเรื่อยไปจน
จบ แล้วจึงเข้าแถวร้องขอพระเกียรติ ใ้ประทับที่ร้องใน
กระบวนแห่เฉลิมพระเกียรติ งานรัชมังกลาภิเศก แล้ว
สรรเสริญพระบารมี

ผู้ที่^๗เป็นตัวละครกรัง^๕นี้เปลี่ยนแปลงผิดกับเก่าไปมาก จึง
ต้องลงไว้ในที่^{๕๔}นี้คือ พระเทพทวาราวดีเป็น “พระพลากร
บริรักษ์” หลวงอภิรักษ์ราชฤทธิเป็น “หลวงเกียรติคุณ
กรรชิต” (ตัวเดิม) พระยาราชวัลดมานุสิษฐเป็น “ขุนบวรเทิง”
หม่อมหลวงเพ็ญ^{๕๖}เป็น “นายจวง” นายวรการบัญชาเป็น
“อ้ายเพ็ง” นายหวังเป็น “อ้ายสา” (เคยเป็นอยู่หลายครั้ง
แล้วก่อน^{๕๕}) นายหลาบเป็น “แม่ถนอม” หม่อมหลวงพิน
เป็น “แม่จัน” นายพงษ์เป็น “แม่เอม” นายอยู่เป็น “ผิน”
ที่จริงที่กะตัวเช่น^{๕๔}นี้ก็พอเหมาะๆ ก็หลายตัว แต่นาย
วรการเป็น “อ้ายเพ็ง” ^๕นั้น แข็งแรงไ้ฮามาก เห็นจะเป็น
ตัวยืมใจชอบเป็น^{๕๖}ตัว^{๕๖}นี้มากกว่าเป็น “นายจวง” ที่เคยเป็น
อยู่เดิม ฝ่ายหม่อมหลวงเพ็ญ^{๕๖}อยาก^๗เป็นผู้ชายมานานแล้ว ^{๕๕}กรัง^{๕๕}
ไ้สมประสงค์ ก็เล่น^๗นี้ เข้าคู่กับนายหลาบพอสมควร ส่วน

เจ้าคุณเป็น “ขุนบวรเทิง” นั้น ไม่จำเป็นจะต้องกล่าววาทิ
อย่างไร เพราะเป็นของที่ทราบอยู่ทั่วกันแล้ว การเล่น
ละครนับว่าเป็นอันเรียบร้อยดีตลอด แต่รู้สึกขาดจากเสียจริงๆ

ผมได้ทราบว่าคุณที่คู่แล้วพากันติดใจ และผู้ที่ไม่ได้
มาคู่ก็พากันเสียใจว่าไม่ได้คู่ ถึงมีผู้ถามว่าวันนั้นจะมีอีกหรือไม่
แต่ไม่ได้เตรียมไว้เสียแต่แรกจึงเล่นซ้ำอีกไม่ได้

นี้ผมมัวเล่าแต่ถึงเรื่องละครเพลินมาถึงเพียงนี้แล้ว ต้อง
จับเล่าถึงเหตุการณ์ในวันนั้นเองเสียที ในเวลาเช้าไม่ได้เสด็จ
แห่งใด ต่อตอนบ่ายจึงได้เสด็จเข้าไปที่วัดพระบรมธาตุ ทรง
ฉายรูปในวิหารพระม้าก่อน เพราะฉะนั้นก่อนได้มีเวลาอยู่ใน
วิหารนี้ได้ละเอียดกว่าที่ได้ดูมาแล้วเมื่อวันก่อน ของสำคัญใน
ที่นี้คือรูปมหาภิเนศกรรม์ ซึ่งปั้นไว้ข้างบันได ที่เรียกนาม
วิหารว่าวิหารพระม้านั้น ก็คือเรียกตามรูปมหาภิเนศกรรม์นั้น
เอง เพราะพระทรงม้า ที่ต้นบันไดมียักษ์ยืน ๒ ตน ที่ริม
ราวบันไดมีสัตว์สามคู่ซึ่งในวันก่อนไม่ทันได้ดูคุณัด เข้าใจว่า
เป็นสิงห์ ๓ คู่ แต่ตามความจริงคู่ล่างเป็นสิงห์หนึ่ง คู่กลาง
เป็นสิงโตเล่นแก้ว คู่บนเป็นหมื่นงกเท้าหน้าทั้งสองเท้า
เหนือที่ยกษัตริย์ชนไปมีกรรพาคู่หนึ่ง ที่ช่องชอกบันไดมีศิระ

นาคข้างละศีรษะ ทางผนังด้านเหนือตรงข้ามกับบันไดมี
พระยืนใหญ่องค์หนึ่ง ทรงฉายรูปในวิหารพระม้า แล้วเสด็จ
ไปทรงฉายรูปพระบรมราชาที่หน้าวิหารเขียน แล้วทรงฉาย
รูปพระศรีธรรมมาโคก แล้วจึงทรงพระราชดำเนินทอดพระเนตร
ในพระระเบียง ซึ่งติดอยู่กับฐานพระบรมธาตุ มีหลังคา
ก่อเพียงแก่ฐานชุกชี รอบฐานชุกชีมีเป็นรูปช้างเผือกออกมา
จากกุหาครึ่งตัว ตามตำนานว่าช้างนี้รองรับรากฐาน ใน
พระระเบียงนี้มีพระพุทธรูปประดิษฐานเรียงรายไว้เป็นระยะรอบ
ถึงวันพระมีสัปบุรุษมาประชุมกันฟังธรรมบ้าง สันทนาธรรม
บ้าง ฟังอ่านหนังสือเก่า ๆ บ้าง เสด็จออกจากที่นี้ผ่านไป
ทางพระวิหารหลวง ซึ่งอยู่นอกทิมกค พระวิหารหลวงนี้
อันที่จริงคือพระอุโบสถ เพราะมีใบเสมาประจำทิศอยู่โดยรอบ
น่าเสียดายที่ชำรุดทรุดโทรมเสียมากแล้ว แต่ลวดลายงาม ๆ
ยังมีเหลืออยู่ เช่นที่ซุ้มประตู ซึ่งเป็นลายกรูทพาคัน และ
ที่ซุ้มหน้าต่าง ซึ่งเป็นลายเทพนมเป็นต้น ยังมีของล้ำค่า
อยู่ในลานวัดนี้อีกอย่างหนึ่ง คือรูปพระสังข์กระจาย ซึ่งได้
มีผู้เอาไม้ไปค้ำหลังไว้มาก เพราะถือกันว่าถ้าเมื่อยไปค้ำหลัง
พระสังข์กระจายจะหายได้ เดือนหนึ่งต้องรื้อไม้ออกกันเสีย

คราวหนึ่ง เพราะถ้ามีฉนั้นไม่มีที่จะค้าอีกได้ มีพวกที่
ตามเสด็จไปวันนั้นได้ไปค้ากันหลายคน หวังใจว่าคงจะพากัน
หายเมื่อยไปด้วยกันหมด แต่ส่วนผมไม่ได้ค้า เพราะไม่ได้
เมื่อยอยู่ในเวลานั้น

ออกจากที่วัดพระบรมธาตุได้เสด็จไปวัดท่าโพธิ์ ซึ่ง
เป็นที่สถิตแห่งพระศิริธรรมมุนี เจ้าคณะมณฑล ทรงรถไป
ยังมีทันจะถึงฝนก็ตกลงมามาก แต่ก็เสด็จเรื่อยไป ทางไป
ตามถนนจนถึงคลองท่าวัง เลี้ยวลงทางขวา เลียบไปตาม
ริมคลองท่าวังสักหน่อยก็ถึงวัดท่าโพธิ์ นักเรียนต่งแถวรับ
เสด็จอยู่ที่หน้าพระอุโบสถ คู่มือใหญ่่น่าดูจริง ๆ เสด็จทรง
เข้าไปในพระอุโบสถ ทรงนมัสการพระและตรัสกับพระสงฆ์
ตามสมควร แล้วเสด็จทอดพระเนตรโรงเรียน ซึ่งตั้งอยู่
ในวัดนี้ มีนักเรียนรวมทั้งสิ้นกว่า ๒๐๐ คน การศึกษา
เพียงชั้นประถม แล้วฝึกหัดเป็นครูต่อไป พระศิริธรรมมุนี
ท่านเอาใจใส่ในการศึกษาอยู่มาก จึงเจริญดี

เสด็จกลับจากวัดท่าโพธิ์ไปที่นครสามัคคี เป็นสโมสร
ของข้าราชการเมืองนี้ ซึ่งตั้งอยู่ริมสนามที่ไปทอดพระเนตร
ชนโค พระยาศิริธรรมบริรักษ์ได้กราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ

๒๓๕

ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ ทรงรับแล้วประทับเสวยน้ำชา แล้ว
เสด็จไปประทับพลับพลาทอดพระเนตรชนโค ไม่ได้ดูที่อีก
จนกำลังเสด็จกลับ

คืนนี้เป็นคืนสุดท้ายที่จะได้นอนเมืองนคร พรงัน
เข้าก็จะไปลงเรือเริ่มเดินทางกลับกรุงเทพฯ เพราะฉะนั้น
นับว่าประพาสหมดเพียงนี้ก็ได้ จึงเป็นการสมควรที่จะจบ
จดหมายฉบับนี้ไว้เพียงนี้

นายแก้ว

ฉบับที่ ๑๒

๔
เรือตาง

เดินทางกลับกรุงเทพ ฯ

๕๒

วันที่ ๒๔ พฤษภาคม วันโกสินทรศก ๑๒๘

คำนับมายังท่านพรานบุญทราบ

ตามความจริงถ้าจะว่าการประพาสจบอยู่เพียงเมื่อวานนี้
แล้ว และจดหมายเหตุเหล่านี้ก็ควรที่จะจบเสียแล้วก็ได้ แต่
ผมเห็นว่าไหนๆ ไล่เลาะระยะทางมาตลอดแล้ว จะมาให้ขาด
อยู่แม้แต่นิดเดียวทำไม จึงตกลงเขียนจดหมายฉบับนี้เสียอีก
ฉบับหนึ่ง จะได้ไม่มีข้อความอันใดบกพร่องอีกเลย และถึง
อย่างไรๆ ก็มาในเรือว่างๆ อยู่เปล่าๆ ทำไม สู้หาอะไรทำ
พอให้เพลินไปไม่ได้

เมื่อเช้าวันก่อน ๕ โมงสักหน่อย พอรุ่งเครื่อง
แล้วเสด็จออกที่ท้องพระโรงหน้าพลับพลา พระศิริธรรมมุนี
และพระครูเจ้าคณะเมือง เจ้าคณะรอง ได้สวดชัยมงคลคาถา
ส่งเสด็จ พรหมณเฑียรน้ำสังข์ แล้วเสด็จขึ้นรถม้าออกจากที่
พลับพลาไปตามถนน ทางเดียวกับที่เสด็จไปเปิดคลองพุดผล

หนึ่งเอง ทรงเรือยไปได้ ๑๓๔ เส้น ถึงบ้านชะเอียนพักม้า
 เสด็จขึ้นประทับบนศาลา มีข้อความตามในป้ายที่บนนั้นว่า
 ศาลาและบ่อน้ำที่นี้ สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้ทรงพระราช
 ศรัทธาสร้างขึ้น เมื่อครั้งตามเสด็จพระราชดำเนินมาเมื่อ
 ร.ศ. ๑๑๗ ประทับอยู่ที่นครหนึ่งแล้วเสด็จต่อไปอีก ๙๑ เส้น
 ถึงท่าแพ ประทับที่พลับพลาอยู่ครู่หนึ่ง แล้วเสด็จลงเรือแจว
 ใหญ่มีแก่ง ออกเรือเวลาเที่ยง ๒๐ นาที ล่องลงมาตาม
 ลำน้ำ ออกปากพุนเวลาบ่ายโมง ๕๕ นาที พ่วงเรือกลไฟ
 การที่ต้องแจวลงมาถึงที่นี้ เพราะเหตุที่เรือกลไฟขึ้นไปไม่ได้
 ตามความจริงลำน้ำนั้นลึกพอที่เรือกลไฟจะขึ้นไปถึงได้ แต่
 ที่ปากน้ำมีเป็นสันดอน แม้ที่ตรงร่องน้ำก็มีน้ำราวคอกเดียว
 เท่านั้น เวลาบ่าย ๒ โมงเศษถึงเรือกลาง การที่เสด็จกลับ
 กรุงเทพฯ ฯ ด้วยเรือกลางนี้ เพราะเรือพระที่นั่งมหาจักรีติด
 การพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส กรมทหารเรือ
 จะจัดเรือมกุฎราชกุมารมารับเสด็จ แต่รับสั่งว่าเรือมกุฎไม่สบาย
 เท่าเรือกลาง จึงต้องตกลงเป็นอันเสด็จกลับเรือกลาง กระทรวง
 มหาดไทยได้จัดเรือศรีธรรมราชมาเป็นเรือที่นั่งรอง และกรม
 ทหารเรือสั่งให้เรือพาลีเข้าไปส่งเสด็จที่กรุงเทพฯ ฯ ด้วย

ครั้นเสด็จขึ้นเรือกลางแล้ว ก็พอถึงเวลาเสวยกลางวัน
 ต่อเมื่อเสวยแล้ว เจ้าคุณรัชฎากับพระยาศิริธรรมบริรักษ์ จึง
 กราบถวายบังคมลาลงเรือเล็กกลับเข้าไปเมืองนคร แต่ท่าน
 พระยาชลเข้าไปส่งเสด็จถึงกรุงเทพ ฯ ด้วย เมื่อลงเรือไปนั้น
 สังเกตว่าเจ้าคุณรัชฎากุท่าทางไม่สบายมาก ท่านบ่นว่าใจเหี่ยว
 เต็มที แต่เชื่อว่าไม่ใช่เหี่ยวแต่ฝ่ายท่าน ถึงฝ่ายผู้ที่จะไปจาก
 ท่านก็เหี่ยวเหมือนกัน เพราะได้เห็นท่านอยู่ทุก ๆ วันมาเกือบ
 ๒ เดือน เมื่อต้องพรากกันไปเสียเช่นนี้ย่อมจะต้องคิดถึง
 ท่านบ้างเป็นธรรมดา ใคร ๆ ที่ได้คุ้นเคยกับเจ้าคุณรัชฎา
 แล้วจะไม่ชอบและนับถือท่านเห็นจะมีน้อยนักหนา

เวลาบ่าย ๔ โมง ๑๐ นาที เรือออก ใจคนกงจะ
 มีความรู้สึกต่าง ๆ กัน บางคนก็ได้ยืนยันว่ายังออกเสียตาย
 ยังเหี่ยวไม่อึม พวกเหล่านี้เป็นผู้ที่ยังไม่มีที่ห่วงใยอะไรมาก
 นัก แต่ที่มีความยินดีจะไ้กลับบ้านนั้น กงจะมีเป็นส่วนมาก
 อยู่กว่าจำพวกที่ไม่อยากกลับ หม่อมคอกเทียนอยู่ในจำพวก
 ยินดีผู้หนึ่ง เพราะกำลังเสนห์อาบซาบสนทนงอินทรีย์อยู่ที่เดียว
 ใจท่านผูกพันอยู่เสมอ เขาว่ามาตามทางฝันถึงไม่ได้หยุด
 รูปร่างอย่างหม่อมคอกเทียนเช่นนั้น ถ้ารักผู้หญิงเป็นต้องรักใหญ่

คู่ข้างตระเตรียมต่าง ๆ มากเสียจริง ๆ แม้โฉมงามของท่านดึก
จะโก้ ๆ เป็นครูสอนหนังสือที่โรงเรียนวังหลัง เพราะฉะนั้น
พี่นาง หม่อมคอกเทียนขัดฟันตามแล้ว แต่นั่นเป็นของ
เล็กน้อย ข้อสำคัญได้ข่าวว่าถึงกับให้สัญญาทานบนไว้ว่าจะ
ไม่เกี่ยวข้องกับหญิงอื่นเลยเป็นอันขาด นี่แหละถ้าไม่รักอย่าง
จริงจริงจะยื่นคอไปเข้าแอกเช่นนั้นหรือ เมื่อรู้เรื่องราวอยู่
เช่นนั้นแล้วจึงต้องเถาว่า หม่อมคอกเทียนอย่างไร ๆ ก็คงจะ
อยากกลับบางกอกอยู่มากเป็นแน่

ยังผู้ที่บางทีจะออกเสียใจตะหงิดว่ามาพ้นแดนนครเสียแล้ว
เช่นคุณหลวงอภิบาลเป็นต้น เมื่อเวลาอยู่ที่เมืองนครต้อง
ตามเสด็จไปโน่นไปนี่เสียทุก ๆ วัน จึงไม่มีใครได้มีเวลาไป
นั่งคุยเล่นที่ศาลาใต้ต้นประดู่ให้หน้าใจ เพราะฉะนั้นเมื่อตาม
เสด็จมาในเรือที่นั่งล่องมาออกปากพูนนั้น เขาว่าท่านได้เห็น
จระเข้เสียหลายตัวพิลึก จระเข้ที่คนอื่น ๆ เห็นกันบ้างก็มี
แต่ผู้ที่คุณหลวงเห็นคนเดียวไม่ได้ ในชั้นต้นท่านว่าตัวยาวราว
๒ ศอก ภายหลังเกือบจะกลายเป็นศัรษะ ๒ ศอกอยู่แล้ว
แต่มีผู้ขัดคอขึ้นเสียก่อน จระเข้จึงหาได้มีโอกาสยัดตัวขึ้นไม่
ผมคิดว่าพอไปถึงบางกอกก็เห็นจะพอยึดออกได้เต็มที่ เพราะ

จึงต้องพยายามต่อขึ้นไว้ เพื่อจะได้คุยได้ว่าท่านร้องเพลงได้
 อย่างยากๆ จนปีพาทย์ของทุลกระหม่อมแพ้ว ถ้าใครที่ไม่สู้จะ
 คำนึงกับคุณหลวงนัก ก็จะได้เห็นว่าคุณหลวงเป็นคนที่มีร้อง
 เก่งเหลือเกิน แล้วก็คงจะไม่พักถามถึงเพลงที่ง่ายๆ ซึ่งคน
 โดยมากร้องได้และคุณหลวงร้องไม่ได้นั้น ที่จริงความคิดของ
 ท่านก็ดี ในทางประมุขๆ เช่นนี้ต้องยอมยกให้เป็นอาจารย์
 แต่ผมมีความเสียใจอย่างหนึ่งที่จะกล่าวว่า ถึงความคิด
 คุณหลวงจะดีก็จริง แต่เสียงของท่านชายโพบ่ คือถ้าแม่ชน
 เสียงหนึ่งแล้ว กว่าจะร้องไปได้หมดวรรคเสียงตกลงไปเสีย
 ราวสี่ลูกฆ้อง ยิ่งร้องไปก็ยิ่งกว้างหนักไป เพราะฉะนั้นจะมีผู้ที่
 ไม่รู้สีกว่าคุณหลวงร้องผิดอยู่ ๒ จำพวก คือเด็กอมมือจำพวก
 หนึ่ง คนหูหนวกจำพวกหนึ่ง แต่ถ้าอย่าตั้งใจว่าจะฟังให้
 ไพบ่เพราะกันแล้วก็ต้องยอมว่าน่าฟัง ใครฟังคงต้องหัวเราะ
 ตอนที่เล่นลูกก้อ “อง-งง-โง่” นั้นแหละ หยดย้อยนัก ฟัง
 บรรเลงเมื่อยามพระเคาะระฆังลงโบสถ์สู้ไม่ได้ทีเดียว นั่นมีแต่
 “โอ้-โอ้-” แซ่ไปอย่างเดียว ไม่มีลูกก้อเหมือนราย “อง-
 งง-โง่” น

๔๒

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เป็นธรรมดาเดินทางในทะเล ถ้าไม่มีคลื่นจนคนเมากัน
 เสียหมดแล้ว ก็คงต้องเกิดมีการวิ่งเร่กันขึ้นต่าง ๆ เพราะ
 คนรวมอยู่ด้วยกันมาก ๆ หนีหน้ากันไม่ใคร่พ้น จึงต้องชวน
 กันเล่นอะไร ๆ พอเพลิดเพลินบ้าง เมื่อคืนนี้ก็เกือบจะได้
 เล่นกันสนุกใหญ่ คือได้ทราบข่าวกันขึ้นว่า หม่อมคอกเทียน
 จะโกนหนวดก่อนเข้าถึงกรุงเทพ ฯ เห็นจะประสงค์ให้หน้าตา
 แฉล้มขึ้นอีกเป็นแน่ “เพราะความรักพักจริงจนยิ่งยวด สละ
 หนวดให้เป็นพลีศรี ยามสนิทจุมพิตมีมณี ประโลมได้ไม่มี
 ระคายคัน” เมื่อรู้กันขึ้นเช่นนั้นเลยเป็นเรื่องสนุก จะเป็นใคร
 ก็ไม่ทราบแน่ช่นว่า ควรจะทำพิธีโกนหนวดหม่อมคอกเทียน
 ตกลงใต้เท้ากรุณารับรองเป็นเจ้าของงาน นิมนต์พระนิมนต์เจ้า
 เสร็จ จัดที่บูชาเสร็จสรรพแล้ว พระก็เข้านั่งที่เรียบร้อยแล้ว
 ๗ รูป พ่อตัวสำคัญยศเสียแล้ว ได้ยินร้องขอโทษว่า มีความ
 อับอายเหลือเกิน เพราะเป็นข้าราชการผู้ใหญ่แล้วและคุบตบ
 อะไรอีกบ้างไม่ทราบ รวบรวมใจความก็แปลว่า แก่เห็น
 ตัวแก่เป็นคนสำคัญกว่าที่คนอื่นเขาเห็นเป็นอันมาก ผมเชื่อว่า
 คงไม่มีใครรู้สึกว่าคุณเป็นเพียงร้อยเอก และเป็นหลวงเท่านั้น

จะเป็นขุนนางผู้ใหญ่สักเพียงใด มิใช่เอาไปประจานกันที่ไหน
ก็จะเล่นกันอยู่ในหมู่กันเองเท่านั้น ผู้ที่เล่น ๆ อยู่ด้วยกัน
บรรดาที่เป็นข้าราชการมีสัญญาบัตรด้วยกัน ไม่มีใครที่จะยศ
ต่ำกว่าท่านเจ้าประคุณหลวงคอกเทียนเลย มีแต่สูงกว่าหรือ
อย่างน้อยก็เท่า ๆ กัน แกเป็นคนที่ไม่เข้าใจเลยว่าเล่นกับจริง
ผิดกันอย่างไร จึงเห็นไปเสียว่า ถ้าแม้จะยอมให้เขาทำการ
โกนหนวดแกล่นแกลจะต้องได้รับความอภัยศอกสูญเสียเหลือเกิน
ที่บอกไม่ยอมนั้น ไม่บอกอย่างขม ๆ บอกอย่างหน้าเสียวจริง ๆ
ดูเหมือนจะเป็นจะตายกันอยู่ในเวลานั้น ความที่ตั้งใจจะรักษา
เหลี่ยมรักษาคูอยู่ทุกเวลานั้นเอง กลับทำให้เขาเห็นได้ว่าแก
ยังขี้เท่ออยู่ปานใด บรรดาข้าราชการที่ตามเสด็จมาด้วยกัน
ใครจะบอกยี่ห้อบ้านนอกเท่าท่านหลวงคอกเทียนไม่มีเลย มี
ความเสียใจที่แกไม่รู้สีกตัวว่าแกเป็นเช่นนั้น ถ้าใครจะกรุณา
จริง ๆ ควรบอกให้แกรู้ตัวเสียสักที เพื่อจะได้แก้ไขเสียได้บ้าง
การที่ระวังเหลี่ยม^๕ ถ้าคนที่รู้จักแกอยู่แล้วเขาก็ว่าเพราะแก
มัน^๕ขี้เท่อเป็นชาวบ้านนอกจึงเป็นเช่นนั้น แต่ถ้าผู้ที่ไม่รู้จักแก
ดี ๆ เขาจะไม่ว่าแกจองหองหรืออย่างไร อย่างเช่นเมื่อคืน^๕
อันที่จริงถ้าท่านหลวงคอกเทียนแกยอมเสียแล้วก็คงจะไม่มีเรื่อง

ที่ผมจะเล่าได้มากเพียงนี้ ผมจึงต้องขอใจแก่ในการที่ช่วยหา
เรื่องให้ผมเล่าได้สนุกเช่นนี้ ส่วนนวนกนั้นขออย่าให้เข้าใจว่า
แก่เสียตาย แก่ได้กราบทูสไว้แต่เมื่อคืนนี้แล้วว่าแก่จะโกนเอง
ครันรุ่งขึ้นเช้าวันนั้นแก่ก็ได้โกนแล้วจริงๆ หน้าตาไม่ผิดพิศ
เลย ใครๆ เห็นเข้าแล้วต้องนึกอย่างเดียวกันหมด

เมื่อคืนนี้ครันงานโกนหนวดต้องงดไปแล้ว ก็ตกลง
เป็นมีเทศน์ คือนายหวังไค้แต่งแห่ประพาสชนไว้ ได้มาว่า
ถวายเมื่อคืนนี้ ต้องสรรเสริญว่าช่างเก็บข้อความละเอียดดีมาก
สิ่งไรที่ใครรู้และได้เห็นเองแล้วก็ว่าละเอียดลออน่าฟัง ได้ซา
อยู่หลายแห่ง เช่นตอนท่านอาจารย์เมากลื่นเมื่อไปเกาะรังนก
ที่ชุมพรเป็นต้น

พอเทศน์จบเรือก็พ้อเดินออกพ้นเกาะพังนั้น ลมพัดกล้ำ
มาจากตะวันตก เรือโคลนคลื่นใหญ่ แกล้งเสียถึงตี อย่าว่าแต่
จะเดินคืนขวิด แต่นอนๆ อยู่ถูกเรือโคลงยังพลิกกลับไค้เอง
ส่วนการเมากลื่นนั้น ผมขอสารภาพเสียก่อนทีเดียวว่า ตัวผม
เองเมากนหนึ่ง รอคั่วที่นอนเสีย ถ้ามีจะนั้นเห็นจะเกิดเหตุ
ใหญ่เป็นแน่ ส่วนคนอื่นใครเขาจะเมากันบ้างสักเพียงไรผมก็
ทราบไม่ได้ และไม่กล้าถาม เพราะกลัวจะถูกกล่าว เป็นธรรมกา

คนที่เมาคลื่นไม่ว่าใครจะอยากให้ใครถามถึง ^๕ คุกอยระแวอยู่
เสมอว่าจะลื้อ เพราะฉะนั้นไม่ต้องอะไร พอถามขึ้นว่าเมื่อคืน
นี้เป็นอย่างไรเท่านั้น ที่กำลังคุยอยู่ก็เงียบลงไปทันที คงจะ
รู้สึกกระคายหูเสียเต็มที่ ^๕ การที่เมาคลื่นทำไมจึงเห็นเป็นการ
เสียหายที่จะต้องอับอายกัน ผมก็ยังแลไม่เห็น

ตอนกลางวันวันนั้นคลื่นสงบดี เรือแกลงก็แต่นิดหน่อย
จนเกือบจะไม่รู้สึก ถ้าแกลงมากผมก็คงจะเขียนจดหมายนี้ไม่ได้
เรือมาแต่เบา ๆ ^๕ เพื่อจะไม่ให้ต้องไปจอกคอยน้ำที่สันดอน
เดินอยู่ในราว ๘ นี้อต่อชั่วโมง เรือศรัทธมราชตามมาพอทัน
กันสบายดี แต่เรือพาลีนันไม่ต้องบ่วยกล่าวว่ามาไม่ทัน เพราะ
เดินได้เพียงชั่วโมงละ ๗ นี้อเท่านั้น จึงทั้งกันเสียไกลไหน ๆ
นี้แหละตามเสด็จแท้ ตามหลังห่างกันเสียตงครึ่งวัน ถ้าจะคิดเอา
เรือพาลีนันเป็นเรือรักษาพระองค์แล้ว ก็ต้องแปลว่าไม่สามารถจะ
กระทำหน้าที่นั้นได้เลย ถ้าแม้จะให้เรือพาลีนันทำหน้าที่รักษา
พระองค์ได้จริง เรือกลางจะต้องเดินให้ช้าลงเท่าเรือพาลีนัน กว่า
จะถึงสันดอนก็เกินเวลาที่จะเข้าน้ำเข้ามิดเสียแล้ว ต้องไปเข้า
น้ำบ้าย กว่าถึงกรุงเทพ ฯ ต้องราว ๒ หุ่่มพรงัน ^๕ ซึ่งจะช้า
เกินไปมาก ที่ไหนใครจะทนใจทนอยู่ได้ เว้นแต่คุณพระอมร

นั้นก่อนข้างจะได้เปรียบคนอื่น ๆ สักหน่อย เพราะใจเต็มแต่
ซึกเดียว นายบ้านหม้อของท่านมาในเรือศรีธรรมราชแล้ว จึง
ยังใจเต็มอยู่แต่สำหรับทางวัดโคกเท่านั้น

อันที่จริงเดินทางทะเลนาน ๆ เวลาเช่นนี้ ถ้าไม่มีห่วงใย
สิ่งใดอยู่แล้วก็จะสบายดีมาก เพราะโดยมากมีลมพัดมิได้ขาด
และอากาศทำให้กินได้นอนหลับสนิทขึ้นนัก ผมสังเกตดูท่าน
ข้าราชการบางท่าน เห็นโผล่ขึ้นไปบนคาคพ้าชั่วแต่เวลา
รับประทานอาหารเท่านั้น เวลาอื่นไม่ได้พบได้ปะเลย ผมแล
ไม่เห็นเลยว่าอยู่ภายในห้องทำไม นอกจากนอน และถ้านอน
ไม่หลับสนิทเหลือเกินที่ไหนจะทนอยู่ได้ ห้องใต้ท้องเรือนี้พอ
โผล่เข้าไปราวกับเข้ากระโจม หรือท่านที่มีเนื้อมาก ๆ จะอยู่
ในห้องโดยความตั้งใจจะให้เหงื่อออก เพื่อให้ตนผอมลง
ก็เป็นได้ เช่นท่านหลวงพิทักษ์ดอกเทียนนั้นคนหนึ่งเป็นแน่ละ
“ทำรูปร่างให้ส่ำอองและผุดผ่อง ให้สมศักดิ์พักทองเกลิงศรี
จะได้อวดแหม่มไคว่ไก่อ๊ สมนครที่ร่วมรักพักเจ้าเอ๋ย”

เวลาค่ำครั้นสวายแล้ว นายหวังไต่เทศน์ถวายเป็น ต่อ
จากเมื่อคืนนี้ ที่ไต่ว่ามาแล้วไปหมกเพียงเสด็จไปถึงเขาขาว
มาวันนั้นไต่ต่อมาอีกจนตลอดถึงเสด็จลงเรือดลาง ที่จริงต้องยอม
ว่าเขาช่างว่าคิน่าชม

คืนวันนั้นมาก่อนข้างตึกแล้วยังไม่มีกลิ่น เพราะฉะนั้น
หวังใจว่าไม่เป็นเช่นเมื่อคืนนี้อีก เชื่อว่าท่านอาจารย์ก็คงจะมี
ความหวังเช่นนี้เหมือนกัน

กรุงเทพ ฯ

๔๒

วันที่ ๓๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อคืนนี้เรือเดินโดยเรียบร้อยดี กลิ่นลมก็สงบ จึง
นอนหลับกันสบายเรื่อยมาจนถึงสันทอน เวลา ๑๑ ทุ่มเศษ
สว่างแล้วเรือข้ามสันทอน เสียงสรว์ทั้งคั้งหยั่งน้ำอึง เสียงสรว์
คนใหม่นี้ไม่เพราะเหมือนคนเก่า พอข้ามพ้นสันทอนแล้วนอน
กันใหม่อีก จนถึงบ่อผีเสื้อสมุทร บ่อมยิงปืนใหญ่ กระเทือน
ทั้งลำเรือจึงต้องตื่นอีก พ้นบ่อมมาแล้วบางคนที่ยังง่วงก็หลับ
เสียอีกทอดหนึ่ง แต่มีบางคนที่เคยตาเริด และเห็นจะใจเต้น
กันมากจนตาสว่าง ยืนคุลำน้ำกันเรื่อยมา แต่ผมหาได้ลุกขึ้นดู
กับเขาค้วยไม่ เพราะไม่เชื่อเลยว่าจะได้เห็นอะไรแปลกนัยน์ตา
ไปกว่าที่ได้เคยเห็นอยู่แล้ว เชื่อว่าภายใน ๕๔ วันที่ได้ไปเสีย
นั้นที่แผ่นดินริมลำน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ปากน้ำขึ้นมาถึงกรุงเทพฯ
คงยังไม่ได้มีเวลาเปลี่ยนแปลงไปมากมาย จนแปลกตาเป็นแน่

ต่อเมื่อเวลาจวน ๔ โมงจึงลุกขึ้น พอลีกสักครู่หนึ่งถึง
 บางคอแหลม จึงเห็นเรือกลไฟสีน้ำเงินลงไปรับเสด็จ เป็ดหลอก
 ถวายค่านับเสียงเซ็งแซ่ อีกไม่ช้าก็เห็นเรือทิวลมแล่นลงไป
 เห็นเจ้านายและข้าราชการแน่นลำ มีสมเด็จพระเป็นต้น
 แล้วต่อมาเห็นเรือของเจ้าคุณยมราชลงมารับเสด็จอีก เรือกลาง
 แล่นเรื่อยขึ้นไปจนถึงหน้าท่าเกษมเวลา ๕ โมงเช้า เสด็จลงเรือ
 ทิวลมไปขึ้นที่แพ เจ้านายและข้าราชการรับเสด็จอยู่ที่นั่น ได้
 ประทับตรัสอยู่กับผู้ที่มารับเสด็จอยู่พอสมควร แล้วเสด็จสู่
 พระตำหนักสวนจิตรลดา

การเสด็จพระราชดำเนินเที่ยวนี้ นับว่าเป็นที่เรียบร้อย
 ตลอดทาง และนับว่าเป็นอย่างได้ประพาสสนุกเที่ยวหนึ่ง การ
 ที่กลับมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้วความรู้สึจะเป็นอย่างไรบ้างก็เป็น
 สิ่งที่น่าว่านอกประเด็นแห่งจดหมายเหตุนี้ ผมจึงไม่ขอกล่าวถึง
 ต่อไป ผมหวังใจว่าจดหมายเหตุเหล่านี้ บางทีจะเป็นประโยชน์
 ทำให้ผู้อ่าน ได้มีความรู้เรื่องเมืองไทยมากขึ้นอีกสักส่วนหนึ่ง
 แม้ไม่มากนักน้อย แต่อย่างไร ๆ ก็หวังว่าการที่อ่านคงจะทำให้
 เกิดความสนุกพอเพลิดเพลินในเวลาว่าง ๆ อยู่บ้าง แม้จะ
 ได้ผลแต่เพียงเท่านั้นผมก็พอใจอยู่แล้ว เพราะจะหาของสิ่งไรที่

มีราคามาฝากพวกพ้องในกรุงเทพ ฯ คียิ่งไปกว่าความรู้และ
ความร่ำรวยนั้นยากนัก ผมไม่ใช่คนที่มือกินหารแรงกล้าอย่าง
ท่านข้าราชการผู้หนึ่ง ซึ่งผมขออนุญาตไม่ออกนามในที่นี้เพราะ
เกรงท่านจะโกรธ แต่ผมขอบอกได้อย่างหนึ่งว่า ท่านเป็นคน
เก่งที่สุดอยู่คนหนึ่ง โดยเหตุที่ท่านใกล้เคียงมากกว่าคนไทย ๆ
โดยมาก คือประการหนึ่งคนไทยธรรมดา จะหาที่รูปร่างสูง
ใหญ่ใกล้เคียงอย่างท่านก็ไม่มี อีกประการหนึ่งความรู้ก็ไม่มี
ใครสู้ท่าน ใครจะเคียงกับท่านต้องพ่ายแพ้ไปทั้งนั้น เพราะ
เสียงดังสู้ท่านไม่ได้ ถึงจะไม่แพ้ก็จำเป็นต้องแพ้ เพราะถ้า
มีชนะนั้นคอแห้งเปล่าไม่เป็นผล เมื่อท่านเป็นคนเก่งเช่นนั้นแล้ว
ก็เป็นธรรมดาที่ท่านจะต้องได้ของเก่ง ๆ ยิ่งกว่าของผู้อื่นกลับ
มาบ้าน เพราะฉะนั้นท่านพรานคงจะไม่รู้สึกประหลาดใจนัก
เมื่อผมบอกว่าครั้งนี้ท่านได้นำต้นไม้ต่าง ๆ กลับมาด้วยเป็นหีบ
ใหญ่ถนัด และต้นไม้เหล่านั้นคงจะเป็นอย่างทีล้วนเลิศดีมีราคามาก ๆ
ทั้งนั้น ท่านเจ้าของท่านจึงต้องเป็นธุระของท่านมาก จนถึง
แก่ตามเสด็จขึ้นมาที่ท่าเกษมไม่ได้ ดูเหมือนท่านจะมีคุณผลการ
ชนต้นไม้ของท่านอยู่ ท่านจะได้ขึ้นไปอย่างไรผมก็ไม่ทราบ
แต่นึกเอาตามรูป ผมเข้าใจว่าท่านคงจะชนลงเรือกลไฟ

สิ้นเงินลำไถลำหนึ่งไปขึ้นที่ท่ากรมฝ้าย แล้วให้พวกฝ้าย
 ลูกสมุนของท่านขนไปบ้านท่าน ส่วนตัวท่านก็คงจะคุมต้นไม้
 เหล่านั้นแจไปด้วย ท่านจะมีต้นไม้เก่ง ๆ อย่างไรมาบ้าง ผม
 หาได้มีโอกาสเห็นไม้ แต่ผมทราบข่าวว่ามีต้นไม้มาอย่างหนึ่ง
 ซึ่งท่านกล่าวว่าในกรุงเทพฯ ๖ ๗ เหมือนจะมีอยู่ก่อนนี้ต้นเดียว
 หรือสองต้น ว่าพระไชยสุนทรไปได้มาจากไหนไม่ทราบเป็น
 ของหายากนัก พระไชยสุนทรได้ให้นามไว้ว่า “ต้นไชย
 สุนทร” เพราะฉะนั้นท่านข่าวราชการที่ผมกล่าวแล้วนั้น ท่าน
 จึงได้อุตสาหะกระซิบกระซาบขอจากเจ้าคุณรัชฎามาได้ ๒ หรือ
 ๓ ต้น ท่านได้เอามาจากพลับพลากลางทางแห่งหนึ่ง หวังว่า
 จะเอามาสู่พระไชยสุนทร เมื่อผมได้ยินข่าวเช่นนั้นก็ได้
 พยายามสืบคว้า ต้นไม้นั้นมีรูปพรรณสัณฐานเป็นอย่างไร ได้
 ความว่าเป็นรูปร่างเหมือนเล็บครุฑ แต่ใบออกจะเชื่อง ๆ และ
 เป็นเผือก รวบรวมใจความก็คือต้นเล็บครุฑเผือกชนิดหนึ่ง
 เท่านั้น ตามเขาริม ๆ ทางที่เสด็จมาขึ้นบน ๆ อยู่กับหญ้า และ
 ต้นไม้อื่น ๆ จะหาสักที่เกี่ยวก็ได้ ผมไม่ทราบเองว่าต้นไม้
 ชนิดนี้นักเลงต้นไม้นับถือกัน ถ้าทราบเสียแต่ในเวลานั้นแล้ว
 ผมคงจะขุดเอามาสักร้อยสองร้อยต้น มาปลูกเล่นริม ๆ ทางที่

จะเดินไปครัวหรือห้องอาบนํ้า แต่ผมคงไม่เสียเวลาถนอมเป็น
ของสำคัญหอบพระรุงพระรังเอามาคุยอวดดีกับครอบครัวและพวก
พ้อง ผมว่าผมเป็นคนเก่งเป็นแน่ ถ้าจะหอบต้นตำแยมาอวด
กันก็ได้เท่ากัน เพราะข้อสำคัญไม่ได้อยู่ที่ตรงตัวต้นตำแยเอง
สำคัญที่ปากของผู้นํามาอวดต่างหาก ปากพูดดีคุยให้เสียงดัง ๆ
ไว้แล้วถึงต้นตำแยที่หลังบ้าน ก็คงจะกลายเป็นต้นไม้วិเศษ
ไปให้เหมือนกัน

แต่อันที่จริงไม่ว่าสิ่งไร ๆ จะเป็นของดีหรือไม่ดี ก็
สำคัญที่ความนิยมของคน ถ้าสิ่งไรที่คนนิยมกันมากกว่าดีเป็นดี
ถ้านิยมกันมากกว่าไม่ดีก็เป็นไม่ดี ถึงจดหมายเหตุเหล่านักเหมือน
กัน ถ้าแม่ผู้อ่านนิยมว่าดีก็นับว่าเป็นดี ถ้ามีจะนั่นก็ตกลงเป็น
เหลวเท่านั้น ใครจะเห็นเป็นอย่างไรก็แล้วแต่จะโปรด ไม่
จำเป็นจะต้องบอกว่า ผมก็ยอมเห็นของผมดี ถ้าไม่เห็นเช่นนั้น
คงไม่เขียน แต่ถึงของจะดีสักปานใด ก็ต้องมีที่สุด จดหมายเหตุ
ก็เหมือนกัน จึงขอยุติกันเพียงเท่านี้

อธิบายนามในพระราชนิพนธ์ เสด็จประพาสหัวเมืองบักขัได๋

๔๒

ว.ศ. ๑๒๘

ที่ทรงอธิบายไว้

ที่ค้นได้ภายหลัง

๑. นายเกื้อ หม่อมหลวงเพ็ญ เจ้าพระยารามราฆพ
(ม.ล. เพ็ญ พึ่งบุญ)
๒. คุณหลวงอภิบาล หลวงอภิรักษ์ราชฤทธิ์ พระยาสุรินทรราชา
(นกยูง วิเศษกุล)
๓. แสงอาทิตย์ นายหลาบ นายกุลหลาบ โกสุมภ์
๔. คุณตั้ง นายพงษ์ พระยานุชิตชาญชัย
(พงศ์ สวัสดิ์-ชูโต)
๕. เสนาไพ นายโด พระยาอุดมราชภักดี
(โด สุจริตกุล)
๖. พระลักษณ หม่อมหลวงพิน พระยานิรุทธ์เทวา
(ม.ล. พิน พึ่งบุญ)
๗. เสนายม นายยม นายรองวิไชยคุรงค์ฤทธิ์
(ยม กสิกร)

๘. คุณเจางวางรถม้า นายวรการบัญชา พระยาคทาธรบดี
(เทียบ อัครรักษ์)
๙. ท่านกะเนม นายอุ่น พระภูวไนยสนิท
(อุ่น ไชยาคำ)
๑๐. ท่านมหาเต็ม นายเพิ่มเปรียญ พระสุนทรสาทิศลักษณ์
(เพิ่ม ภัทรเสน)
๑๑. ไต่เท้ากรุณาพระยาราชวัลภานุสิษฐ์เจ้าพระยาราชศุภมิตร
(อ้อต ศุภมิตร)
๑๒. คุณหลวงร้อยเอก นายร้อยเอก พระอินทรเดช
ราชองครักษ์ หรือ หลวงภูเบนทร์ (เปลื้อง สวัสดิ์-ชูโต)
หม่อมตอกเทียน นุรักษ์
๑๓. ท่านอา หม่อมเจ้าปิยบุตร หม่อมเจ้าปิยบุตรจักรพันธ์
๑๔. ท่านขุนแพทย์ ขุนวิรัชเวชกิจ ขุนวิรัชเวชกิจ
(พัน จายสุต)
๑๕. คุณหลวงเอื้อ หรือ นายร้อยเอกหลวง ชัย บุนนาค
หลวงไชยประสิทธิ์ ประสิทธิ์ราชศักดิ์
๑๖. เจ้าคุณกรุงปารีส นายจำนงราชกิจ พระยาอมรฤทธิ์ธำรง
(บุญชู บุนนาค)

๑๗. ลุงอาจารย์ หรือ หลวงบุรีนราขันธ์ พระยานุศาสน์จิตรกร
ท่านอาจารย์ (จัน จิตรกร)
๑๘. คุณพระอมร หรือ พระเทพทวาราวดี
คุณจางวางมหาศาลเล็ก พระยาบำเรอบริรักษ์
(สาย ณ มหาไชย)
๑๙. นายกระบืออ่อน นายสว่าง พระเสนาพิพิธ
(สว่าง เทพาคำ)
๒๐. คุณพันตรีราชองครักษ์ นายพันตรีหลวงอาจสรศิลป์
พระยาราชมณู
(ถั่ว อัครเสนา)
-
๒๑. นายอิน * พระวิศาลจิตรกรรม
(อิน อินทรจิตร)
๒๒. พระยาราชวังสรรค์ พระยามหาโยธา
(ฉ่าง แสง-ชูโต)
๒๓. พระยามหิบาล พระยามหิบาลบริรักษ์
(สวัสดี ภูมิรัตน์)

* ตั้งแต่เลขที่ ๒๑ และต่อไปเป็นชื่อที่ตรวจค้นเพิ่มเติมในการพิมพ์ครั้งนี้.

๒๔. พระยารวฤทธิราช	พระยาประวัติสุจริตวงศ์
(ค้อยู่ที่ ณ ระนอง)
๒๕. เจ้าคุณรักษานุประสิทธิ์	(คอซิมบี้ ณ ระนอง)
๒๖. พระยารัตนเศรษฐี	(ค้อยู่ที่ ณ ระนอง)
๒๗. เจ้าคุณระนองเฒ่า	พระยาคำรงสุจริต
มหิศรภักดี
(คอซู่เจียง ต้นสกุล ณ ระนอง)
๒๘. พระยาคำรงสุจริต
(เคยเป็นเทศาคุมพร)	พระยาคำรงสุจริตมหิศรภักดี
(คอซิมก้อง ณ ระนอง)
๒๙. พระสถลสถานพิทักษ์	บุตรพระยาคำรง
(ค้อยู่ที่ ณ ระนอง)
๓๐. พระยาจรรยาโกศการ (หลังสวน)	พระยาจรรยาโกศการ
(คอซิมเท็ก ณ ระนอง)
๓๑. พระยาอภัยภูธรรักษา (กระบี่) พระยาอภัยภูธร	รักษา (คอซิมซิม
ณ ระนอง)
๓๒. หลวงบริรักษ์โลหวิสัยรักษา	พระยารักษาภิบาล
(ค้อยู่ที่ ณ ระนอง)
๓๓. พระยาจางวางเมืองภูเก็ตเก่า	พระยาวิชิตสงคราม
(ทศ)

๔๒. เจ้าคุณเฒรราช เจ้าพระยายมราช
(บัน สุขุม)
๔๓. ทรแปลก พระยาประสาน
ศุริยศัพท์ (แปลก
ประสานศัพท์)
๔๔. กระทั่ง นายกระทั่ง ชาวก็้อย
ที่พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงชุบเลี้ยง
๔๕. จำโคม จำแผ่นผของยั้ง (โคม)
นักร้องสัความีชื่อ
๕๖. นายบัว ทองอิน นายบัว วิเศษกุล

องค์การค้ำชอมครูสภา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ตรัสภา

นายกำจร สัตถกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๒๒ เมษายน ๒๕๐๖